

Maurice Cornforth

Marxismens filosofi – den dialektiska materialismen

Del 2: Historisk materialism

Första upplagan 1969

Översättning: Kurt Wickman

Denna digitala utgåva är publicerad med översättarens tillstånd.

Innehåll

Introduktion	1
Den vetenskapliga socialismen	2
Materialism och samhällsvetenskap	5
Produktionsättet	17
Samhällsutvecklingens grundläggande lag	27
Samhällets överbyggnad	40
Klassbegrepp och klassvälde	48
Socialism och kommunism	56
På väg mot ett mänskligt levnadssätt	67

Introduktion

För en mer allmän beskrivning av filosofen Maurice Cornforth och hans verk, se introduktionen till första delen av föreliggande arbete: *Marxismens filosofi – den dialektiska materialismen, Del 1: Dialektisk materialism*. Här ska bara några viktiga punkter påpekas.

Maurice Cornforth var medlem i det brittiska kommunistpartiet fram till sin död (1980). Som sådan var han alltid Moskva-trogen, oavsett om det var Stalin, Chrusjtjov, Brezjnev ... som stod vid rodret. Och Moskva såg marxismen som ett ideologiskt verktyg som skulle understödja den förda politiken. Detta återspeglas även i Cornforths artiklar och skrifter, som huvudsakligen handlade om frågor med anknytning till marxistisk filosofi. Ett exempel på detta ska här nämnas.

Den *historiska materialismen* är den teori som Marx och Engels lade grunden till och som hävdar att materiella faktorer (i sista hand) är avgörande när man vill förstå historiska skeenden. Men – detta är viktigt – marxismens pionjärer intog ett vetenskapligt förhållningssätt, dvs de studerade historien som den var.

Under stalinepoken frångick man denna vetenskapliga historiessyn och ersatte den med ett förenklat, dogmatiskt schema enligt vilket det fanns 5 produktionsätt/samhällsformationer som det mänskliga samhället måste genomgå: urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism och kommunism. I detta schema försvann bl a det ”asiatiska produktionsättet” som Marx hade introducerat.¹ De som ändå vågade framföra denna idé kom i onåd. Efter Stalins död blev det dock åter tillåtet att tala om det asiatiska produktionsättet och det gör också Cornforth i denna upplaga av sin bok, även om han bara flyktigt berör saken.

Lästips

Nikolaj Bucharin: [Den materialistiska historieuppfattningen](#)

Maurice Dobb: [Studier i kapitalismens utveckling](#) och [Paul Sweezy vs Maurice Dobb: Debatt om övergången från feodalism till kapitalism](#).

Georgij Plechanov: [Den monistiska historieuppfattningens utveckling](#)

Gustaf F Steffen: [Den materialistiska samhällsuppfattningens historia före Karl Marx](#)

Martin F

¹ Se Gianni Sofri, [Det asiatiska produktionsättet](#) och Perry Anderson, [Det asiatiska produktionsättet](#)

Den vetenskapliga socialismen

Kapitalism och socialism

Socialismen uppstod och grep människors sinnen när kapitalismens missförhållanden började bli märkbara. Man kom att hysa den uppfattningen, att missförhållandena bara kunde rättas till genom en radikal omvandling av hela samhällets ekonomiska grundval.

I det kapitalistiska samhället tillhör produktionsmedlen – jord, fabriker, kvarnar, gruvor, kommunikationer – kapitalisterna, och produktionen hålls i gång för profiternas skull. Socialismen hävdar i motsättning därtill med skärpa att produktionsmedlen måste bli samhällets egendom. På det samhälleliga ägandets grundval skall sedan produktionen hållas i gång för hela samhällets bästa.

I sitt första skede innebar kapitalismen en tidigare otänkbar ökning av vår förmåga att producera materiella nyttigheter. Men nyttigheterna gick till att mätta ett fåtals profithunger, medan det arbetande folkets massor var dömda till slit och fattigdom. Att använda vår ökade förmåga att producera materiella nyttigheter, inte till att göra ett fåtal rikare, utan till att göra hela samhället rikare är socialismens mål.

Ofantliga produktivkrafter har skapats i det moderna samhället. Därom bär vetenskapernas framsteg och industrins tillväxt vittnesbörd. Men det blir allt uppenbarare att de kapitalistiska ägarna och direktörerna inte kan ställa produktivkrafternas utveckling och användning i folkmajoritetens tjänst.

Med den moderna tekniken och vetenskapen finns i dag medel att försörja hela världens befolkning; att ge alla möjlighet till utbildning och kulturell aktivitet; att ge alla en hög levnadsstandard. Det kunde med lätthet göras om alla uppfinningar och upptäckter som står till vårt förfogande togs i anspråk, och om anslag gavs dit de bäst behövdes. Kärnenergin kan förse oss med i det närmaste obegränsad kraft, automationen kan underlätta arbetet och framställa varor i överflöd, läkekonsten kan bota och utrota sjukdomar, biologi och agrikultur kan garantera tillräckligt mycket mat för en befolkning som är större än världens nuvarande. Men i stället står både mänskliga och tekniska resurser oanvända. Ty om vi tog dem alla i bruk, hur skulle det då gå med de stora kapitalistiska monopolens profiter? Medan folk lider och dör av bristsjukdomar ges samtidigt stora summor ut på förstörelsevapen. Människor har till och med kommit att frukta ökade kunskaper och förbättrad teknik, eftersom de befarar att följderna av förbättrad teknik endast blir kriser och arbetslöshet och att ökade kunskaper bara leder till att ännu mer fasansfulla förstörelsevapen konstrueras. Profitsystemet har förvandlat människornas största bedrifter till hot mot våra levnadsförhållanden och vår existens. Här har vi det avgörande beviset för att systemet överlevt sig självt och måste ersättas av ett annat.

Socialism betyder att den moderna teknikens stora resurser skall utvecklas och användas för att tillfredsställa folkets behov. Produktionen skall inte hållas i gång för profitens skull utan för att möta samhällets materiella och kulturella efterfrågan. Det garanteras av att produktionsmedlen – alla medel som frambringar rikedom – fråntas den kapitalistiska minoriteten, vars enda intresse är profiternas storlek, och ställs direkt under det arbetande folkets kontroll.

Socialistisk teori och arbetarrörelse

För att uppnå socialismen behöver vi emellertid något som är exaktare än den allmänna idén att socialismen är bättre än kapitalismen. Vi måste komma underfund med vilka samhälleliga krafter vi måste ta i anspråk, och vilka motståndare vi måste besegra.

De första socialistiska teorierna var utopiska. De första socialisterna drömde om en bättre samhällsordning, gav sin dröm form och färg och predikade den vitt och brett. Men den förblev en dröm. De kunde inte ange hur den skulle omsättas i praktiken.

Utopisterna kritiserade den kapitalistiska samhällsordningen för att vara oförnuftig och orättvis. För dem var socialismen helt enkelt en fråga om förnuft och rättvisa. Eftersom de dessutom ansåg att förnuftet i lika mån var alla människors egendom, sökte de påverka alla – och framför allt samhällets ledande skikt, då man där hade den högsta utbildningen och var inflytelserik – att omfatta socialismens sanning och omsätta den i praktiken.

Utopisterna bidrog med den första framställningen och det första fördömandet av kapitalismen samt med den första socialistiska visionen – ett samhälle som skulle grundas på ett gemensamt ägande av produktionsmedlen – som ett alternativ till kapitalismen. Men visionen var en dröm, vävd av reformivrare. De kunde inte visa hur socialismen skulle förverkligas, eftersom de inte hade någon uppfattning om hur och varför samhället förändras – och inte kunde känna till vilken samhälllig kraft som är i stånd att skapa ett nytt samhälle.

Denna kraft är arbetarklassen. Bourgeoisin måste motsätta sig socialismen, eftersom slutet för profitsystemet innebär slutet för bourgeoisin som klass. För arbetarklassen å andra sidan innebär socialismen dess frigörelse från utsugning. Socialismen betyder slutet på fattigdom och osäkerhet. Socialismen medför att arbetarna verkar för sin egen sak och inte för andras profit.

Socialismens seger beror på om man kan mobilisera arbetarklassen i kamp för den och om bourgeoisins motstånd kan brytas. I sin kamp måste arbetarklassen söka enhet med alla som på ett eller annat sätt kommer i kläm genom den härskande kapitalistiska minoritetens jakt efter större profiter – tillsammans kommer de att utgöra samhällets majoritet.

Men än räcker det inte. Om socialismen skall segra och om arbetarklassens frigörelse från kapitalismen skall uppnås, måste arbetarklassen bli medveten om sina socialistiska målsättningar. En sådan medvetenhet kommer emellertid inte av sig själv. Den kräver att den socialistiska teorien görs vetenskaplig, att den införes i arbetarrörelsen och att en kamp för att befästa den inom arbetarrörelsen bedrivs.

Arbetarnas levnadsomständigheter gör att arbetare ofta kombinerar ett försvar för sin levnadsstandard mot kapitalisternas attacker med försök till förbättringar. Men fackföreningarnas kamp för att försvara och förbättra arbetarnas villkor tar inte kål på kapitalismen. Tvärtom. Så länge arbetarklassens kamp begränsas till rent ekonomiska mål kan den på sin höjd utverka eftergifter från kapitalisterna. Systemets existens däremot ifrågasättes inte alls. Endast om rörelsen utrustar sig med den socialistiska teorin kan den övervinna den inskränkning det innebär att bara kämpa för reformer inom kapitalismen. Endast då blir arbetarrörelsen medveten om sina långsiktiga mål att fullständigt göra slut på kapitalismen. Endast då kan den utarbeta klasskampens taktik och strategi för att uppnå sina mål.

Arbetarrörelsens historia känner många ledare som bara sysslat med att försöka utverka eftergifter från kapitalisterna. De har enbart sökt tillfälliga vinningar för olika delar av arbetarklassen och givit avkall på hela klassens långsiktiga intressen. Detta kallar man ”opportunism”. Opportunismen inom arbetarrörelsen har sina rötter i accepterandet av den spontana kampen för fördelar och reformer som arbetarrörelsens enda framkomliga väg.

Om socialismen skall uppnås, får dock arbetarrörelsen inte bara förlita sig på den spontana utvecklingen av masskamp för bättre villkor. Den måste förses med den socialistiska teorin, med den vetenskapliga förståelsen av kapitalismen och de olika klassernas läge under kapitalismen samt med den vetenskapliga insikten om att frigörelsen endast kan nås genom att alla krafter förenas för att störta kapitalismen och upprätta socialismen.

Utan den vetenskapliga socialismens teori, som vägleder och organiserar, kan arbetarklassen inte segra över bourgeoisin. Föreningen av den socialistiska teorin med arbetarnas massrörelse är ett villkor för övergången från kapitalism till socialism.

Den marxistiska samhällsvetenskapen

Marxismens ojämförliga insats var att framlägga den vetenskapliga socialistiska teorin och integrera den med arbetarrörelsen.

Marx och Engels grundade socialismen på en vetenskaplig undersökning av lagarna för samhällets utveckling och klasskampen. Därför kunde de visa hur socialismen skulle nås och bevärma arbetarklassen med kunskapen om sin historiska uppgift.

Marx gick inte till verket som en laboratorieforskare gör, även om han vidtog ett omfattande forskningsarbete. På 1840-talet var Marx djupt engagerad som revolutionär republikan och demokrat i den rörelse som kulminerade revolutionsåret 1848. Han kom fram till sina slutsatser i egenskap av aktiv politiker, vars strävan det var att förstå den rörelse han deltog i för att hjälpa den mot dess mål att befria folket från förtryck, övertro och utsugning.

Han framlade sina slutsatser i *Det kommunistiska manifestet* som Marx utgav i samarbete med Engels 1848.

De såg hela samhället som en kraftmätning mellan klasser. De såg de rivaliserande klasserna som en produkt av samhällets utveckling. De såg politiska ställningstaganden som en avspegling av ekonomiska förhållanden och klasskampen. De såg den framträngande borgerliga revolutionen, vars uppgift var att undanröja det feodala styrelsesättets lämningar och att införa demokratin, bereda vägen för den proletära socialistiska revolutionen. De såg att endast arbetarklassen kunde fullfölja denna revolution genom att erövra den politiska makten åt sig.

Det var uteslutande emedan de gjorde arbetarklassens sak till sin och i arbetarklassen såg historiens nya, uppåtstigande och omstörtande kraft som Marx och Engels var i stånd att upptäcka lagarna för samhällets förändring. Denna insikt hade de som intog de utsugande klassernas ståndpunkt aldrig kunnat nå.

”Vissa historiska fakta blev uppenbara, vilket ledde till en avgörande förändring i historieuppfattningen”, skrev Engels i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*. ”1831 ägde den första arbetarresningen rum i Lyon. Mellan 1838 och 1848 nådde den första nationella arbetarrörelsen, de engelska chartisterna,² sin middagshöjd. Klasskampen mellan proletariat och bourgeoisin kom i dagen. ... Men den gamla idealistiska historieuppfattningen ... kände ingen klasskamp grundad på materiella intressen. ... De nya rönen gjorde en förnyad undersökning av all hittillsvarande historia nödvändig.”

Med vår nya utgångspunkt, fortsatte Engels, stod det klart ”att all hittillsvarande historia var klasskampens historia; att de kämpande klasserna alltid varit en produkt av produktions- och egendomsförhållanden, kort sagt av sin tids ekonomiska förhållanden, att därför samhällets ekonomiska struktur bildar den materiella grundval, med vars hjälp hela överbyggnaden av rättsliga och politiska institutioner jämte de för varje historisk period givna religiösa och filosofiska uppfattningarna i sista hand måste förklaras”.

Från upptäckten av klasskampens roll i det kapitalistiska samhället härrörde insikten om att klasskampen likaledes rasat i föregående epoker och att hela historien efter ursamhällets undergång i själva verket varit klasskampens historia.

² Första politiska arbetarpartiet. Inriktade sig på att genomdriva rösträtt för arbetarna, men utvidgade så småningom sitt program till att också gälla skatter, fattigvård, tullar. Övers. anm.

Men vilken var klasskampens orsak? Orsaken var de olika klassernas oförenliga materiella intressen. När Marx och Engels insett det förhållandet, var således förklaringen till historiens utveckling att söka på de materiella intressenas område. De olika klasserna med sina olika materiella intressen var ”en produkt av produktions- och egendomsförhållanden”, av de ekonomiska förhållanden som rådde i samhället.

Marx påpekade i *Lönarbete och kapital* att ”människor i sin produktion inte bara påverkar naturen utan också varandra. Man kan endast producera genom att samverka och utbyta resultatet av sina verksamheter på visst sätt. För att kunna producera träder människor i bestämda samband och förhållanden till varandra. Endast inom dessa samhälleliga samband och förhållanden kan deras påverkan av naturen – produktionen – äga rum.”

Marx och Engels fann nyckeln till förståelsen av hela samhällets utveckling vid undersökningen av denna produktions förhållanden – produktions- och egendomsförhållanden ur ekonomisk synpunkt – och klasskampen som en produkt av dessa ekonomiska förhållanden.

Genom att sålunda förstå regelbundenheterna i historiens utveckling visade Marx och Engels att socialismen inte var en utopisk önskedröm, utan den nödvändiga utgången av det kapitalistiska samhällets utveckling och arbetarklassens kamp mot kapitalismen. De gjorde arbetarklassen medveten om dess styrka och intressen. För att föra en bestämd kamp mot bourgeoisin måste den söka enhet med alla krafter som var missnöjda med kapitalismen. De visade att det var omöjligt att göra sig av med kapitalismen och upprätta socialismen, såvida arbetarklassen inte tillvällde sig den politiska makten, berövade bourgeoisin all makt och krossade dess motstånd. De visade att arbetarklassen måste ha ett eget parti, om den skall kunna frigöra sig från den gamla ordningen och skapa ett nytt klasslöst samhälle. De kallade detta det Kommunistiska Partiet.

Materialism och samhällsvetenskap

Den materialistiska historieuppfattningen

Den allmänna teorin om drivkrafter och lagar för samhällets utveckling, framsprungen mot bakgrunden av Marx' upptäckter, är känd som den historiska materialismen eller den materialistiska historieuppfattningen. Den var resultatet av att den materialistiska världsåskådningen anlätades för att lösa samhälleliga problem. Eftersom Marx tillämpade materialismen på sådant sätt blev den hos honom inte längre en teori som enbart tolkade världen, utan en vägledning till att förändra världen och bygga ett samhälle fritt från människans utsugning av människan.

Framför allt har historiematerialismen en samtida betydelse. Den är tillämplig här och nu. Den tillåter oss att dra vissa slutsatser inte bara om vad som redan hänt utan också om sådant som sker just nu. Därmed talar den för oss vad vi skall ta oss till, vilken politik vi skall driva för att tillfredsställa folkets djupaste behov.

När den moderna industrin skapades, skapades med den medel att producera tillräckligt för att i full utsträckning tillfredsställa varje människas behov. Nu kunde den urgamla drömmen om allmänt överflöd bli verklighet. Medlen fanns. Den materialistiska historieuppfattningen visade hur målet skulle nås genom att förklara hur samhällsförhållanden ändras och hur den moderna industrin vuxit fram.

Just i sin samtida tillämpning visar historiematerialismen sin rang av vetenskap. Ty samhällsvetenskapen – liksom alla andra vetenskaper – röjer sitt värde i den praktiska tillämpningen. Om den historiska materialismen gör historia till en vetenskap, beror det inte enbart på att den är en teori om hur man skall tolka historien, utan också på att den måste vara en teori om hur

man skall gestalta historien. Därför bildar historiematerialismen utgångspunkten för den revolutionära klassens – som i dag gestaltar historien – praktiska politik.

Samhällsförhållanden och lagar för samhällets utveckling

Materialism betyder att förklara vad som händer i den materiella verkligheten med utgångspunkt i den materiella världen. Det materialistiska sättet att förklara naturprocesser innebär att undersöka processerna i syfte att upptäcka de lagar som styr dem. Eftersom mänskliga angelägenheter är en del av den materiella världen, innebär det materialistiska sättet att förklara händelser i samhället liksom att undersöka de samhällsliga processerna för att utröna vad som styr dem.

Våra undersökningar måste bygga på erfarenheten och vara vetenskapliga. Det kan aldrig bli fråga om att härleda någon samhällsföreteelse från materialismens allmänna filosofiska principer, utan att använda sig av vetenskapens gängse metoder – framlägga och styrka teorier eller hypoteser – för att studera samhället. På denna grund vilar historiematerialismen. Som Engels sade i sitt tal vid Marx's grav: ”I samma mån som Darwin upptäckte lagarna för den organiska materiens utveckling, upptäckte Marx lagarna för det mänskliga samhällets utveckling.” Det är en vetenskaplig upptäckt som gjorts och visats vara riktig genom att man tillämpat samma metoder som använts med lika stor framgång i andra vetenskapsgrenar.

På de första sidorna i *Den tyska ideologin* anmärkte Marx och Engels att ”den första förutsättningen för all människans historia är mänskliga individers existens. Därför är det första faktum som måste beaktas dessa individers fysiska beskaffenhet och deras relationer till den övriga verkligheten”. Men ämnet för samhällsvetenskapen är inte människors fysiska och psykiska konstruktion eller deras individuella aktiviteter och reaktioner. Vi tar lösningen av sådana problem för given. Människor skapar och håller samhället i gång samt framställer de för samhället typiska produkterna genom att de träder i sociala samband med varandra. Dessa samhällsliga samband är samhällsvetenskapens objekt.

När vi säger att vissa samhällsliga relationer utbildats och vissa samhällsliga fenomen inträtt, avser vi ytterst hur otaliga icke närmare bestämda människor fungerar i samverkan. Om vi t. ex. talar om varuproduktion menar vi det sätt varpå de ordnat sin produktionsverksamhet och fördelningen av produktionens avkastning. Om vi säger att en viss idé förverkligats menar vi att de tänker och handlar på ett visst sätt. Om vi säger att vissa institutioner upprättats menar vi att de reglerat sina mellanhavanden på visst sätt. Samhällsvetenskapen bortser från mänskliga individer och riktar sitt intresse på samhällsliga relationer. Den intresserar sig inte för den individuella människan utan för människan i samverkan.

Naturligtvis innehar en del människor en speciell individuell position inom de samhällsliga relationerna. Ty många samhällsrelationer beror på att individer placerats i speciella positioner – kungar, ordförande, presidenter, påvar och ärkebiskopar, ledare för rörelser osv. Sådana individers enskilda beslut och handlingar kan få omfattande samhällsliga återverkningar. Karaktären och omfattningen av dessa måste emellertid vara avhängiga av de sociala relationer inom vilka de kommer till uttryck. Samhällsvetenskapens huvudproblem kan inte vara att klargöra individers handlingar och bevekelsegrunder, utan samhällsliga förhållandens sammanhang. Samhällsförhållanden förändras och utvecklas. Problemet hur förändring och utveckling kan komma till stånd och vilka lagar som styr dem – problemet att förstå samhället och dess historia vetenskapligt – är problemet att analysera och klarlägga samhällsförhållandens inbördes samband. Vad som kallas ”lagar” för samhället och dess utveckling är helt enkelt allmänna uttalanden om de inbördes sammanhangen.

Vad är t. ex. den berömda ”lagen om tillgång och efterfrågan” i ekonomin annat än ett uttalande om försäljningens beroende av förhållandet mellan säljare och köpare? Säljare

saluför vissa varor och köpare har vissa behov samt betalningsmedel. Relationen mellan säljare och köpare är en social relation mellan människor. Köpets verkställighet och pengarnas byte av ägare är också en social relation. ”Lagen om tillgång och efterfrågan” anger det senare relationsledets beroende av det förra. Lagen uttalar sig alltså uteslutande om bestämda sociala relationers beroendeförhållanden.

Ingen kan förneka att en del sociala relationer följer lagar. I synnerhet när produkter framställs som varor kan man fastställa de ekonomiska lagar som gäller deras produktion och utbyte. Men det har förnekats och förnekas fortfarande bestämt att det finns entydiga lagar för samhällets utveckling, vilka verkat genom historien och med vars hjälp vi allmänt kan förklara hur och varför samhällets utveckling äger rum.

Till stöd för denna sin uppfattning brukar somliga hävda, att eftersom varje historisk händelse är unik och exakt samma omständigheter aldrig återigen blir förhanden, så finns det ingen möjlighet att upptäcka entydiga lagar för samhällets förändringar. Vi kan t. ex. tala om mekaniska lagar som styr kroppars rörelse, eftersom samma mekaniska verkan uppträder på nytt och på nytt. Men det är omöjligt för den mänskliga historien.

Argumentet vilar på ett uppenbart misstag. Naturligtvis är varje händelse enastående – både i natur och samhälle. Men i samhället liksom i naturen upprepar sig ofta samma slags händelse – t. ex. en revolution. Varianter av 'samma sociala relation upprepas ideligen. Därför finns alla nödvändiga betingelser för att kunna fastställa regelbundenheter. Trots samhällets otaliga förändringar finns vissa allmänna relationer som ständigt är närvarande i olika former, eftersom det finns grundläggande relationer varför utan inget samhälle överhuvud kan finnas till. Efter studium av dessa relationer kan man formulera de allmänna lagar som är tillämpliga på varje samhälle.

Samhällsvetenskapens grunder

Det är uppenbart att samhällsförhållanden inte på samma sätt som många förhållanden i naturen kan undersökas på experimentell väg. Samhällsvetaren kan inte i experimentsyfte upprätta samhällsförhållanden för att undersöka hur de fungerar.

Inte heller kan han avgränsa vissa samhällsförhållanden från andra för att underlätta sitt studium. Han är själv samhällsmedlem och måste ge akt på samhället sådant det nu finns i all sin förvirrande mångfald. Marx pekade på denna svårighet i förordet till *Kapitalet*, där han jämförde undersökningen av samhällets förändringar med kemins. Vid analysen av samhället, skrev han, ”är vare sig mikroskop eller kemiska reagenser av någon nytta. Abstraktionen måste ersätta dem båda.” Dvs. där det inte är möjligt att genom experiment avgränsa vissa relationer, måste de avgränsas i undersökarens hjärna.

Marx upptäckte samhällsutvecklingens grundläggande lagar genom att fråga sig, huruvida det fanns relationer som måste vara nödvändiga i varje samhällsform som ett villkor för varje slag av samhällsliv. När sådana relationer väl utkristalliserats, kan hypoteser om deras inbördes förhållanden presenteras och jämföras med det föreliggande samhället. Samhällets utveckling inses sedan vara styrd av de lagar som sålunda formulerats. Sådan var Marx' metod.

När nyckelfrågan ställts, blir svaret slående uppenbart. Det nödvändiga villkoret för varje samhälls existens är att människor förenar sig för att producera det för livet oundgängliga. Utan denna människors påverkan av naturen kan det inte finnas mänskligt liv. Det är själva kärnan i det mänskliga levnadssättet. Den sociala produktionen är därför det primära för allt mänskligt liv. Att den är ”primär” betyder att det samhälleliga livet börjar med den; att den är närvarande i allt samhällets liv och att ingen annan social aktivitet eller relation kan tänkas om inte den primära aktiviteten innefattas i den.

Från denna utgångspunkt gick Marx vidare till att utforma en allmän teori bestående av många sammanhängande teser, som tillsammans kan sägas utgöra den allmänna lagen för samhällets utveckling. Teorin kan här bara framläggas i mycket grova drag. Vi skall undersöka den mera i detalj och diskutera dess mer väsentliga följder i de kommande kapitlen.

1) För att kunna producera måste människor inträda i vissa produktionsförhållanden. Dessa omfattar ägandet av produktionsmedlen och fördelningssättet för produkterna och bildar i sin helhet samhällets ekonomiska struktur.

2) Människor inträder i vissa produktionsförhållanden och förenas i en ekonomisk organisation, som inte bestäms av en medveten inriktning, utan svarar mot produktivkrafternas nivå. Det vill säga, att människor som för sitt uppehälle är beroende av en viss produktionsteknik, utvecklar de egendomsförhållanden – och slutligen det förhållande mellan klasser – som är lämpade för tekniken. En primitiv stam som lever av jakt kommer t. ex. att leva i ett urkommunistiskt samhälle. När man börjar tämja husdjur kommer hjordarna så småningom att tillhöra särskilda familjer inom samhället. När maskiner först introduceras är det som kapitalisters egendom. De anställer sedan lönearbetare för att hålla maskinerna i gång.

3) Samhälleliga institutioner och med dem rådande tanke-system kommer att utbildas i överensstämmelse med samhällets ekonomiska struktur. De kommer att bli så beskaffade, att de tjänar det bestående produktionsättets önskan att fortbestå. En primitiv stam kan t. ex. knappast tänkas ha en lagstiftande församling, en stående arme och en poliskår eller universitet. Men dessa är nödvändiga för ett kapitalistiskt samhälle. Blott när en bestämd ekonomisk grundval är förhanden kan sådana institutioner – med mot dem svarande ideologier – tänkas uppstå.

Dessa tre teser är vår nyckel för att förstå hur samhällets utveckling fortgår och hur olika historiska grunddrag i samhället uppstår och förändras. I motsvarighet till vissa produktivkrafter uppstår bestämda produktionsförhållanden. Inom produktionsförhållandena utvecklas efterhand nya produktivkrafter. Därvid uppkommer den situation då, med Marx' ord, de gamla produktionsförhållandena blir "fjättrar" för produktionens vidare utveckling. Produktionsförhållandena måste förändras – och hela "överbyggnaden" av begrepp och institutioner med dem.

Teorin uttrycker sålunda ett förhållande mellan produktion, produktionsförhållanden och överbyggnad av begrepp och institutioner. Det är också en tes som kan kontrolleras med kända fakta och verifieras av dem. Ja, det är svårt att tänka sig hur något väsensfrämmande skulle kunna uppstå i samhället. Kan produktionsförhållanden som inte är lämpade för produktivkrafternas nivå uppstå? När de blir fjättrar för produktionen, kan man då undvika kampen för nya produktionsförhållanden? Kan ett samhälle, vars institutioner inte är ett uttryck för och tjänar dess grundläggande ekonomiska processer, tänkas bestå? Är det överhuvud taget möjligt att skapa sådana institutioner? När institutionerna blir föråldrade, är det då möjligt att undvika kampen för att förändra dem? Om vi ställer oss dessa frågor börjar de av Marx uppställda lagarna förefalla lika självklara och övertygande som t. ex. termodynamikens lagar. Man kan lika väl fråga sig, om något fysikaliskt system medger att energi hämtas ur tomma intet. Om man byggde en maskin som hölls i gång utan bränsle, så skulle man ha kullkastat termodynamikens lagar. Om ett samhälle blev till, vari ingenting producerades eller den ekonomiska strukturen inte bestämdes av produktion och överbyggnad, inte avpassades efter den ekonomiska grundvalen, skulle historiematerialismen falsifieras. Men det finns varken ett sådant samhälle eller en sådan maskin. Grundläggande vetenskapliga lagar av det slaget verifieras alltid av tillgängliga fakta och motinstanser kommer aldrig att kunna uppvisas.

Historiematerialismen erbjuder en grundval för samhällsvetenskapen på ungefär samma sätt som evolutionsteorin genom det naturliga urvalet erbjuder en grundval inom biologin. Vilka växt- och djurarter vi än må undersöka, så utvecklas de genom ett naturligt urval som bestämmer hela deras karaktär. I likhet därmed kan vi betrakta vilket samhälle som helst och finna att produktionsförhållandena anpassats till produktionen samt begrepp och institutioner till produktionsförhållandena.

Ja, Darwin kunde formulera sin teori genom i stort sett samma ”abstraktionsförfarande” som Marx – ungefär samtidigt – använde vid utarbetandet av den historiska materialismens teori. Darwins teori växte fram ur den grundläggande övertygelsen att varje biologisk art lever genom att anpassa sig till sin miljö, precis som Marx' teori växte fram ur övertygelsen att varje samhälle får liv genom sitt produktionssätt. Samma slags abstraktionsförfarande används vid all grundläggande vetenskaplig teoribildning. Newton använde sig av det då han formulerade rörelselagarna: Existensvillkoret för varje kropp vid en tidpunkt är att den har en viss egen rörelse och påverkas av omgivande krafter. Marx använde sig av det en andra gång i sin särundersökning – Kapitalet – av varuproduktionen. Han tog itu med undersökningen med förutsättningen att det enda gemensamma för alla varor är, att de är produkter av mänskligt arbete. Vad människor gör, när de utbyter varor är därför att utbyta bestämda kvantiteter av socialt nödvändig arbetstid.

Allmänna lagar och särskilda fall

All grundläggande vetenskaplig teori är mycket allmän till sin karaktär och därför mycket flexibel. Den kan uppvisa samma allmänna samband mellan omständigheter som är så vitt skilda, att ingen likhet alls kan synas föreligga. Den kan förklara ett stort antal särskilda orsakers verkan och för vissa omständigheters framträdande ange den särskilda orsaken, vilket inte vore möjligt om man endast och uteslutande förlitade sig på allmänna lagar.

Historiematerialismen har också en sådan bredd och flexibilitet. Just så som darwinismen beskriver många egendomligheter hos arter med hjälp av speciella orsaker och skeenden inom ramen för den allmänna teorin om det naturliga urvalet, beskriver marxismen de mest skilda samhällsfenomen med speciella orsaker inom ramen för den allmänna teorin för produktionsförhållandenas anpassning till produktionen. Det är ingen invändning mot teorin att påstå, att den inte förmår förutse de speciella förhållandena. Av vikt är, att den förmår förklara dem och deras verkningar inom ramen för samhällsutvecklingens allmänna förlopp.

I England hände det sig under ätten Tudor att ett visst meningsutbyte tilldrog sig mellan Henrik VIII och påven. Henrik ville skilja sig från sin hustru, men påven gav ej sin tillåtelse. Henrik bröt med påven, vilket utrustade honom med en anledning att indraga kyrkans jordegendomar och dela ut dem till dem som vunnit hans gunst – en handling som fick mycket vittgående ekonomiska och politiska konsekvenser. Det finns ingen lag för samhällets utveckling, enligt vilken Henrik skulle tröttna på sin hustru och ingå i svaromål med påven om det. Tvärtom härflöt dessa speciella händelser med så omfattande verkningar från speciella orsaker, som inte kunde förutses med de allmänna lagarna, utan var tämligen slumpartade. Men det faktum att Henrik kunde dra fördel av händelserna, att han verkligen kunde genomföra indragningen av kyrkans jord och att dessa handlingar medförde förändringar i klassförhållandena – allt detta kan bara förklaras med samhällets motsättningar vid denna tid. Förvisso genomfördes i andra länder med liknande samhällsförhållanden samma ekonomiska och politiska förändringar. Andra europeiska monarker, som trivdes utmärkt med sina gemåler, vidtog samma brytning med kyrkan och dess institutioner som ett resultat av samma djupgående och allmänna orsaker, fastän särskilda omständigheter och orsaker var helt olika i olika fall.

De lagar som styr samhällsförhållandenas utveckling blir verksamma genom relativt tillfälliga omständigheter och handlingar av de individer som lever under samhällsförhållandena. Lagar är inte något slags ”åliggande” som utifrån påtvingas människor. Det är individernas egen livsprocess – det faktum att de är människor – som får dem att träda i förbindelser, vilka följer lagarnas mönster. Precis som kroppars attraktion och repulsion inom fysiken leder till att de inträder i skilda konstellationer, så leder mänskliga individers beroende av varandra och all deras samfälliga påverkan av naturen dem att inträda i vissa samhällsförhållanden och sedan utveckla dem.

Således utvecklas det mänskliga samhället genom en följd av relativt tillfälliga händelser, vilka alla kan hänskjutas till sina speciella orsaker och har sina speciella verkningar men som i sin helhet uppvisar en utvecklingsprocess lagbunden till de sociala förhållandena.

Mänskliga strävanden och objektiva lagar

Samhället består av mänskliga varelser, varför det råder en väsentlig skillnad mellan samhällets och naturens processer. ”Naturen känner bara blinda, omedvetna krafter som påverkar varandra”, skrev Engels i *Ludwig Feuerbach* (kap. IV). ”I samhällets historia är å andra sidan alla medverkande utrustade med medvetande, är människor som handlar efter övervägande eller i hänförelse mot bestämda mål. Inget sker utan en medveten avsikt, utan ett avsett syfte.”

Sociala verkningar frammanas av människors medvetna avsiktliga handlande i en valsituation. Detta förhållande har ibland trots vara oförenligt med åsikten att samhällets utveckling styrs av objektiva lagar. Om, säger man, samhällets utveckling beror av människors intelligens, valfrihet och vilja, så kan den inte styras av objektiva lagar. Men slutsatsen är oriktig. Ty ur det faktum att människor förändrar samhällsrelationer genom sina viljehandlingar, följer inte att det för sådana förändringar inte finns allmänna lagar för samhällsrelationernas inbördes beroende. Tvärtom. Så snart människor inträder i vissa relationer påverkar det andra relationer. För de föränderliga relationerna i sin helhet existerar lagar för deras inbördes beroende, och människor kan inte upprätta eller förändra sina relationer precis som de har lust.

När vi betraktar människors önskningar och avsikter i sitt samhälleliga sammanhang bör vi fråga: Vad påverkar människors avsikter och vilja och vad bestämmer resultatet av deras avsiktshandlingar? Ty människor uppställer inte mål som är oberoende av de konkreta omständigheterna. När människor avgör vad de skall göra och vilka åtgärder de skall vidtaga, utgående från vissa avsikter, blir resultatet ofta inte vad de eftersträvade. Det är därför tydligt att man inte kan förklara samhällets faktiska utveckling enbart med de avsikter som finns i huvudet på samhällsmedlemmarna.

Begreppen i människors hjärnor, de mål de uppställer för sig och de känslor de upplever, uppstår som en psykologisk motsvarighet till människornas materiella levnadsförhållanden, vilka innefattar såväl sambandet till naturen som till andra människor i samhället. De krafter som frambringar samhälleliga förändringar är varken abstrakta ”begrepp”, ”målsättningar” eller abstrakta individer, som var och en suveränt avgör sina handlingar, utan, som Marx och Engels framställde det i *Den tyska ideologin* ”verkliga, aktiva människor såsom de är betingade av en bestämd utvecklingsnivå på sina produktivkrafter och de samhällsförhållanden som motsvarar dessa”. De utformar sina begrepp och målsättningar ”på grundval av sina faktiska levnadsförhållanden”. Det är ett nödvändigt villkor för varje slag av mänskligt liv att människor är tvungna att producera medel för att upprätthålla sin fysiska existens och att inträda i produktionsförhållanden som motsvarar deras produktivkrafter. Det sker oberoende av några idéer, någons avsikter eller vilja. Men när människor har tillgång till vissa produktiv-

krafter och lever under vissa produktionsförhållanden, utbildar de sina idéer och avsikter i motsvarighet till de faktiska förhållanden där de befinner sig.

Ur dessa förhållanden uppstår bestämda intressen, intressekonflikter, målsättningar och ambitioner. Idéer, passioner, planer och avsikter uppstår i hjärnorna på individer som en psykologisk motsvarighet till de faktiska levnadsförhållandena. Så fortgår det samhällsliga livet.

I en primitiv jägarstam är det t. ex. naturligt att människornas planer i huvudsak begränsas till vad som har med jakt att göra och en individs ambition av att bli stamhövding. Om, kanske genom någon miljöförändring, de börjar intressera sig för åkerbruk eller att tämja husdjur, så uppkommer andra planer, andra ambitioner. Människor håller sitt samhälle i gång genom egna initiativ och ansträngningar, men inriktningen av deras ansträngningar bestäms av deras materiella levnadssätt.

I ett modernt kapitalistiskt samhälle är förhållandena självklart betydligt mycket mer komplicerade och inrymmer djupgående sociala konflikter. Så snart t. ex. lönearbetare anställs har arbetarna ett gemensamt intresse att förbättra sin levnadsstandard. Den avsikten föds och fackföreningar bildas för att förverkliga den. Det är tydligt att så måste ske. Att fackföreningar bildas i ett kapitalistiskt samhälle är lika oundvikligt som att vattnet söker sig en jämviktsnivå. Men fackföreningar skapas endast genom arbetarnas egna ansträngningar. Det är ett medvetet och avsiktligt handlande utifrån ett eget initiativ. Envar kan välja om han vill ansluta sig till fackföreningen eller ej. Det viktiga härvidlag är att ansträngningarnas inriktning bestäms av de materiella levnadsförhållandena. Samtidigt kommer kapitalisterna att söka förverkliga sina intressen. En del välmenande människor kommer här att framställa förslag för att förlika de rivaliserande intressena. En del arbetare kommer att sträva att höja sin personliga status genom att utnyttja sin position i fackföreningen. En del kapitalister kommer att inse detta och "köpa" dem osv. osv. Ett omfattande komplex av skilda och rivaliserande målsättningar och idéer framväxer ur de givna förhållandena och till sist förändras förhållandena genom de olika människornas sociala aktiviteter.

Vad bestämmer då förändringarnas karaktär? Inte blott de socialt betingade avsikterna hos dem som genomför förändringarna. Ty, som Engels skrev i *Ludwig Feuerbach* (kap. IV), "kommer det till kollisioner mellan människornas olika syften, eller också visar sig dessa omöjliga att realisera dels p. g. av deras egen natur, dels p. g. av bristen på medel att realisera dem. Sålunda leder kollisionerna mellan de otaliga enskilda viljorna och enskilda handlingarna på det historiska området till ett tillstånd, som fullständigt överensstämmer med det tillstånd som råder i den själlösa naturen ... de många enskilda viljorna, som är verksamma i historien i de flesta fall leder till helt andra resultat än de avsedda, ofta de rakt motsatta".

Precis som det materiella produktionssättet är grunden för de skilda strävanden som utformas i samhället, bestämmer det också vilka medel som är ändamålsenliga och vilka som inte är det samt den slutgiltiga utgången av de rivaliserande strävandena.

Den franska revolutionen var t. ex. det explosiva resultatet av konflikter i det feudala franska samhället. Den position bönder, arbetare och den uppstigande bourgeoisin innehade inom samhällets ekonomiska struktur, innebar att de inte med någon större framgång kunde tillgodose sina materiella intressen. Därför var de alla förtryckta under adelns regim. De reste sig i namn av "frihet, jämlikhet och broderskap" och kastade av sig de feudala bojorna. Men vad som uppnåddes var något som inte eftersträvats av majoriteten av dem som deltog i revolutionen. Så snart man gjort sig av med de feudala bojorna gavs fritt spelrum åt bourgeoisins ekonomiska strävanden – resultatet blev att kapitalismen utvecklades. I sin kamp för friheten gavs den gryende kapitalismen möjlighet att befästa sina positioner. Det skedde till följd av revolutionärernas initiativ och ansträngningar. Men det slutliga resultatet av

initiativen och ansträngningarna utgjordes av summan av de sålunda uppnådda samhällsförhållandena i det franska samhället.

Medan samhället sålunda är sammansatt av individer som tillsammans skapar sin historia genom sitt eget medvetna handlande, måste vi se bortom människors medvetna målsättningar, avsikter och motiv. Vi måste se till samhällets ekonomiska utveckling för att finna lagarna för historiens utveckling. Där upptäcker vi lagar för förändringar i omständigheter som bestämmer människors handlande, lagar för förvandlingar av materiella intressen till medvetna motiv i människors hjärnor samt det slutliga resultatet av människors handlingar.

”Människorna gör själva sin historia”, skrev Marx i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, ”men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande.”

Liksom många andra lagar som vetenskapen nu känner, behandlar inte de grundläggande lagarna för samhällets utveckling, som styr omständigheters uppkomst och förändring, problemet att bedöma enskilda händelser utan tar ett stort antal fall av enskilda samverkansförhållanden under en tidsperiod i beaktande och bedömer deras konsekvenser. Våra grundläggande lagar anger konsekvenser av att människor lever i ett samhälle. Individens gemenskap i samhället måste alltid leda till att de använder sig av de produktivkrafter som finns till hands, till att de inträder i produktionsförhållanden som motsvarar dessa produktivkrafter och till strävanden och konflikter som grundar sig på produktionsförhållandena. Genom sådana strävanden och konflikter förändras till sist produktionsförhållandena för att motsvara de nya produktivkrafternas utveckling.

Framåtskridandets lag

Den sociala utvecklingens grundläggande lag är den om produktionsförhållandenas anpassning till produktivkrafterna. Produktionens samhälleliga förhållanden måste anpassas till människornas sociala påverkan av naturen, varigenom människor producerar sitt uppehälle. Denna lag förklarar varför det mänskliga samhället med tiden känner en framåtskridande utveckling – vilket innebär ett oåterkalleligt framåtskridande från ett tidigare till ett senare stadium. Därför är människorna från tid till annan i stånd att utveckla sina produktivkrafter. Med utgångspunkt från de fysikaliska, kemiska och biologiska processerna i jordskorpan och närvaron av människor, som använder intelligens och handkraft för att utnyttja processerna för sina egna syften, finns möjligheten av en teknikens fortgående utveckling. Förr eller senare kommer utvecklingen till stånd, trots att en lång tid kan förflyta innan de nödvändiga gynnsamma omständigheterna föreligger. Och med denna utveckling av produktionens krafter följer motsvarande modifikationer och förändringar i produktionsförhållanden och i de samhällsförhållandens hela överbyggnad, som har sin grund i produktionsförhållandena. Sålunda fortskrider det mänskliga samhället från formationer som grundar sig på en lägre produktionsteknik till sådana som grundar sig på en högre. Det avstånd som tillryggalagts från stenverktyg till automatiska anläggningar och atomreaktorer är måttet på människans utveckling till dags dato.

Framåtskridande kan inte som sådant vara en följd av – vilket Hegel antog för människans utveckling – en allomfattande ande, som på ett mystiskt sätt ger sig till känna i människors livsöden och leder dem mot ett på förhand fastställt mål. Lika litet kan särskilda motgångar och katastrofer som drabbar människor vara orsakade av ett illasinnat öde, vilket leder mänskliga marionetter mot sin undergång. Hela uppfattningen om att en yttre kraft är verksam i människors mellanhavanden – om den kallas Den Absoluta Idén, Gud, Ödet eller bara stjärnornas inflytande gör liten skillnad – är en idealistisk uppfattning, helt främmande för vetenskapen och därför också för marxismen. Den enda verkande kraft som bestämmer

människors mellanhavanden är människorna själva, vilka tillkämpar sig sitt livsuppehälle från naturen och inträder i samhällsförhållanden för att göra det.

Så avgränsat är framåtskridandet naturligt nog vare sig jämnt eller likformigt. Tekniska landvinningar av betydelse – såsom hjulet, järnhanteringen, användningen av vattenkraft, osv. – vinner burskap först när omständigheter sammanträffar som är gynnsamma för deras upptäckt och tillämpning. Men väl introducerade medför tekniska framsteg kraft och välgång för sådana som tar dem i anspråk, vilket innebär att de näppeligen kommer att överges. Väl introducerade går tekniska framsteg inte förlorade, utan fortfar att användas och tjäna till sist som utgångspunkt för vidare framsteg. Vidare tenderar stora förändringar i produktionen och följaktligen i produktionens förhållanden att begränsa sig geografiskt, att uppträda med långa mellanrum och att sprida sig från ett givet område.

I mänsklighetens historia till dags dato har två stora förändringar av yttersta betydelse för produktionen inträffat. Den första som ägde rum efter hundratusentals år av primitiv teknik var jordbrukets införande. Detta ledde till en uppdelning av samhället i klasser och till den våldsamma, om än jämförelsevis korta perioden av människans utveckling, då några människor utsög andra och hennes historia blev klasskampens historia. Den andra var den moderna industrins inträde, vilket grundade sig på en allmän användning av andra energikällor än människors eller djurs muskelkraft. Det ledde till den yttersta polarisering av klassförhållandena under kapitalismen och till framväxandet av den allt övervinnande rörelsen för kommunismen bland de utsugna. De produktionsförhållanden som är avpassade för den moderna industrin, när den en gång utvecklats tillräckligt, är socialismen. Till följd av den moderna tekniken, som utvecklat transportmedel och kommunikationer började kapitalismen så snart den vunnit fotfäste inom ett område att i sin jakt efter profiter tvinga världen under sin överhet. Därför innebar den moderna industrin slutet på den geografiskt begränsade samhällsutvecklingen och början till hela mänsklighetens rörelse för det klasslösa kommunistiska samhället, vilket möjliggörs av en över hela världen enhetlig teknisk nivå.

Vetenskaplig teori och samhällelig praktik

Kunskapen om den samhälleliga utvecklingens lagar skänker oss insikt om vilka krafter som är i verksamhet i dagens samhälle samt hur det kan och bör förändras.

När produktionen vuxit från sina produktionsförhållanden, uppstår en historiskt betingad nödvändighet att förändra förhållandena, så att människor kan fortsätta produktionen och avnjuta vad den har att erbjuda. Att åstadkomma förändringen är en historisk uppgift. Den historiska nödvändigheten och den däremot svarande historiska uppgiften är ett objektivt faktum, helt oberoende av någon enskilds önsningar eller avsikter. Att ge uttryck åt det innebär inte bara att göra sig till talesman för vissa förhoppningar eller ett politiskt program, klätt i storvulna ord, utan att påvisa en objektivt existerande uppsättning samhällsförhållanden.

Kapitalismen inrymmer en sådan nödvändighet och uppgift – nödvändigheten och uppgiften att gå framåt till socialismen. I de kapitalistiska samhällsförhållandena är en klass – arbetarklassen – genom sin position i samhället den sociala kraft som kommer att genomföra förändringen. I den meningen kan vi säga att arbetarklassen har en historisk uppgift. Det är ett faktum, vare sig någon känner till det eller ej och vare sig någon enskild gör något åt det eller ej. Marxismen uppfann inte arbetarklassens historiska uppgift utan upptäckte den.

På liknande sätt fanns i den borgerliga revolutionen en nödvändighet och en uppgift, då den uppåtstigande bourgeoisin stod inför uppgiften att upprätta en ny samhällsordning – vilket den framgångsrikt löste. Med tidens lopp finner uppgifter sin lösning, eftersom uppgifternas närvaro innebär att omständigheter samverkar att tvinga människor i riktning mot lösningen.

Om en generation misslyckas, kvarstår uppgiften för nästa. ”Mänskligheten ställer sig alltid blott sådana uppgifter som den kan lösa”, skrev Marx i *Företalet till Till kritiken av den politiska ekonomin* ”ty ... själva uppgiften uppkommer endast, där de materiella betingelserna för dess lösande redan är förhanden eller åtminstone befinner sig i processen av sitt vardande.”

Samhällsvetenskapens ämnesområde är människans samhälleliga aktivitet, medan naturvetenskapen behandlar objektet för denna aktivitet, naturens material och krafter. Sålunda skiljer sig samhällsvetenskapen från naturvetenskapen däri, att den uppställer utvecklingslagar för den sociala aktiviteten, att den klargör människornas historiska uppgift vid varje given tidpunkt och därmed samhällets ändamål och aktiviteternas syftemål. Naturvetenskapen är å andra sidan enbart intresserad av medlen därtill. Den visar blott och bart hur naturkrafterna kan utnyttjas. Fysiken tillåter oss t. ex. genom att uppställa lagar för fysikaliska processer, att använda processerna för våra egna syften. De blir medel för våra ändamål. Men fysiken klargör inte ändamålen.

Att bestämma den historiska uppgiften i det moderna samhället är naturligtvis att på samma gång göra en förutsägelse, nämligen att uppgiften slutligen kommer att lösas. På så sätt gör marxismen den bestämda förutsägelsen: Kapitalismen kommer inte att vara förhärskande i det oändliga, utan kommer att ersättas av ett kommunistiskt system över hela världen – försåvitt inte människosläktet dessförinnan utrotas med den nyligen upptäckta atomenergin. Men förutsägelsen är inte en huvudfunktion för natur- eller samhällsvetenskap. Den är blott sekundär, medan huvudfunktionen är att göra oss i stånd att reglera vår samhälleliga aktivitet inom produktionen och andra områden med upptäckter av naturens och samhällets objektiva egenskaper och lagar. Medan upptäckten av samhällsutvecklingens lagar gör en förutsägelse om samhällets framtida utveckling möjlig, ligger dess främsta betydelse i att den definierar praktiska mål och en praktisk politik för att förverkliga en framtida utveckling. De som inte ser skillnaden härvidlag sammanblandar Marx och Old Moore. För den sociala aktiviteten blir kunskapen om utvecklingens lagar själv till en faktor i utvecklingen och kunskapen breddas och fördjupas i takt med utvecklingen.

En annan samhällsvetenskapernas säregenhet, jämfört med naturvetenskaperna, är att de själva definierar och anger orsakerna till sin existens. Själva definitionen av de närvarande uppgifterna förklarar varför vetenskapligt grundad kunskap – en vetenskaplig teori – är nödvändig för uppgiftens lösande. Alla föregående samhällsformationer blev till genom att samhällets medlemmar av egen drift sökte tillfredsställa sina omedelbara intressen såsom de sprang fram ur det rådande produktionssättet. Kapitalismen framföddes t. ex. inte av människor som verkade i enlighet med en vetenskaplig teori om kapitalismen, utan av människor som gick dit näsan pekade under omständigheter som gynnade kapitalismen. Under sådana omständigheter grep medlemmarna av den uppåtstigande bourgeoisin varje möjlighet att skaffa sig profiter och bekämpade som klass allt och alla som försökte hindra en sådan utveckling. Vad gäller arbetarklassen i det kapitalistiska samhället å andra sidan leder inte spontana aktioner längre än till höjda löner, kortare arbetstid och drägligare levnadsförhållanden. Att gå framåt till socialismen kräver överlagda åtgärder för att förändra produktionsförhållandena samt först och främst att arbetarklassen erövrar av den politiska makten i syfte att föranstalta dessa åtgärder. För att bli framgångsrik krävs dels teoretisk kunskap om vad som bör göras, vilken grundar sig på en vetenskaplig undersökning av samhällets processer och dels en massrörelse som vägleds av en vetenskaplig teori.

Varje revolutionerande upptäckt har historiskt gjorts först när villkoren för den varit mogna och behovet av den förelegat. Sålunda gjordes den moderna naturvetenskapens upptäckter först när produktionssättets utveckling skapat betingelser och behov av dem. På samma sätt ligger det till med Marx' upptäckter om samhället.

Arbetarrörelsens teori

När en grundläggande vetenskaplig teori introduceras på ett nytt område har det alltid betytt att gamla fördomar kastats över ända och att en stark, intressebestämd opposition har mött den nya teorin. Det gäller i högsta grad samhällsvetenskapen. Marx visade hur människor skapade samhällen och hur deras begrepp och principer är beroende av den materiella produktionen. Därmed förintades idealismens sista fäste – uppfattningen att människans medvetande ytterst har sin rot i något annat än materien. Därmed pulvriserades också tron på de mänskliga institutionernas okränkbarhet, förnuft och bestånd. I synnerhet demonstrerade Marx' upptäckt kapitalismens motsättningar och nödvändigheten att ersätta kapitalismen med socialismen. Det är uppenbart, att om samhällsvetenskapen drar sådana slutsatser, så möter den inte bara den häftigaste opposition, utan den kan överhuvudtaget inte godtagas av det kapitalistiska samhället.

Marxismen föddes som arbetarrörelsens teori. Endast arbetarklassen hade behov av en sådan teori och endast inom dess led kunde teorin fullt utarbetas, accepteras och användas. Sedan socialismen visat sig framgångsrik i en del länder utvecklades den vidare som teorin om socialismen och kommunismen. Det borgerliga samhällssystemets s. k. samhällsvetenskap har naturligtvis tvingats medge vissa av marxismens teser – insmugglade bakvägen och utan angivelse av ursprunget. Marxismen som sådan tillbakavisas dock hårdnackat. Det innebär att den borgerliga samhällsvetenskapen förblir på en primitiv, deskriptiv nivå utan uppfattning i stort. Vad beträffar de sociala målsättningarna behandlas de som hörde de till moralen, religionen eller politiserandet, alltså utan kontakt med vetenskapligt grundad kunskap.

Marxismens tillämpningsområden för arbetarklassen är tre. Den beväpnar rörelsen med vetenskapligt grundad kunskap om arbetarklassens läge. Den tillåter rörelsen att vetenskapligt formulera sina praktiska mål. Den vägleder rörelsen vid utarbetandet av den nödvändiga taktik och strategi som skall leda till målens förverkligande.

Arbetarrörelsen kan inte omvandla samhället utan hjälp av en grundläggande teori. Denna teori lär oss att hålla praktiskt realiserbara mål i sikte och att inte fabla ihop fantastiska ideal, och att inte vidtaga våra konkreta åtgärder med stöd av allmänna anvisningar och uppmaningar utan på grund av människors materiella villkor och behov.

Vid tillämpningen av vetenskap på klasskampen måste en skiljelinje dragas. Den går mellan å ena sidan vissa allmänna och beständiga principer och å den andra särskilda politiska avgöranden vid särskilda situationer och faser av kampen.

Det är nödvändigt för arbetarklassen att rikta sin kamp mot bourgeoisin, varvid arbetarklassen alltid måste utnyttja hela sin styrka för att besegra klassfienden. Kampen måste föras till den punkt där arbetarklassen med sina bundsförvanter kan vinna den politiska makten, upprätta socialismen och slå ned allt motstånd mot upprättandet av socialismen. För att nå den maktpositionen måste arbetarklassen ledas av ett parti som är hängivet socialismens sak och vägleds av den vetenskapliga socialismens teori. Dessa teser är absolut grundläggande och att bryta mot dem innebär att bryta mot socialismen och att omöjliggöra dess förverkligande.

Inom ramen för de allmänna principerna uppstår så problemet att föra en riktig politik vid de problem som dyker upp. Här, måste vi fastslå, inträder stora möjligheter för variation och improvisation. Dogmatiker har en egendomlig uppfattning om vetenskapens tillämpningar. De tror att de kan förutse allt som kommer att ske och fastlägga precisa och oomkullrunneliga regler för att ange den riktiga politiken.

För arbetarklassens kamp är det möjligt och nödvändigt att göra en analys av den givna situationens tillgängliga fakta, att förutsäga individers, grupper och klassers troliga uppträdande i den förhandenvarande situationen och i ljuset därav framlägga en handlingsplan.

Men på samma gång saknar man kontrollen över nästan alla inblandade faktorer. T.o.m. det sätt varpå arbetarnas kamp förs beror på organisationens beskaffenhet och karaktär, hur man löser inre konflikter och alla slag av subjektiva faktorer som påverkar individer. Därför spelar det ovissa och oförutsedda alltid en viktig roll i klasskampen. En klok ledning gör sig inga föreställningar om rörelsens förträfflighet och är alltid beredd att dra slutsatser ur nya erfarenheter.

Samhällsvetenskap och kommunism

Befästandet av socialismen, följt av socialismens utveckling till kommunism, betyder slutet på människans utsugning av människan och därmed klasskampen. Därför är det uppenbart att de framtida villkoren för människans sociala aktivitet kommer att bli mycket olika de villkor som rådde tidigare. Så förändrade blir de, att Marx i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* kunde påstå att med omvandlingen till socialismen når ”det mänskliga samhällets förhistoria sitt slut”.

Med kommunismen, för att tala med *Det kommunistiska partiets manifest*, har ”all produktion koncentrerats i händerna på de förenade individerna”. Vidare, för att citera Engels i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* ”blir människornas egen samhällsorganisation, hitintills en naturens och historiens hårda nödvändighet, ett föremål för människornas eget fria handlande. De opåverkbara, objektiva krafter som hittills regerat historien kommer under människans kontroll”. Det är inte längre fråga om att bedriva klasskamp under förhållanden där många faktorer som avgör utgången står utom kontroll, utan att planera samhällslivets grundläggande processer för att tillfredsställa mänskliga behov.

Ovanstående innebär att sättet för att tillämpa samhällsvetenskapen totalt förändras. Dess tillämpning blir en fråga om att uppskatta samhällets materiella behov, att avgöra vilka materiella och mänskliga resurser som finns tillgängliga och att planera för jämvikt mellan produktion och distribution. Vid sin tillämpning blir samhällsvetenskapen sålunda en exakt, matematisk och kvantitativ disciplin, lik vad naturvetenskapen är för produktionens tekniska hjälpmedel.

En sådan förändring motsvarar det förhållande att, som Engels sade, ”regerandet över människor ersätts med en förvaltning av ting”. Samhällsvetenskapens uppgift under kommunismen blir inte att utarbeta sätt och medel att bearbeta människor så att de kan tvingas eller tubbas in i något förutbestämt mönster för den sociala aktiviteten. Uppgiften blir i stället att utarbeta planer för produktion och distribution för samhället i stort, med strävan att reducera arbetsinsatsen så långt som möjligt, för att människor på den grund skall kunna obehindrat njuta sin fria tid med hela sin själ och av hela sitt hjärta, vilket för människan är ett ändamål i sig.

Då Marx beskrev vetenskapens uppgifter i sin tidiga *Ekonomisk-filosofiska manuskripten* drog han följande slutsats: ”Naturvetenskapen inlemmar i sig med tiden vetenskapen om människan, liksom vetenskapen om människan med tiden i sig inlemmar naturvetenskapen. Vi kommer att ha en enda vetenskap.” Vetenskapens undersökningsobjekt blir lagarna för samhällets och naturens utveckling samt sätt och medel för människan att försäkra sig om en ständig tillgång till allt vad hon behöver för sitt sociala liv. Upptäckten av de grundläggande lagarna för människornas samhällsaktivitet var ett avgörande steg på vägen mot vetenskapernas förening, vilket är nödvändigt som medel att säkra det mänskliga livets blomstring.

Produktionsättet

Produktionen av livsnödvändigheterna

Historiematerialismen erkänner att drivkraften i samhällsutvecklingen ligger i ”det ovedersägliga faktum att människan först av allt måste äta, dricka, ha bostad och kläder innan hon kan bedriva politik, vetenskap, konst, religion osv.” (Engels, *Tal vid Karl Marx' grav*).

Innan människor kan göra något annat måste de försäkra sig om livets nödvändigheter – föda, kläder och bostad. De erhåller inte livsnödvändigheterna som en gåva av naturen, utan de måste förena sig för att producera sina livsförnödenheter och utbyta produkterna. Endast genom att förena sig samt producera och utbyta livsförnödenheterna kan de utvecklas och finna utrymme för andra sociala intressen.

Därför ”bildar produktionen av förnödenheter för livets uppehållande och, närmast efter produktionen utbytet av de producerade tingen, grunden för varje samhällsordning ... I varje samhälle som uppträtt i historien har fördelningen av produkterna och därmed uppdelningen av samhället i klasser bestämts av vad som producerats och hur produkterna utbyts.” (Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, kap. III).

På så sätt återför den historiska materialismen ytterst samhällets hela rörelse på människors sociala aktiviteter i deras utbyte och produktion av livsnödvändigheterna – dvs. på betingelserna för samhällets materiella liv och förändringar i detta tillstånd.

Det sätt varpå människor producerar och utbyter sina livsförnödenheter kallas *produktionssättet*. Varje samhälle är baserat på ett produktionssätt, vilket ytterst bestämmer karaktären av alla samhällets aktiviteter och institutioner.

Produktion och egendom

Produktionssättet är alltid socialt till sin karaktär, eftersom den enskilde individen inte producerar alla medel att tillfredsställa sina materiella behov genom eget arbete utan kontakt med andra i samhället levande individer. De materiella nyttigheter som samhället behöver framställs genom många individers arbete, vilka sålunda verkställer, som Marx sade, ”ett ömsesidigt utbyte av aktiviteter” genom att framställa den avkastning som fördelas inom samhället.

När vi företar en undersökning av produktionssättet måste vi skilja mellan alla de krafter människor sätter i rörelse för att producera avkastningen – de reella, materiella medel varmed produktionen igångsättes och vidmakthålles – och de ömsesidiga relationer vari människor inträder för att producera och utbyta avkastningen.

Vi måste skilja mellan *produktivkrafter* och *produktionsförhållanden*. Dessa båda utgör tillsammans *produktionssättet*. Ett givet produktionssätt består i att människor inträder i vissa produktionsförhållanden för att utnyttja vissa produktivkrafter. Skilda produktionssätt utmärks av skillnader i produktivkrafter och produktionsförhållanden.

Exakt vad inrymmer vi då i begreppet produktivkrafter?

För produktionen är vissa redskap oundgängligen nödvändiga såsom verktyg, maskiner, transportmedel osv. Men de producerar ingenting av sig själva. Det är människor som tillverkar och nyttjar dem. Utan människor med förmåga att tillverka och använda produktionsredskap vore ingen produktion möjlig.

Produktivkrafterna består därför av produktionsredskap, människor och den erfarenhet och skicklighet människor förvärvat vid användningen av produktionsredskapen. En arbetare med

erfarenhet och uppdriven skicklighet är en del av produktivkrafterna. Ju större erfarenhet och skicklighet, desto högre nivå på produktivkrafterna.

Så småningom blir vetenskaperna en viktig beståndsdel av produktivkrafterna.

Vad menar vi med produktionsförhållanden?

Dessa förhållanden är delvis enkla och direkta förhållanden mellan människor som inträder i produktionsprocessen – enkla och direkta förhållanden mellan människor, förenade i en gemensam produktionsuppgift.

Men när människor vidmakthåller produktionen så inträder de i förhållanden, inte bara till sig själva, utan också till de *produktionsmedel* de utnyttjar.

I begreppet ”produktionsmedel” inrymmer vi mer än blott produktionsredskap. Vi inbegriper alla de medel som är nödvändiga för att frambringa den färdiga produkten – förutom redskapen (som är en del av produktivkrafterna) jord, råmaterial, anläggningar där produktionen äger rum osv.

I produktionsprocessen blir det nödvändigt för människor att socialt reglera de olika förhållandena till produktionsmedlen. Därmed uppstår *egendomsförhållanden*. I samhällets produktion blir produktionsmedlen olika människors eller grupper av människor egendom. Ty för att vidmakthålla produktion och utbyte är det nödvändigt att upprätta något slags överenskommelse, att åtlydas av samhällets medlemmar, varigenom man slår fast vem som äger tillgång till alla de olika produktionsmedlen och den avkastning deras utnyttjande ger.

Denna reglering av människors inbördes förhållanden till produktionsmedlen och därmed av deras del av avkastningen blir inte till som ett resultat av ett kollektivt och genomtänkt handlande – ett allmänt beslut eller ”sammällsfördrag”. Det blir i stället till genom en omedveten och spontan process. Människor anpassar sina inbördes förhållanden till produktionsmedlen, vilket också avgör tillträdet till samhällets avkastning, till produktivkrafterna. Det vore annars omöjligt att hålla produktionen i gång. När de sedan inträder i dessa produktionsprocessens förhållanden blir de medvetna om dem som egendomsförhållanden, som är påbudna av samhället och rättsligt bindande.

I den ytterst primitiva produktion som bedrivs i en stam av jägare inträder jägarna i enkla och direkta förhållanden till varandra som jaktkamrater och stamlisar. Den mark de jagar på och det byte de fångar, betraktas inte som enskilda individers eller grupper av människor egendom. Hela stammen utrustar jaktexpeditionerna och det byte de fångar är gemensam egendom och delas inom stammen.

Men när arbetsdelningen vinner inträde, då en person producerar det ena och en annan det andra, börjar de brukade redskapen betraktas som särskilda personers egendom. Det producerade tillfaller helt producenten för hans egen räkning. Likadant är förhållandet när djur görs till husdjur och man börjar uppföda hjordar. Hjordarna blir vissa familjers och familjeöverhuvudens tillhörighet. På ett senare historiskt stadium blir jorden privategendom.

Som ett resultat av produktivkrafternas utveckling – ty jordbrukets, hantverkets osv. utveckling är just produktivkrafternas utveckling – och ur den arbetsdelning som åtföljer denna utveckling uppstår så småningom enskildas och grupper av människor ägande av produktionsmedlen. Med andra ord ser privategendomen dagens ljus.

Vi kan redan här se att den drivande kraften bakom samhällets framåtskridande är produktivkrafternas utveckling.

Egendomsförhållanden är till sitt väsen sociala relationer mellan människor och uppstår i produktionen. Vid första anblicken förefaller ett egendomsförhållande vara en enkel relation

med två termer, individ och ting, egendomsinnehavare och den innehavda egendomen. Så är emellertid inte fallet. Skenet bedrar. Robinson Kruse på sin ö var inte en egendomsinnehavare, blott en man på en öde ö. Egendomsförhållanden är sammansatta sociala relationer mellan människor i ett samhälle – sammansatta relationer mellan *människor* i ett samhälle, inte enkla mellan människa och ting. I den produktion människor vidmakthåller upprättar de sociala relationer – produktionsförhållanden – mellan varandra, varigenom de produktionsmedel de använder sig av är den enes, den andres eller någon grupps tillhörighet. På liknande sätt förhåller det sig med den producerade avkastningen.

Egendomsförhållanden är därför olika sätt att bestämma förhållanden mellan människor vid nyttjandet av produktionsmedel och tillgången till avkastningen.

Att tala om egendom är helt enkelt ett sätt att ge rättslig sanktion åt förhållanden mellan människor i ett samhälle. Egendomsförhållanden framställs som nödvändiga och därmed tvingande för samhället och dess medlemmar.

Vi kan nu definiera produktionsförhållanden som de relationer vari människor inträder i produktionsprocessen och de regler som avgör delaktighet i avkastningen. Människor blir medvetna om produktionsförhållanden som egendomsförhållanden.

De produktionsförhållanden som råder i ett visst samhälle sägs bilda samhällets *ekonomiska struktur*.

Utsugning

Produktionsarbetets avkastning tillägnas på en rad olika sätt och fördelas därför olika bland samhällets medlemmar i enlighet med det slag av ekonomisk struktur som är förhärskande.

Vad bestämmer det sätt varpå i olika samhällen avkastningen tillägnas?

I allmänhet är det formen för ägandet av produktionsmedlen – egendomsförhållandenas natur – som bestämmer tillägnandets form och det sätt varpå livsförnödenheterna fördelas.

I de primitivaste samhällena ägs produktionsmedlen gemensamt. De innehas i samegendom av alla som deltar i produktionen. Det är en följd av att produktionsredskapen är ytterst primitiva. Med blott mycket primitiva verktyg och hjälpmedel har arbetsdelningen ännu inte vunnit insteg. Människor måste arbeta i gemenskap för att kunna överleva och arbetet i gemenskap leder till att produktionsmedlen innehas gemensamt. Produktionens håvor – sådana de nu är – delas så av alla i gemenskapen. Precis som inte någon särskild individ eller grupp äger produktionsmedlen tillägnas sig inte heller någon viss enskild eller grupp avkastningen. Detta primitiva levnadssätt är vare sig bekvämt, kultiverat eller tryggt men det röjer broderskap och solidaritet för stammens vidkommande.

I det socialistiska samhället ägs produktionsmedlen också gemensamt. Därmed tillägnas man sig även avkastningen gemensamt och den fördelas ”till envar efter förmåga” i det kommunistiska samhällets första fas och ”till envar efter behov” i det fullt utvecklade kommunistiska samhället.

Men i alla av historien kända samhällen mellan urkommunism och socialism – mellan den primitiva produktionen och social produktion i stor skala – har produktionsmedlen inte ägts gemensamt, utan varit individers eller gruppers privata egendom. Därmed har produktionsmedel av helt avgörande betydelse legat i händerna på en minoritet i samhället. Följaktligen kan de som äger produktionsmedlen tack vare sin ställning som innehavare, tillägna sig lejonparten av avkastningen. Därför blir det möjligt för dem att leva på frukterna av andras arbete, eller med andra ord, utsuga andra. De som inte äger produktionsmedlen tvingas arbeta för innehavarnas förtjänster.

Hur kan nu något sådant komma sig?

Först och främst bryter arbetsdelningen ned hela stammens gemensamma produktion och resulterar i att produktionsmedlen gradvis övergår i vissa individers och grupper ägo. Med detta följer avkastningens privata tillägnande, eftersom produkten tillägnas av den som äger produktionsmedlen. Då hjordar övergår från att vara stammens gemensamma egendom till att bli särskilda familjeöverhuvudens ägodel, då uppodlad mark tilldelas enskilda familjer, då hantverk uppstår så upphör produkterna att vara gemensam egendom. Man börjar tillägna sig dem privat.

Till yttermera visso börjar produktens omvandling till vara – en process som fulländas i det kapitalistiska samhället där praktiskt taget alla produkter är varor.

När produkter utbyts mot andra produkter ger vi dem benämningen ”vara”. Varor är produkter som tillverkas i syfte att utbytas mot andra produkter. ”Den uppkomna privatäganderätten till hjordar och lyxföremål”, skrev Engels i sin *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, ”ledde till byte mellan enskilda, till produkternas förvandling till varor.” Ty medan människor med ett urkommunistiskt produktions sätt fördelar produkterna bland sig själva och på så sätt ombesörjer ”ett ömsesidigt utbyte av tjänster” men ej ett utbyte av produkter, konsumerar ägaren när privategendomen uppstått inte nödvändigtvis den produkt han tillägnat sig, utan utbyter den mot andra produkter.

Detta får långtgående följder. ”Så snart inte producenterna längre förbrukade sin produkt utan släppte ut den i utbyte, förlorade de herraväldet över den” fortsatte Engels. ”De visste inte längre, vad som blev av den, och den möjligheten yppade sig, att produkten en gång skulle användas mot producenten, till hans utsugande och förtryckande.”

Då varuutbytet ökar i omfattning och med detta bruket av pengar, verkar det som en kraftig murbräcka mot gamla produktions sätt, som bygger på människors gemenskap. Egendomen koncentreras i händerna på vissa individer medan andra blir egendomslösa. Det oundvikliga resultatet av privategendomens tillväxt är uppdelningen av samhället i besittande och icke-besittande, de som har egendom och de som är utan, ägare och icke.

För det andra är arbetsdelningen, varur dessa följder härrör, förenad med en ökning av arbetsproduktiviteten. Där tidigare en hel stams produktiva arbete knappt kunde föda alla dem som deltog i arbetet med livets nödtorft ger arbetet nu ett överskott. De som arbetar kan producera tillräckligt för sina egna behov samt ytterligare något. Därför uppstår möjligheten för dem som äger produktionsmedlen att utan arbete tillägna sig de arbetandes överskott. Och så snart denna möjlighet blivit ett faktum, är man inte sen att utnyttja den.

En tidig följd är slaveriet. Så snart den arbetande genom sitt arbete producerar mer än han själv konsumerar, lönar det sig för vissa att förslava andra. Sålunda uppträder herrar och slavar varvid herren tillägnar sig hela avkastningen av slavens arbete och förser slaven blott med så mycket som är nödvändigt för att hålla honom vid liv.

Slaveriet är den enklaste och mest ohöjda formen för människans utsugning av människan. Det innebär inte att den nödvändigtvis är den ursprungligaste formen. De andra sätt varpå en hövding eller egendomsinnehavare tillskansade sig tjänster och tributer och höll somliga i beroendeställning är förmodligen minst lika ursprungliga. En annan okomplicerad utsugningsform är den feodala. Här utsuger feodalherren livegna på ett sätt som var vanligt i Europa under medeltiden. Den livegne ägs inte av feodalherren som slavägaren ägde slaven, men han äger jorden och den livegne är effektivt knuten till jorden, antingen juridiskt eller genom omständigheternas makt. Den livegne tillåts att bruka jorden för att förtjäna sitt levebröd mot att han till feodalherren överlämnar en del av vad han producerar. En tredje utsugningsform är den kapitalistiska, varvid kapitalister utsuger lönearbetare. Här är arbetarna rättsligt fria att

färdas vart de vill och arbeta för vem de vill men de är berövade produktionsmedlen och kan endast leva genom att sälja sin arbetskraft till kapitalisterna. Dessa som står såsom ägare till produktionsmedlen tillägnar sig avkastningen.

Vilken form utsugningen än har är dock dess innehåll ett och detsamma, nämligen att de arbetande producerar ett överskott i förhållande till sina direkta livsbehov varvid de ”arbetsfria” tillägnar sig detta överskott till följd av att de innehar viss egendom.

För dem som arbetar betyder utsugning därför att endast en del av deras totala arbete används av dem själva för dem själva och deras behov. Resten omhändertas och används av någon annan. När arbetsproduktiviteten stigit så mycket att de arbetande kan producera *mer* än de själva har direkt behov av, blir en del av deras arbete *merarbete* – och utsugning innebär att detta merarbete omhändertas och dess avkastning tillägnas av andra som en följd av att de innehar viss egendom. Genom att tillgodogöra sig andras arbete kan utsugarna leva väl utan att själva behöva arbeta.

”Den huvudsakliga skillnaden”, skrev Marx i *Kapitalet* (del I, kap. 9, avd. I) ”mellan olika samhällsekonomiska formationer, mellan t. ex. ett samhälle som grundar sig på slavarbete och ett som grundar sig på lönearbete ligger blott i skillnaden i det sätt varpå merarbetet i vart fall fräntas den faktiskt verksamme, arbetaren.”

Det är produktionens och egendomens utveckling som ger upphov till utsugningen. Utsugning innebär att vissa människor, en minoritet i samhället, utan att arbeta, blott i kraft av sitt ägande, lever på avkastningen av andras arbete, en majoritet i samhället.

Härav följer att i varje produktionssätt som erkänner människans utsugning av människan samhällsavkastningen fördelas så att folkets majoritet – de som trälar och sliter – är dömd att slava utan att erhålla mer än livets nödtröft. Det är visserligen sant att de under gynnsamma omständigheter kan tillvälla sig ytterligare en smula, men oftare erhåller de blott det nödvändigaste – tidvis inte ens det. Å andra sidan njuter en minoritet, ägarna av produktionsmedlen, ett liv i lyx och överflöd. Samhället är delat i rik och fattig.

Därav följer vidare att om vi någonsin skall göra oss av med ytterligheterna fattigdom och rikedom, så räcker det inte med att kräva införandet av ett nytt system för fördelningen av samhällets avkastning. Det kapitalistiska samhället kan inte förändras genom att man t. ex. kräver en jämnare fördelning av avkastningen, vilken tro uttrycks i de reformistiska parollerna ”rättvis fördelning av arbetets avkastning” och ”rättvisa andelar åt alla”. Ty fördelningen av *konsumtionsvarorna* är baserad på ägandet av produktionsmedlen. Det är ägandet som måste angripas.

”De s. k. distributionsförhållandena”, skrev Marx i *Kapitalet* (del III, kap. 51) ”motsvarar och uppstår ur den historiskt bestämda, specifika produktionen och de ömsesidiga förhållanden vari människor inträder, för den mänskliga produktionsprocessen. Distributionsförhållandenas historiska karaktär sammanhänger med produktionsförhållandenas tidsbetingade karaktär, varav de förra är en aspekt. Den kapitalistiska distributionen skiljer sig från de former av distribution som uppstår ur andra produktionssätt. Varje distributionsform försvinner med den specifika produktionsform varur den uppstått och vilken den motsvarar.”

Klasser och klasskamp

Med den sociala produktionens utveckling efter urkommunismen delas samhället i grupper som innehar olika positioner i samhällsproduktionen i sin helhet. De står i olika förhållanden till produktionsmedlen och utbildar därför olika former att förvärva sin del av avkastningen. Sådana grupper utgör samhällets klasser och förhållandet dem emellan bildar ett givet samhälles klassrelationer eller klasstruktur.

Klassernas existens är en följd av arbetsdelningen i den sociala produktionen. Med arbetsdelningen följer former av privat egendom och därigenom en uppdelning av samhället i klasser. ”De olika utvecklingsstadierna i arbetsdelningen betecknar samtidigt olika egendomsformer”, skrev Marx och Engels i *Den tyska ideologin*. ”Dvs. varje stadium i arbetsfördelningen bestämmer också individernas förhållanden till varandra med avseende på råvara, verktyg och produkt.”

Det som konstituerar och särskiljer klasser är därför i första hand inte skillnader i inkomst, läggning eller vanor, vilket är en vanlig vulgäruppfattning. Skillnaderna ligger i stället i de positioner de intar i den samhälleliga produktionen och det förhållande de står till produktionsmedlen. Det och inget annat bestämmer sedan skillnader i inkomst, läggning, vanor osv.

”Det grundförhållande som särskiljer klasser”, förklarade Lenin i en artikel om *Vulgär-socialism och narodnism*, ”är den position de innehar i den samhälleliga produktionen och följaktligen det förhållande i vilket de står till produktionsmedlen.”

I *En god början* föreslog Lenin följande mera uttömmande definition av klasser:

”Klasser är stora grupper av människor som skiljer sig från varandra genom den position de innehar i ett historiskt bestämt produktionssystem, genom sitt förhållande (i de flesta fall reglerat och formulerat i rättsregler) till produktionsmedlen, genom sin roll i samhällets organiserande av arbetet och följaktligen genom den andel av samhällets rikedom de erhåller och deras aktivitet för att förvärva den. Klasser är grupper av människor där det är möjligt för den ena gruppen att tillägna sig den andras arbete, beroende på de bådadas inbördes olika positioner i samhällets ekonomiska system.”

Med klasser uppstår klassantagonism och klasskamp.

Klasser är antagonistiska till varandra så snart deras positioner i det samhällsekonomiska systemet är sådana, att den ena klassen erhåller och utvidgar sin andel av samhällets rikedomar på bekostnad av den andra. Således blir förhållandet mellan utsugare och utsugen oundvikligen antagonistiskt. Likadant är förhållandet mellan två utsugande klasser så snart deras olika former för utsugning kommer i konflikt, dvs. så snart den enas aktivitet att tillskansa sig merarbete kommer i vägen för och hindrar den andras försök att göra likadant. Sådant var ex.vis förhållandet mellan den uppåtstigande bourgeoisin och feodalherrarna, eftersom de senare blott kunde upprätthålla och de förra blott utveckla sin utsugning på den andras bekostnad. I 1800-talets England fanns också en viss antagonism mellan industrikapitalister och jordägare.

”Dessa rivaliserande klasser”, skrev Engels i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* (kap. I) ”är alltid en produkt av bestämda produktions- och distributionsförhållanden, eller med andra ord av sin tids ekonomiska förhållanden.”

Ett samhälle som grundar sig på utsugning blir med nödvändighet delat i antagonistiska klasser. Ett sådant samhälle slits sönder av klassernas kraftmätningar – alltid mellan utsugare och utsugna, någon enstaka gång mellan rivaliserande utsugare.

Av denna anledning började *Det kommunistiska manifestet* med att slå fast: ”Hela samhällshistorien har hittills varit en fråga om klasstriders.”

Klasskampen har sin rot i konflikter rörande materiella intressen mellan de olika klasserna – oförsonliga ekonomiska intressen som uppstår ur de olika positioner de olika klasserna intar i samhällets produktion, deras olika förhållanden till produktionsmedlen och olika tillvägagångssätt att förvärva och utvidga sin andel av samhällets rikedomar.

Självfallet är inte alla klassrelationer antagonistiska. Om mer än ett sätt att utsuga de arbetande på deras merarbete är förhanden, så innebär det att samhället är grundat på mer än

en egendomsform. Vidare har detta samhälle en komplex klasstruktur som inrymmer mer än en utsugande och mer än en utsugen klass. I så fall finns det inte någon grundläggande antagonism mellan de utsugna klasserna. Tvärtom. Dessa klasser är potentiella allierade mot utsugarna – fastän olikheter i deras vanor, läggning och målsättningar, som härrör från olikheter i deras förhållanden till produktionsmedlen kan förhindra dem att samverka. Ibland kan utsugarna utnyttja detta och ställa en utsugen klass i harnesk mot en annan. Så är t. ex. förhållandet mellan arbetarklassen i staden och de utsugna bönderna på landet inte antagonistiskt i ett land med en kapitalistisk industri i staden och ett bondejordbruk på landet.

I det socialistiska SSRU existerar i dag två skilda klasser, de sovjetiska arbetarna och bönderna – även om gränsen mellan dem är flytande. Liksom alla klassolikheter har också denna sin rot i de olika positioner klasserna intar i samhällets produktion. De sovjetiska arbetarna arbetar i statliga företag som ägs av samhället genom den socialistiska staten. Kollektivjordbrukarna arbetar i gruppägda kooperativer – kollektivjordbruk. Klassolikheten baserar sig på skillnaden mellan gruppägd och statlig egendom. Men ingen av klasserna utsuger den andra. Ingen av klasserna förvärvar och ökar sin andel av samhällets rikedomar på den andras bekostnad. Därför finns ingen antagonism dem emellan.

Samhällseconomiska formationer

Vi har sett att produktionssättet innefattar två faktorer – produktivkrafter (bestående av produktionsredskap och människor som förvärvat erfarenhet och kunskap för produktionen) och produktionsförhållanden. De senare utgör i sin helhet samhällets ekonomiska struktur. Olika ekonomiska strukturer representerar lika många ekonomiska formationer, vilka blivit till och så småningom gått under i det att mänskligheten format sin historia. Ekonomiska strukturer överlämnas inte åt människan av Försynen i färdiggjort skick, avpassade så att de skall bestå i evighet. I stället utvecklas de i takt med att människorna förändrar förhållandet till naturen i sin produktion, varvid också människornas förhållanden till varandra förändras. ”Jag betraktar”, skrev Marx i förordet till den första tyska utgåvan av *Kapitalet*, ”samhällets ekonomiska formation som en naturhistorisk process.”

Vari ligger då skillnaden mellan ekonomiska formationer och hur skall olika slag av ekonomiska formationer klassificeras?

Skillnader mellan ekonomiska formationer är skillnader i produktionsförhållanden. Olika slag av samhällseconomiska formationer måste förklaras med artskilda produktionsförhållanden. Människor är för sitt liv ständigt beroende av vissa bestämda produktionsmedel. De förhållanden människor upprättar mellan varandra avgör vem som skall utföra det produktiva arbetet, vem som skall inneha produktionsmedlen och vem som har rätt att göra anspråk på avkastningen. Skillnader mellan de samhällseconomiska formationer som uppträder i historien måste förklaras med produktionsförhållandenas olikheter.

Då vi går att klassificera olika slag av historiskt betingade samhällseconomiska formationer måste vi först och främst ta hänsyn till den grundläggande distinktionen mellan sådana som bygger på samhälleligt ägande av produktionsmedlen och sådana som bygger på privat ägande.

I och med att människor började avskilja sig från den övriga djurvärlden sammanslöt de sig i små grupper, där alla som kunde deltog i produktionen. Produktionsmedlen innehades gemensamt och avkastningen delades inom gruppen, varvid alla hade samma rätt till den. Bevisen för att det förhöll sig på detta sätt består av slutsatser som dragits från vad man vet om nu levande primitiva folk och insikten om att mycket primitiva folk ogärna kan ha överlevat på något annat sätt. Detta slags ekonomi kallas ”urkommunism”. Det råder föga

tvivel om att människors ekonomi var av det slaget under en mycket lång tid – mer kontroversiella är sekundära frågor såsom släktrelationer, sociala vanor och uppfattningar osv.

Den moderna socialismen presenterar åter en ekonomisk formation där produktionsmedlen innehas gemensamt. Den stora skillnaden mellan den och urkommunismen beror på att produktionsredskapen står på en hög och avancerad nivå samt att produktionen är oerhört omfattande. Människor är inte längre klanmedlemmar, knutna till varandra och till jorden – deras huvudsakliga produktionsmedel – med intima gemenskapsband. Jord och produktionsmedel styckas inte längre upp i små kommuner, där varje kommun är hänvisad till sina egna produktionsmedel. Produktionsmedlen ägs gemensamt i stor skala och den totala produktionen planeras för hela samhällets bästa. Då produktionen närmar sig sin absoluta höjd lyfts socialismens ekonomiska formation över från ett stadium då man reser anspråk på avkastningen i enlighet med utfört arbete till det stadium då man blott reser dem i enlighet med behov.

Inom vissa områden sönderslets efterhand det kommunistiska levnadssättet på grund av tekniska förbättringar, som ledde till arbetsdelning, merarbete, varuutbyte och privategendomens uppkomst. Detta ägde rum i ett obekant förflutet. Man upptecknade ingenting därom, varför vi i dag bara kan dra mer eller mindre säkra slutsatser om var de ägde rum och deras exakta förlopp. Vart de helt uppenbart ledde, och det efter en mycket lång tid, blev till ekonomiska formationer där samhället delades i klasser och vissa människor utsög andra. Men precis hur produktionsförhållandena gestaltade sig är ett problem med många frågetecken. Det finns få nedtecknade dokument – i många fall inga alls. Medan arkeologer kan gräva fram lämningar av produktivkrafter, så lämnar inte produktionsförhållanden så påtagliga spår efter sig. Det mesta vi kan göra är att draga slutsatser ur skillnader i storlek och utrustning i hus, gravplatser osv.

Det förnämsta kriteriet att särskilja klasssamhällets olika ekonomiska formationer är utsugningens olika former eller formerna att tillägna sig merarbete från de arbetande och ställa anspråk på avkastningen. Då vi klargjort utsugningens form får vi därvid besked om egendomsformen och samhällets klasstruktur.

Medan produktionen ännu hänför sig till jordbruk består den huvudsakliga metoden självfallet av att tillägna sig merarbete av jordbruksarbetare. Så var fallet med alla samhällen fram till en jämförelsevis sen historisk period. Det huvudsakliga produktionsmedlet är jorden och för att förstå utsugningens form är det nödvändigt att känna till hur lantarbetarna brukade den och i vilket förhållande de stod till den.

Vi skall då bli varse att i de tidiga klassamhällena – vi måste komma ihåg att dessa existerade många tusen år innan den skrivna historien börjar med det antika Grekland och Rom – merarbetet berövades lantarbetarna på olika sätt, ofta genom tvångsarbete och alltid genom att man utkrävde något slag av tribut från dem. Tributer har alltid utkrävts av centralhärskare som ofta utgivit sig för att vara gudar. Sin styrka hade de i ett monopol över ädla metaller samt i det faktum att de hade kontrollen över vattentillförsel och bevattningsanläggningar om hand; vidare av kungliga erövrare eller deras utnämnda representanter och satraper. Tributerna togs ut in natura eller genom skatt.

Tributerna påtvingades i första hand sammanslutningar av arbetande, där det ännu fanns starka inslag av urkommunism. Då Marx beskriver utsugningsformen i Indien, som är karakteristisk för den ”orientaliska” eller ”asiatiska” produktionsmodell som rådde före engelsmännens kolonisering, skriver han om ”bykommuner som vilar på det gemensamma innehavet av jorden”, vilka ”hårt tyngdes ned av skatter”. De arbetande i sådana kommuner som inte bara deltog i jordbruksarbete utan också i skilda former av primitivt industriarbete ”konfronterades inte med privata jordägare” utan med ”en stat som står över dem såsom deras jordägare och samtidigt är deras högsta auktoritet” (*Kapitalet*, del III, kap. 20, 23 och 47).

Där varuutbytet utvecklades och därmed penningens makt ökade, bröts alltmer det ursprungliga kommun- och klansystemet sönder, vilket överlevt alla tidiga utsugningsformer. Det blev möjligt att köpa, sälja och inteckna jord. Kommuners ägor exproprierades och jorden blev privategendom. En oundviklig följd var uppkomsten av stora jordägor. Vidare framtogs en del producenter merarbetet genom räntor, så medan de flesta förblev fattiga blev några rika och förvandlades till utsugare.

Slaveriets säregenhet såsom en bestämd, antik utsugningsform är att slavens person tillhör slavägaren som också äger jord och andra produktionsmedel samt låter slaven arbeta i den utsträckning han finner lämpligt. Av allt att döma skaffade man sig till en början slavar genom att tillfångataga dem. Men med varuutbytets utveckling blev slavar varor som köptes och såldes, så att slaven kom att representera en penninginvestering och inkomstkälla. Många förslavades också därigenom att de stod i skuld.

Det är troligt att slaveri var ett inslag i det tidiga klassamhället och att utsugningen av slavar uppstod samtidigt som utsugning överhuvud. Slaveriet existerade jämsides med utsugning av icke förslavade lantarbetare som källa till ytterligare rikedom och makt för en del av de härskande klasserna. Det fanns sålunda tempelslavar, slavar för hushållet, slavar som bearbetade metaller osv. Men en särskild ekonomisk formation, som grundar sig på slavarbete uppstår först när – med utvecklingen av varuutbytet och det privata ägandet av jorden – det blivit lönsamt att köpa slavar för användning i t. ex. råämnesproduktionen eller när många lantbruksarbetare har utarmats genom skulder och tryckande pålagor samt exproprierats och ersatts av slavar – kort sagt när slaveri blir det huvudsakliga eller förhärskande sättet att tillskansa sig merarbete. Så var fallet med det antika Roms väldiga slavegendorar.

I förbigående kan vi nämna att det mest renodlade slavsystem som existerat var det på plantagerna i USA:s sydstaterna. Det upphörde för mindre än ett århundrade sedan och var ett varuproducerande system, som var beroende av handel med en industrikapitalism, vilken inom kort krossade slaveriet och upptog det i sig. Slavar köptes kontant av slavhandlare som på så sätt spelade en viktig roll i kapitalets ursprungliga ackumulation. Detta illustrerar det faktum att slaveri inte ensamt är tillräckligt för att förklara en avgränsad och speciell samhällsekonomisk formation och inte är speciellt för ett och endast ett stadium i den ekonomiska utvecklingen. I själva verket har slaveri varit ett inslag i många ekonomiska formationer från äldsta tider till helt nyligen, precis som lönearbete varit det. Det finns ingen ekonomisk formation i klassamhällets historia som blott inrymmer en utsugningsform och därför är en ”ren” formation. Varje formation som historiskt blir till måste definieras som ett speciellt, historiskt betingat komplex av olika utsugningsformer – vilka var och en tillämpas vid tekniskt olikartade arbetsuppgifter – med en form som förhärskande.

Den ekonomiska formation vi känner som feodalismen uppstår när jorden innehas av en ärftlig adel och när lantarbetare som äger sina produktionsredskap brukar jorden – till vilken de rättsligt kan vara bundna som livegna – mot att de betalar avgifter in natura, i pengar eller bådadera till adeln och när hantverk eller små manufakturerna är beroende av adeln eftersom de uppehåller sig på adelns mark och därför erlägger avgifter.

Feodalism kan uppstå tämligen automatiskt ur ett system som består av slavegendorar med att slavarerna ersätts av livegna och slavägarna av feodalherrar. Det råder inga tvivel om att det feodala systemet i Europa historiskt verkligen uppstod ur det tidiga romerska slavsystemets undergång och fall. Egendomar som baserades på slaveri hade antingen upphört att löna sig eller upplösts av invasioner. Det har måhända ännu inte forskats tillräckligt i vad som kallats den feodala ekonomin i Kina och annorstädes för att man med säkerhet skall kunna fastställa exakt hur den uppstod.

Nog av, det är visst att kapitalismen historiskt uppstod först med en ekonomisk utveckling i det feodala samhället. Den uppstod när förbättringar i industri- och jordbruksteknik hade skapat förutsättningar för att huvuddelen av produkterna skulle produceras som varor. Vidare när jordägare, ivriga att förtjäna mer pengar, exproprierat många jordbruksarbetare och lämnat dem åt sitt öde utan att förslava dem (vilket t. ex. skedde i England först genom jordägarnas expropriation då de förvandlade sina egendomar till betesmarker för får i syfte att sälja ull till ullhandlare och senare genom att jordägarna inhägnade sina jordägor för att utveckla kapitalistiska brukningsmetoder). Till sist när i stora handelscentra stora penningssummor som ackumulerats genom utplundring av mindre utvecklade områden, piratväsen, slavhandel osv. blev tillgängliga som kapital i händerna på individer.

Med kapitalismen avskiljs den arbetande från alla produktionsmedel och kan endast leva genom att sälja sin arbetskraft till kapitalisten som äger produktionsmedlen. Denne tillägnar sig merarbete i form av mervärde eller ”oavlönat arbete”. Värdet av de varor som produceras under en dags arbete är större än de arbetandes arbetskraft, vilken de säljer till kapitalisten. Skillnaden är det mervärde som kapitalisten tillägnar sig samt omvandlar till reda pengar och profit då han försäljer de producerade varorna.

Den historiska räckan av samhällsekonomiska formationer är en naturens historia eller utvecklingsprocess i ett bestämt avseende – produktionsförhållandena anpassas alltid efter de förhandenvarande produktivkrafterna. De som uppstår som en anpassning till mera utvecklade produktivkrafter motsvarar därför ett högre stadium i samhällets ekonomiska formation än de som utgör en anpassning till mindre utvecklade produktivkrafter. Det utvecklingsstadium ett samhälle nått bestäms objektivt av nivån på produktivkrafterna och i hur stor utsträckning dess ekonomiska struktur tillåter människorna att utnyttja produktivkrafternas maximala förmåga.

Därför är uppenbarligen urkommunismen den första och lägsta samhällsekonomiska formationen och socialismen den högsta. Socialism är en högre, mer utvecklad formation än kapitalism, kapitalism än feodalism, feodalism än alla de formationer som avlöste urkommunism och alla dessa än urkommunism. De antika grekerna och romarna nådde ett högre stadium än sina barbariska grannar, kineserna eller européerna under medeltiden än romarna och västerlandets kapitalism än den medeltida feodalismen. F. n. är den sovjetiska kommunismen snabbt på väg att nå ett mer utvecklat stadium än västerlandets kapitalism.

I ett berömt avsnitt i företalet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* skrev Marx:

”I stora drag kan asiatiskt, antikt, feodalt och modernt borgerligt produktionssätt betecknas som progressiva epoker av den ekonomiska samhällsformationen. De borgerliga produktionsförhållandena är den samhälleliga produktionsprocessens sista antagonistiska form.”

Det är tydligt att de ”progressiva epoker” som här åberopas är de, då 1) varuproduktionen ännu inte nått det skede när det gemensamma ägandet av jorden och utdelning av jord bland gemenskapens medlemmar upphört samt det privata ägandet av jord ännu inte är utbrett (den ”asiatiska” epoken); 2) det privata ägandet av jord och andra produktionsmedel är allmänt utbrett och huvuddelen av varuproduktionen verkställs genom slavarbete (den ”antika” epoken); 3) slavar inte längre används i större omfattning och deras arbete ersätts av livegnas och andras, vilka betalar umgälder till de feodala jordägarna (den ”feodala” epoken); 4) större delen av den samhälleliga avkastningen produceras som varor och arbetare i större produktionsenheter fullständigt avskilts från produktionsmedlen samt förvandlats till lönearbetare som säljer sin arbetskraft till kapitalister (den ”borgerliga” epoken).

Slutligen blir det också tydligt, då vi undersöker de typiska parallella, ekonomiska formationer som blev till i olika områden, att i takt med den ekonomiska utvecklingen då

urkommunismens produktivkrafter blir föråldrade också samhällets produktionsförhållanden blir föråldrade – följaktligen även de ideologier som är en produkt av dem. Ju högre stadium i den ekonomiska utvecklingen desto säkrare sönderbryts de primitiva gemenskapsförhållanden som binder de arbetande vid produktionsmedlen. De förblir emellertid starka i alla tidiga klass-samhällen och den huvudsakliga ekonomiska kraft som är ansvarig för deras sammanbrott är varuutbytet. Detta växer i omfattning med produktionen och är en mäktig kraft att utarma de (egentligt) arbetande samt leder till att deras jord exproprieras. Slaveri, varhelst det introduceras i större omfattning, spelar härvidlag en viktig roll. Då kollektiva produktionsförhållanden bland arbetande sönderbryts, undergrävs också klanförbindelser och klanens auktoritet. I dess ställe träder för den givna regionen en statsmakt. Industrikapitalismen som slutligen fullbordar arbetarnas fullständiga avskiljande från produktionsmedlen är förspelet till socialismen och grundandet av ett fullt utvecklat kommunistiskt samhälle – ty då kan alla produktionsmedel komma i hela samhällets gemensamma ägo.

Samhällsutvecklingens grundläggande lag

Produktivkrafternas utveckling

Vi har definierat produktionssättet och olika produktionsförhållanden – ekonomisk struktur och klassförhållanden – genom vilka produktionen utvecklas. Denna produktionens utveckling är förutsättningen för hela samhällets utveckling. Vi skall nu undersöka orsakerna till den ekonomiska utvecklingen, de lagar som styr en ekonomisk formations övergång i en annan och de krafter som åvägbringar omvandlingen.

Människor utvecklar sina produktivkrafter. De förändrar sina produktionsförhållanden och med förändringarna träder nya klasser i förgrunden. Förändringar i produktionsförhållandena följer oundvikligen på utvecklingen av produktivkrafterna. De vidtas som en anpassning till nya produktivkrafter för att göra det möjligt att utnyttja produktivkrafterna i stor eller större omfattning. Förändringarna kommer till stånd genom klasskamp och bestämda klassers inverkan – sådan är den samhällsutvecklingens grundläggande lag enligt vilken människor åstadkommer den historiska utveckling där det ena produktionssättet avlöser det andra.

Vi skall börja med att undersöka produktivkrafternas utveckling.

Under historiens gång har produktionsredskapen utvecklats från okomplicerade stenverktyg till moderna maskiner. Varje teknisk innovation har varit beroende av de föregående och kunde inte ha gjorts, om den tidigare tekniken inte varit tillgänglig. Teknikens historia följer sålunda en utvecklingskedja som bestäms av objektiva egenskaper hos material och krafter i den fysikaliska, kemiska och biologiska omgivning som inramar människan. Teknikens utveckling åstadkoms av människor, som utformade och använde produktionsredskapen. Följaktligen var utvecklingen av produktionsredskapen också en människans utveckling – nämligen av hennes erfarenhet, händighet, kunskaper och förmåga att tillverka och handha produktionsredskapen.

Denna produktivkrafternas utveckling – jämte utvecklingen av människors erfarenhet, händighet, kunskaper och förmåga – är själva grundorsaken till hela den sociala utvecklingen.

Varför äger den då rum?

Den härrör från människors ständiga strävan att kontrollera naturen. Denna strävan är inte en gudomlig skänk utan en naturlig följd av motsägelsen eller motsättningen mellan människor och den miljö som omger dem. Motsättningen är närvarande från den första stund människor började tillverka verktyg och samverka vid användningen av dem – dvs. från människosläktets tillblivelse.

”Människan”, skrev Marx i *Kapitalet* (del I, kap. 7, avd. I), ”ställer sig i motsättning till naturen som en naturens egen kraft då hon sätter armar och ben, huvud och händer – kroppens naturenliga krafter – i rörelse för att tillägna sig naturens avkastning i en för sina behov avpassad form. Genom att sålunda påverka den yttre verkligheten och förändra den, förändrar hon samtidigt sin egen natur. Hon utvecklar sina slumrande krafter och förmår dem att handla i enlighet med hennes vilja.”

Människor i strävan att tillfredsställa sina behov har förmåga att förbättra sin teknik, sina verktyg och sin händighet – med ett ord sina produktivkrafter. Blott när nya produktivkrafter öppnar nya möjligheter för dem, uppkommer nya behov. Människor upplever nödvändigheten att förändra produktionsförhållandena.

Produktivkrafternas utveckling är emellertid långtifrån en stadig, kontinuerlig process i samhällets historia. Om varje generation alltid förbättrat de produktivkrafter de ärvt från den föregående generationen, skulle historien ha rört sig långt snabbare och likformigare än vad som i själva verket varit fallet. Tvärtom har det ofta hänt att människor som tillgodogjort sig vissa tekniska framsteg, förblivit vid dessa under lång tid. Därmed har även deras produktionsförhållanden i huvudsak förblivit desamma. Framsteg kan vidare ha varit regionalt begränsade. Medan vissa områden tagit ny teknik i anspråk har man i andra områden förblivit vid det gamla.

Sålunda förblev produktionen på den äldre stenålderns nivå i hundratusentals år varvid alla generationer fortsatte att leva sitt liv under urkommunism. I vissa områden förändrades knappt någonting förrän kolonisationser anlände. I en del områden förblev jordbruksmetoderna oförändrade i tusentals år, varvid produktionen under hela denna tid i huvudsak förblev densamma. Men när, av något skäl, nya produktivkrafter vinner insteg börjar en process som till sist resulterar i förändringar i produktionsförhållandena hos dem som tagit produktivkrafterna i anspråk. Tekniska innovationer introducerades i de rådande produktionsförhållandena och vid ett visst skede ledde utnyttjandet av dem till att produktionsförhållandena förändrades.

Produktivkrafternas mycket snabba utveckling är ett det kapitalistiska samhällets kännetecken. Men det är inte fallet i den moderna historien att kapitalistiska produktionsförhållanden först infördes varefter produktivkrafternas utveckling började. Tvärtom. Utvecklingen började inom det feodala systemet och först därefter undanträngde de kapitalistiska produktionsförhållandena de feodala. En hel följd av uppfinningar under medeltiden (nya användningsområden för vattenkraften, den moderna plogen, nya navigationsmetoder, spinnrocken, nya brytningsmetoder, svarvar, gjutjärn, osv.) bestod med betingelser för kapitalismens utveckling.

Vid befördandet av produktionen träder människor nödvändigtvis i bestämda produktionsförhållanden. På lång sikt bringar de alltid dessa produktionsförhållanden i överensstämmelse med sina produktivkrafter.

”Sociala förhållanden står i nära samband med produktivkrafterna”, skrev Marx i *Filosofins elände*. ”I det de inför nya produktivkrafter förändrar människor sitt produktions sätt ... Handkvärnen gav ett samhälle av feodalherrar, ångkvärnen – av bourgeoisi.”

Spontan eller okontrollerad utveckling

För att vi rätt skall förstå orsakerna till produktivkrafternas utveckling och de motsvarande produktionsförhållandena är det nödvändigt att påpeka att människor i det förflutna inte använt sig av nya produktivkrafter eller upprättat nya produktionsförhållanden som ett resultat av någon bestämd plan eller avsikt.

Vid utvecklandet av nya verktyg och ny teknik har människor alltid sökt någon omedelbar fördel, men har långtifrån alltid planerat eller ens anat de revolutionära sociala följder som faktiskt blivit utvecklingens resultat.

När t. ex. manufakturerna först introducerades hyste fabriksidkarna ingen avsikt att skapa gigantiska, nya produktivkrafter. De strävade helt enkelt efter omedelbara personliga fördelar. För att befordra manufakturen hyrde de lönearbetare och initierade med andra ord kapitalistiska produktionsförhållanden. De företog sig inte detta som en ambitiös och klarsynt plan för att bygga kapitalismen. Så skedde blott emedan det råkade vara det sätt varpå fabrikationen bäst hölls i gång.

Sålunda planlades aldrig de nya produktivkrafternas utveckling – i vårt exempel de som kom i verksamhet genom manufakturerna – utan blev spontant till utan någon avsikt, blott som ett resultat av att vissa människor eftersträvade omedelbara, privata fördelar. Utvecklingen av dessa produktivkrafter ledde jämsides därmed till att nya produktionsförhållanden såg dagens ljus – återigen spontant, som en ekonomisk nödvändighet och utan någon plan. Detta uttryckte Marx i det han sade att produktionsförhållandena utvecklas ”oberoende av människors vilja”.

”I sitt livs samhälleliga produktion”, skrev han i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, ”träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter.”

De produktionsförhållanden vari människor inträder för sitt livs produktion är ”nödvändiga” – eftersom man inte kan hålla produktionen i gång utan att inträda i vissa produktionsförhållanden – och ”av deras vilja oberoende” – eftersom de på förhand inte bestämmer sig för att införa vissa bestämda produktionsförhållanden utan inträder i dem utan varje plan.

Därför orsakas först utvecklingen av produktivkrafterna och sedan förändringen av produktionsförhållandena, av samhällsekonomiska aktiviteter som människor vidtar för att möta livets krav på att vidmakthållas. Det sker spontant, utan något övertänkt avgörande eller någon plan och oberoende av människors vilja. Det är en egenskap hos all samhällsutveckling ända till den socialistiska revolutionen. Först med denna förändras produktionsförhållandena som ett resultat av en långsiktig planering och produktionens utveckling regleras härefter planmässigt,

Förändringar i produktionsförhållanden

Förändringar i produktionsförhållanden beror av produktivkrafternas utveckling. Ty det är nödvändigt för all samhällelig produktion att de förhållanden vari människor inträder för att vidmakthålla produktionen, måste vara avpassade för den produktion de befordrar. Därför är det en den ekonomiska utvecklingens allmänna lag att givna produktionsförhållanden alltid anpassar sig till produktivkrafternas karaktär.

Som vi sett besitter produktionens själva natur såsom ett motsägande samband mellan människa och natur en benägenhet för ny teknik att utvecklas från tid till annan. Men produktionsförhållanden tenderar å andra sidan att, när de väl införts, förbli oförändrade – den ekonomiska strukturen, egendomsformerna, samhällssystemet är en konservativ faktor som motsätter sig förändringar.

Nykonstruktioner och användandet av nya produktivkrafter medför uppenbarligen en ny arbetsfördelning och skapar en större kvantitet och mångfald av produkter. Men den nya arbetsfördelningen ger själv upphov till nya egendomsformer varigenom den nya arbetsfördelningen organiseras och reglerar tillägnet och fördelningen av den starkt ökade avkastningen. De ekonomiska aktiviteternas och avkastningens egendomsförhållanden samt

det bytessätt som uppstod ur och motsvarade de tidigare produktivkrafterna är inte längre tillräckliga för att organisera den nya arbetsfördelningen och bestämma hur arbetsfördelningen skall genomföras.

Av den anledningen är relationen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden motsägande. De produktionsförhållanden som är väl avpassade för produktivkrafter på en nivå är inte avpassade för produktivkrafter på en annan och blir därigenom ett hinder för deras utveckling och kommer till sist att utgöra fjättrar för dem. När detta sker är det uppenbart att produktionsförhållanden och produktivkrafter inte står i överensstämmelse utan att det råder en faktisk motsättning mellan dem. Eftersom produktionsförhållanden vidare är benägna att motsätta sig förändringar, då det alltid finns människor vars materiella intressen är knutna till vissa produktionsförhållanden och som därför bekämpar varje förändring, resulterar motsättningen i djupgående sociala konflikter.

Vi har t. ex. just sett att manufakturens utveckling – vi måste härtill lägga utbildandet av ny teknik inom jordbruket – krävde och ledde till att lönearbete togs i anspråk. Först med kapitalistiska förhållanden kunde de nyss utvecklade produktivkrafterna utnyttjas i större utsträckning. Men de rådande feodala förhållandena, som band arbetaren till jorden och till feodal-herren, blev en hämsko på de nya produktivkrafternas utveckling. Därför började dessa förhållanden, inom vilka produktionen tidigare blomstrat att fungera som bojar. En motsättning uppstod mellan gamla produktionsförhållanden och nya produktivkrafter.

Så länge produktionsförhållandena står i överensstämmelse med produktivkrafterna, förblir de tämligen oförändrade. I vissa områden har det hänt att produktionsförhållanden som en gång upprättats, visat sig så utomordentligt konserverande att icke någon impuls att förbättra produktivkrafterna uppstått inom dem – eller om den uppstått, att den har kvävts i sin linda. Varje försök att utnyttja ny teknik har där motarbetats och omöjliggjorts. Men varhelst människor utvecklar nya produktivkrafter når utvecklingen slutligen ett stadium där den hindras av rådande produktionsförhållanden. Vid detta tillstånd blir en förändring av produktionsförhållandena nödvändig och genomförs.

Utvecklingen av produktivkrafter är en den mänskliga historiens lag, vilken gör sig gällande trots alla avbrott och stagnationer. Allt och alla som motsätter sig denna oemotståndliga utveckling måste med nödvändighet förr eller senare sopas ur vägen. Så snart produktionsförhållanden börjar hindra nyttjandet av nya produktivkrafter nalkas den tidpunkt, då det samhällssystem som baserar sig på dem kommer att störta samman.

Vad som skett fram till den kapitalistiska ekonomiska formationens uppträdande är att närhelst människor utvecklat nya produktivkrafter har de därmed börjat inträda i nya produktionsförhållanden. Efterhand har de nya produktionsförhållandena undanträngt de föregående och befästs såsom en ny samhällsekonomisk formation.

Sålunda motsvarade urkommunismens gemenskapssystem ett mycket primitivt stadium i produktionens utveckling. När man började bedriva åkerbruk och tämja husdjur innebar det begynnelsestadiet av den privata egendomen och varuutbytet. Det gamla gemenskapssystemet förändrades så småningom. Ett nytt slags gemenskap med skilda hushåll uppstod där ”vissa var mer jämlika än andra”. När användningen av metaller utvecklats uppdelades samhället ytterligare och ännu mer djupgående.

De människor som först bosatte sig i floddalar och började bygga bevattningsanläggningar kunde inte organisera sitt arbete på annat sätt än med en egendomsform vari de centralt leddes av en dem överställd administration. Ett nytt slags egendom påtvingades slutligen medlemmarna i kommunerna. Ett nytt slags samhällsekonomisk formation uppstod och undanträngde den gamla, vilken var oförmögen att utveckla produktionen av det nya slaget. Jorden

sades tillhöra gudarna och de som tillgodogjorde sig merparten av avkastningen och övervakade produktionen benämndes gudar eller gudomliga tjänare. Det var naturligtvis ett sällsamt sätt att beskriva ett ekonomiskt arrangemang, en egendomsform och människans utsugning av människan, som blivit till för att göra det möjligt att organisera produktionen på ett sätt som varit omöjligt under tidigare egendomsformer.

De människor som började använda järn erhöi i och med detta många fördelar framför dem som inte gjorde det. De kunde uppodla ny mark och upprätta små industrier. Varuutbyte och penningens användning ökade och sköt nya jord- och finansintressen i förgrunden, vilka krossade och ersatte äldre aristokratier. Där det liksom i Grekland och Rom uppkom en samhällsekonomisk formation med slaveri som det huvudsakliga utsugningssättet, ägde detta rum eftersom stora jordegendomar, råämnesindustrier och byggande kunde skötas effektivare av slavar än av klanmedlemmar som betalade tributer. Arbetare och kollektivarbetare ruinerades och de gamla produktionsförhållandena ersattes av den speciella ekonomiska formation som den ”klassiska” epokens slavsystem utgjorde. Engels anmärkte (i del II, kap. 4 i *Anti-Dühring*) att denna utveckling av slaveriet fullständigt undergrävde lämningarna av det primitiva gemenskapssystemet vilka överlevt genom alla tidigare system. ”Först med slaveriet”, skrev han, ”blev arbetsdelningen mellan jordbruk och industri i större omfattning möjlig. Vi bör aldrig glömma att förutsättningen för hela vår ekonomiska, politiska och intellektuella utveckling är ett tillstånd där slaveriet var lika nödvändigt som allmänt erkänt. I denna mening är vi berättigade att säga: Utan antikt slaveri ingen modern socialism.” – I Kina och andra länder i öster förefaller den antika ekonomiska utveckling – som vi dock ännu har bristfälliga kunskaper om – vilken vilar på ett gemenskapssystem mellan de arbetande, ha överlevt på ett sätt som förhindrade varje utveckling mot ett kapitalistiskt produktionsätt. Det förefaller också ha varit en starkt konservativ faktor till helt nyligen då, efter det att man gjort slut på de tidigare jordägarnas makt, det kunde omvandlas till folkkommunernas socialistiska förhållanden.

Så länge slaveriet bestod i Europa som den huvudsakliga metoden att utsuga arbetare hämmades förbättringar i produktionstekniken – särskilt den som använde andra naturkrafter än den mänskliga muskelkraften. Men när, med invasioner och den centrala slavägande maktens upplösning, tillgången på slavar minskade, började man göra förbättringar för att i högre grad utnyttja vattenkraften, förbättrade dragdjurens arbetsutrustning, plogarna osv. Slaveriet avskaffades inte med ett slag. Slavarbete existerade jämsides med ”fritt” arbete. Men medan den förbättrade tekniken var svår att bemästra med slavarbete kunde den med fördel i stället användas under feodala förhållanden. Feodala utsugningsmetoder kom att ersätta slaveriet.

Ännu senare blev feodalismen hinderlig för produktivkrafternas utveckling. Det feodala ägandet, feodala avgifter och begränsningar av handeln låg i vägen för jordbrukets och manufakturernas utveckling, vilka tog uppfinningar i anspråk som krävde lönarbete. Feodalismen gav så plats för kapitalismen och kapitalistiska produktionsförhållanden.

De kapitalistiska förhållandena medförde en utveckling av produktivkrafterna i en hittills oanad omfattning och hastighet. Anledningen härtill var att den vetenskapliga forskningen blev en mäktig produktivkraft. Jakten efter profiter och strävan att hopa kapital ledde de kapitalistiska ägarna att ständigt utveckla tekniken. Men en fullständigare utveckling och användning av produktionens krafter hämmas nu av kapitalismen.

Grunddraget i produktivkrafternas ansvällning under kapitalismen är arbetets alltmer församhälleligade karaktär. Den individuella produktionen i smått har ersatts av det samhällseliga arbetet, varvid människor samverkar i stora produktionsenheter där den elektriska energin kommer till användning för att driva maskinerna. Samhälleligt arbete är i

stånd till ofantliga prestationer, veritabla underverk för hela människosläktets välfärd. Men det är fjättrat av kapitalistiska produktionsförhållanden, som gör produkten till kapitalistens egendom och tvingar det samhälleliga arbetet att tjäna den privata profiten.

Den sociala produktionen står i motsättning till det privatkapitalistiska tillägnet och måste spränga de kapitalistiska produktionsförhållandenas boja. När det samhälleliga ägandet och det samhälleliga tillägnet upprättas för den sociala produktionens behov, lyfts inte bara alla hinder för tekniska framsteg bort, utan det samhälleliga arbetets stora produktivkraft frigörs – människor är sina egna herrar och arbetar för sig själva.

Den allmänna bilden av samhällets utveckling från en formations produktionsförhållanden till en annans är således som följer.

Till en början uppstår produktionsförhållanden i överensstämmelse med produktivkrafternas nivå. Vid en viss tidpunkt hindras dock nya produktivkrafter utveckling av gamla produktionsförhållanden. Från att vara utvecklingsformer för de samhälleliga produktivkrafterna förvandlas produktionsförhållandena till deras bojar. Så följer en period av revolutionär omvandling då ett slag av produktionsförhållanden ersätts av ett annat.

Hur, med vilka medel och krafter gestaltas sådana förändringar?

Klasskamp—den sociala förändringens drivkraft

Samhället utvecklas genom en serie stadier, där det i vart och ett förhärskar ett bestämt slags egendom. Denna utveckling är långtifrån en lugn, successiv utvecklingsprocess som skriker fram genom en rad omärkliga förändringar och anpassningar utan konflikter. Tvärtom förändras egendomsförhållandena genom en serie revolutioner. Och sedan privategendomen en gång vunnit insteg kommer de till stånd genom att människor eftersträvar sin klass' bästa och genom den ena klassens kamp mot den andra.

Som vi sett träder människor när de utvecklade nya produktivkrafter i nya produktionsförhållanden. Egendomsformer med avseende på produktionsmedlen blir till i enlighet med produktivkrafternas utvecklingsnivå. En utsugningsform eller form för att tillägna sig merarbete från de arbetande följer med dessa egendomsformer. Med utvecklingen av nya produktivkrafter uppstår så nya klasser och därmed nya klasskillnader och motsättningar inom samhället.

Motsättningarna inrymmer först och främst antagonismen mellan utsugare och utsugen. Utsugarna eftersträvar som klass att med alla medel befästa sin egendom, att tillägna sig ytterligare merarbete och att öka sin rikedom. Såvida de utsugna inte är ytterligt nedtryckta och förslavade motsätter de sig detta och utnyttjar vadhelst som gagnar dem för att få behålla så mycket som möjligt av sin arbetsprodukt för sig. De utsugna klasser som äger viss egendom – såsom kommunmedlemmar med gemensam jord eller senare i historien livegna och fria bönder – försöker tillsammans med små oberoende producenter eller mindre köpmän att hålla fast vid sin egendom, att utöka den om de kan och att motsätta sig stora exploaterande intressenters intrång.

Det har sålunda förekommit många bonderesningar, slavrevolter osv. i syfte att åtminstone befria sig från vissa pålagor och att vinna besittningsrätt eller säkerhet för inlösning av jord. Fattiga människor har motsatt sig utarmning och expropriation – ibland till en tid framgångsrikt som var fallet med de stora rörelser i det antika Grekland och Rom vilka genomdrev krav som skuldernas avskrivning.

Vidare har genom historien utsugande klasser upprättat imperier. De har genom väpnat våld utsträckt sin kontroll över stora områden och underkastat de ekonomiskt mindre utvecklade

folken sin utsugning – dragit ut skatter, fångat slavar och allmänt talat utplundrat deras tillgångar. Den moderna imperialismen, som i själva verket är uppdelningen av världen mellan stora monopolkapitalistiska intressenter för att exportera kapital och försäkra sig om råmaterial och marknader för metropolitanska industrier, är blott den moderna formen av en imperialism som har tusen år på nacken. Imperialistiska erövringar har alltid mötts av motstånd från de undertryckta. Gång på gång har detta motstånd slutligen inneburit de utsugande klassernas fall. När i det längst förflutna starka utsugande klasser med sina imperier har kastats över ända av barbarers invasioner, var dessa invasioner sällan bara invasioner av nomader eller andra vandrarfolk som blott ville komma åt jord eller plundra. Det var invasioner av folk som stod i valet mellan att underkasta sig de antika imperialisternas utsugning eller att gå till kamp och kullkasta deras imperier. Den moderna imperialismen behöver inte befara en ”barbarernas” invasion – men de koloniala folkens befrielseerörelser är inte mindre ödesdigra för den.

För det andra finns det en antagonism mellan utsugande klasser. I synnerhet kommer den utsugande klass vars egendom och utsugningsform är knuten till de nya och förbättrade produktivkrafterna ständigt i en antagonistisk motsättning till de äldre utsugande klasserna. I det de befäste sin egendom genom kamp med alla medel, också väpnat våld, kolliderade de vid utbildandet av sin utsugningsform med de äldre utsugande klassernas intressen. När omständigheterna var gynnsamma – vilket de vanligen är då nya produktivkrafter är mäktigare än gamla – kullkastades de äldre egendomsformerna och de klasser som svarade mot dessa utplånades antingen genom att ruineras, likvideras eller tvingas intaga en blott underordnad plats i den nya ekonomin.

Med privategendomens och utsugningens inträdande och uppdelningen av samhället i antagonistiska klasser blir samhällslivet en våldets, grymhetens och krigets skådebana. Hur otroliga än hennes fördomar och hur eländigt hon än må ha levat råder inget tvivel om att den primitiva människan var tämligen fridsam. Hennes liv kan med Thomas Hobbes ha varit ”obehagligt, själlöst och kort” men det var inte fyllt av krig och inbördes kamp. De utsugande klassernas materiella intressen tvingar dem dock att förtrycka och utöva våld – med våld tilltvinga sig merarbete, bedriva våldsamt kamp mot andra klasser och börja angreppskrig. Krigets speciella karaktär och målsättningar beror på vilken form att tillägna sig rikedom som ligger bakom, vare sig det är att erövra ny jord, fånga slavar, försäkra sig om nya marknader och råvarukällor eller finna utlopp för nya kapitalinvesteringar.

Sålunda är det genom klasskamp och krig som revolutionära samhällsförändringar ägt rum.

Klasskampen har varje gång, som *Det kommunistiska manifestet* sade, ”slutat med en revolutionär omgestaltning av hela samhället eller med de kämpande klassernas gemensamma undergång”. Den ”gemensamma undergången” förefaller ofta ha drabbat samhällen i äldre tider som utplånats av barbarernas invasioner. Det var f. ö. detta i historien ofta återkommande fenomen som uppenbarligen ledde bl. a. prof. Arnold Toynbee att formulera en teori om lagen för alla civilisationers uppgång och oundvikliga fall. Han gjorde en svepande generalisering på ett stort antal men otillräckligt analyserade exempel. Det är dock möjligt att undergången också kan vara vår civilisations öde om antagonismen mellan gamla och nya samhällsformationer slutar i ett atomkrig.

Varje ekonomisk formation blev till, besegrade en äldre och konsoliderades under en klass' ledning – den klass nämligen, vars materiella intressen bäst tjänades av detta sätt att tillägna sig merarbete som var utmärkande för formationen. Och som den nya klassen uppträder såsom motståndare till de äldre utsugande klasserna och till det rådande systemet för förtryck och utsugning ”uppträder till en början den klass som gör revolution ... som hela samhällets representant” (Marx-Engels, *Den tyska ideologin*, del I). Det är på så sätt möjligt att samla

andra klassers stöd, då även de motsätter sig huvudfienden vilket bidrar till den nya klassens seger. Så snart efteråt som en annan utsugningsform blir förhärskande bryter antagonismen fram på nytt.

Bourgeoisin var i sin kamp mot feodalismen i stånd att samla större delen av samhället mot sin feodala fiende. Men när kapitalismen upprättats bröt en ny klassantagonism fram.

Det är en kapitalismens säregenhet att den förenklar klassmotsättningarna genom att den är centrerad kring den stora antagonismen mellan bourgeoisin och proletariatet. Den utsugande klassen står här inte i harnesk mot någon rivaliserande klass, utan endast mot klassen av de utsugna. Men det är en utsugen klass som organiserats och utbildats i det arbetets församhälle som kapitalismen bär i sitt sköte. Det är en utsugen klass som för första gången är i stånd att överta ledningen för hela samhället utan att behöva sikta till någon äldre form av egendom, utan till det samhällsägandet av produktionsmedlen.

På samma gång skärper kapitalismen kraftigt alla klassmotsättningar. Den första socialistiska revolutionen ägde rum i Ryssland där bourgeoisin ännu var jämförelsevis svag men där alla klassmotsättningar nått sin skarpaste utformning – mellan arbetare och kapitalister, bönder och jordägare, nationella minoriteter och deras förtryckare. Den ryska arbetarklassen kunde ta ledningen över alla utsugna för att krossa alla utsugare och slutligen avsluta människans utsugning av människan.

Individ och klass

Teorin om klasskampen förser oss med material att förstå stora personligheters roll i historien.

Ingen klass spelar en roll i historien utan ledare, varför det offentliga livets mäns göranden spelar en väsentlig roll vid olika företeelser – vare sig de är ledare för revolutionära rörelser, konsoliderar det uppnådda, blott håller ett eller annat i gång eller försvarar det längst förgångna. Den historiska personlighetens auktoritet och makt, den man vars handlingar i motsats till det historiskt anonyma folket tycks forma samhället på gott och ont och ”göra historia” är sprungen ur en klass. Såvida han inte åtnjuter stöd av en klass vars intressen och inriktning han representerar, är han maktlös och kan aldrig utöva något avgörande inflytande.

Därför uppstår det i olika historiska perioder framstående män av olika slag som skiljer sig från varandra i den uppgift deras klass kallar dem att utföra. Den barbariske erövraren, tyrannen, den förtänksamme eller sedeslöse kejsaren, den gode eller dålige konungen, den förslagne politikern, den eldande agitatorn, den vetenskaplige socialisten – alla är de produkter av sociala förhållanden där de spelar sin roll. Av samma anledning är det slags personlighet som står i spetsen den bäst lämpade för den uppgift som skall lösas medan andra, som kanske är mer begåvade på andra sätt, förblir obekanta. På samma sätt är det naturligt att stora och dynamiska personligheter vid revolutionära förändringar träder i förgrunden medan blott medelmåttor uppträder vid andra tidpunkter.

Den historiska utvecklingen bestäms inte som personliga avgöranden av det offentliga livets män utan av klassers rörelse. En klass' ledare påverkar dess ställning genom handlingar som antingen är kloka eller icke, men de skapar eller stjälpjer inte någon klass. Då en ledare uppenbarligen begår misstag blir han i allmänhet avsatt varefter någon bättre lämpad ersätter honom.

Sak samma med kulturella och intellektuella ledare. De som blir bekanta är de vars verk återspeglar tidens behov och stämningar.

”Då det gäller att utforska de drivande krafter, som ... står bakom de historiskt handlande människornas bevekelsegrunder”, skrev Engels i *Ludwig Feuerbach* (kap. IV), ”så bör man

inte i främsta rummet fästa sig vid enskilda, om också aldrig så framstående människors bevekelsegrunder. Framför allt bör man rikta uppmärksamheten på de bevekelsegrunder, som sätter i rörelse stora massor, hela folk och hos varje folk i sin tur hela folkklasser.... Att utforska de drivande orsakerna, vilka ... återspeglas som medvetna bevekelsegrunder i huvudena hos de handlande massorna och deras ledare ... det är den enda väg, som kan leda fram till insikten om de lagar, som råder i historien i allmänhet och i dess enskilda perioder eller i de enskilda länderna.”

De historiker som inte förstår den ekonomiska utvecklingens och klasskampens avgörande betydelse i historien råkar i svårigheter då de skall förklara historiska tilldragelser – t. o. m. att avgöra vilka händelser som bör klassificeras som historiska. Ifall personligheter och individers bevekelsegrunder skall tjäna som förklaring till ett skeende, står historikern inför den praktiska omöjligheten att finna tillräckligt mycket material för att med någon större grad av säkerhet känna personaget och dess motiv. Ja, då det vanligen är svårt nog att förstå bevekelsegrunder för ens egna bekanta och ibland till och med för sig själv, är det tydligt att man inte kan veta mycket om för länge sedan döda individer, om vilka vi ofta blott har tillgång till starkt subjektiva vittnesbörd. Historikern måste fylla luckorna i sin kunskap med sina egna ogrundade uppfattningar och inbillningsfoster. Den omedvetna fröken Catherine Morland må vara förlåten för sina ord: ”Jag tycker ofta det är egendomligt att historien skall vara så tråkig, eftersom en god del måste vara uppdyktat.”

Historiker har dock bara sig själva att skylla om de drivs till skepticism i fråga om möjligheten att utröna historiska orsaker och kommer till slutsatsen att vad som är historiskt betydelsefullt bara kan avgöras av historikerns person. Medan detaljer i individers bevekelsegrunder måste förbli bortom vår kunskap är de sociala orsakerna till den historiska utvecklingen tillgängliga för den historiska vetenheten. Vad som är historiskt betydelsefullt bestäms objektivt av dess inverkan på produktionssättet.

Staten och revolutionen

Hur kan det komma sig – i samhällen uppdelade i utsugare och utsugna – att en minoritet kunnat behålla sin makt över en majoritet och att samhällsapparaten inte fallit sönder under trycket från klasskampen?

Orsaken till detta är att minoriteten upprättat och haft kontroll över en speciell organisation för att med våld tygla majoriteten och bevara samhällets enhet. Denna organisation är staten.

Staten är inte en hela samhällets organisation, utan en speciell organisation inom samhället, utrustad med makt att undertrycka och betvinga. Hurudan staten än ter sig – autokrati, militärdiktatur, demokrati osv. – är dess väsentliga beståndsdelar medlen att utöva tvång över samhällets medlemmar. Sådant tvång utövas med hjälp av speciella, beväpnade styrkor – soldater, polis osv. Det utövas med fysiska medel – genom att styrkorna utrustas med vapen, att de förfogar över sakliga bihang, dvs. fängelser med lås och bom, att de äger redskap för att tillfoga smärta och döda. Staten måste även inrymma en administrativ apparat, en kår av statstjänare. Den upprättar vidare ett rättssystem, en myndighet att skriva lagar samt domare för att tolka dem och tillse att de efterlevs. Staten utvecklar inte bara medel att betvinga människor fysiskt utan också psykiskt genom skilda ideologiska och propagandistiska inrättningar.

En dylik speciell organisation blir nödvändig först när samhället splittrats i antagonistiska klasser. Fr. o. m. då blir staten nödvändig som en speciell makt att förhindra de antagonistiska motsättningarna att sönderslita och krossa samhället.

”Staten har alltså inte funnits i evighet”, skrev Engels i *Familjens, privategendomens och statens ursprung* (kap. IX). ”På en bestämd nivå av den ekonomiska utvecklingen, som med nödvändighet var förbunden med samhällets splittring i klasser, blev staten på grund av denna splittring en nödvändighet.” ”Då staten uppkommit ur behovet att hålla klassmotsättningarna i tygeln, men då den samtidigt uppstått mitt i konflikten mellan dessa klasser, så är den i regel den mäktigaste, ekonomiskt härskande klassens stat, vilken klass genom denna stat också blir politiskt härskande klass och sålunda finner nya medel att hålla nere och utsuga den förtryckta klassen.”

Staten, skrev Lenin i *Staten och revolutionen* (kap. 1) är ”ett organ för en klass' styre, ett organ för den ena klassens förtryck av den andra”.

Vid varje stadium i utvecklingen blir, som vi sett, ett slag av produktionsförhållanden förhärskande i samhällets ekonomi. Den klass som representerar dessa produktionsförhållanden spelar den dominerande rollen i samhällets produktion. Den kan erövra och befästa sin roll endast om den kan påtvinga det övriga samhället sin vilja. Det är i sin tur bara möjligt om klassen kan erövra och befästa kontrollen över staten. I varje epok av det i antagonistiska klasser splittrade samhället innehar därför en viss klass statsmakten och etablerar sig som härskande klass. Under slaveriet är det slavägarna, under feodalismen feodalherrarna, under kapitalismen kapitalisterna och så snart kapitalismen krossats blir proletariatet härskande klass.

När proletariatet blir härskande klass råder inte längre en utsugande minoritets förtryck av utsugen majoritet, utan en majoritets styre. Däri skiljer sig arbetarklassens maktutövning från alla tidigare klassers. Den tidigare statsmakten fullbordade, som Marx uttryckte det i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* (kap. VII) en ”enorm byråkratisk och militär organisation”. Arbetarklassens uppgift är att krossa den. Då slutligen all utsugning eliminerats blir statens tvångsmakt överflödigt och försvinner efterhand.

I klasskampens historia har ständigt varje härskande, utsugande klass i det längsta försvarat de egendomsförhållanden varpå dess rikedom och inflytande vilat, ja, själva dess existens som klass. Det har skett via staten. Därför drivs nödvändigtvis alla till den härskande klassen antagonistiska klasser till politisk aktion, om inte för att krossa den härskande klassens statsmakt och vrida kontrollen av staten ur dess händer, så åtminstone för att modifiera och påverka statsmakten till deras förmån.

”All klasskamp är en politisk kamp”, skrev Marx och Engels i *Det kommunistiska manifestet*. Precis som varje stor politisk kamp i sista hand är en klassernas kamp, blir klasskampen en kamp för att påverka staten, dvs. de politiska angelägenheterna och i revolutionära perioder en kamp om statsmakten.

Avgörande revolutionära förändringar i samhällets ekonomiska struktur nödvändiggörs och förbereds av den ekonomiska process som försiggår oberoende av människors vilja – genom produktivkrafternas ansvällning och den åtföljande oförenligheten mellan gamla produktionsförhållanden och nya produktivkrafter. Men omvandlingarna genomförs i levande livet genom politiska aktioner som ofta tar sig krigets form. Ty vilka frågor som än står på spel och vilken form kampen än tar sig är de politiska aktionerna i sista hand det sätt, varpå människor blir medvetna om konflikter inom ekonomin och mellan klasser och det enda område kampen kan föras på.

Den sociala revolutionen är därför överföringen av den statliga eller politiska makten från en klass till en annan. ”Den fundamentala frågan i varje revolution är frågan om makten”, skrev Lenin i sin artikel *Om dubbelväldet*.

Revolutionen innebär att en härskande klass som försvarar rådande produktionsförhållanden störtas och att statsmakten erövrar av en klass som är angelägen att upprätta nya produktionsförhållanden.

Varje revolution gör därför kraftfulla ingrepp i rådande produktionsförhållanden och förintar en egendomsform till förmån för en annan.

”Avskaffandet av de nuvarande egendomsförhållandena är icke någonting ovanligt, för kommunismen särskilt”, lärde Det kommunistiska manifestet. ”Alla egendomsförhållanden ha varit underkastade en beständig historisk växling, en beständig historisk förändring. Den franska revolutionen t. ex. avskaffade den feodala egendomen till fördel för den borgerliga. Vad som särskilt utmärker kommunismen, är icke avskaffande av egendomen i allmänhet utan avskaffande av den borgerliga egendomen.”

Framåtskridande och utsugning

Det förflutnas stora revolutionära förändringar uppvisar den ena utsugande klassen som ersatt den andra och således den ena utsugningsformen som ersatt den andra.

I detta förlopp har de utsugna massornas revolutionära energi hjälpt att störta den utsugande klassen – bara för att ersätta den med en annan utsugande klass. Deras kamp har tjänat att krossa det gamla systemet och ersätta det med ett nytt och högre system, men fortfarande ett utsugningssystem.

Sålunda hjälpte slavarnas revolter mot slavägarna till att krossa slavsystemet – men det ersattes av det feodala systemet. De livegnas revolter mot feodalismen hjälpte att krossa det feodala systemet – men det ersattes av kapitalismen.

Mänsklighetens hela framåtskridande har sin rot i att människan allt bättre lärt sig bemästra naturen, att hon ökat produktionens samhälleliga krafter. I det bättre bemästrandet av naturen tillfredsställs inte bara människors behov, utan vidgas även deras begreppshorisont, fullständigas deras insikt och utvecklas deras skilda förmågor.

Ändock har framåtskridandet rymt en motsägande inriktning. Människan bemästrar naturen, men människan förtrycker och utsuger samtidigt människan. Framåtskridandets frukter togs om hand i ena ändan av samhället, medan ansträngningar och möda blivit den andra ändens lott. Varje nytt stadium i framåtskridandet förde blott med sig nya utsugningsformer. Med varje stadium blev alltfler utsugna.

”Då civilisationens grundval är en klass' utsugning genom en annan klass”, skrev Engels i *Familjens ursprung* (kap. IX), ”så rör sig hela dess utveckling i en ständig motsägelse. Varje framsteg för produktionen är samtidigt ett steg tillbaka i fråga om den undertryckta klassens läge, dvs. för det stora flertalet. Varje välgärning för den ena är nödvändigtvis ett ont för den andra, varje ny befrielse av den ena klassen en ny undertryckning för en annan klass.”

Sålunda har varje steg framåt tagits på bekostnad av det arbetande folket. De stora framstegen under den ”klassiska” civilisationen förde med sig slaveriet och kunde bara genomföras med hjälp av slaveriet. Den moderna industrins födelse och tillväxt medförde småproducenternas fullständiga ruin, expropriation av stora bondemassor, utplundring av kolonierna och en enorm ökning av utsugningen.

Den moderna industrins tillväxt har dock ökat produktionens krafter till en tidigare oanad nivå. Möjligheten att producera ett överflöd för alla existerar för första gången. Därvid behöver ingen slita ut sig med hårt arbete. I det förflutna var produktionens krafter så begränsade att det inte var möjligt att skapa drägligare villkor för några utom en privilegierad

grupp i samhället. Som Jesus lär ha sagt: ”De fattiga han I städse med Eder.” Men det är inte längre nödvändigt. Det behöver inte längre finnas fattiga.

Av just denna anledning är det först nu som det arbetande folket har uppnått en ställning, då det självt kan styra och överta samhällets allmänna skötsel och förvaltning. Slavar och livegna kunde då och då revoltera mot sina herrar, men de var inte själva i stånd att överta ledningen för produktionen. De måste alltid överlämna detta till någon annan. De måste alltid ha en frälsare, som vädjade till konungar och annat otroligt folk att skipa rättvisa. Ty själva produktionssystemets karaktär innebär att de var helt och hållet hänvisade till kroppsarbete och därför måste överlämna styrelsen åt en privilegierad och utbildad minoritet.

Vi såg tidigare att uppdelningen av samhället i utsugande och utsugna klasser var en följd av arbetsdelningen. Uppdelningen i härskande och behärskade var ytterligare en följd. Med produktionens utveckling blev ett antal funktioner i anslutning till samhällets allmänna åligganden med nödvändighet en sfär för en speciell grupp i samhället.

”Dessa samhällsorgan” kunde ”genom sin självständighet i förhållande till samhället med tiden ... svinga sig upp till herravälde över samhället”, skrev Engels i *Anti-Dühring* (del II, kap. IV). Följaktligen var folkmajoriteten hänvisad till ett tillstånd, där den var fullständigt upptagen av slitsamt arbete, och den samhälleliga administrationen togs om hand av en härskande klass.

”Så länge den verkligt arbetande befolkningen tas i anspråk av sitt nödvändiga arbete i sådan utsträckning att den inte får tid över för samhällets gemensamma angelägenheter – arbetsledning, statsangelägenheter, rättsfrågor, konst, vetenskap osv. – så länge måste det alltid finnas en särskild klass, som är befriad från det verkliga arbetet och ombesörjer dessa angelägenheter”, varvid denna klass ”aldrig har försummat att till sin egen fördel lägga en allt större arbetsbörd på de arbetande massorna.”

”Först den genom storindustrin uppnådda enorma stegringen av produktivkrafterna medger att arbetet fördelas på alla samhällsmedlemmar utan undantag och att därigenom arbetstiden förkortas, så att alla får tillräckligt med tid över att delta i de allmänna samhällsangelägenheterna – teoretiskt såväl som praktiskt. Först nu har alltså varje slags härskande och utsugande klass blivit överflödig.”

Det är inte fallet att genom hela historien alla härskande klasser varit tärande klasser. De har fyllt en nödvändig social funktion. Men som produktionen gått framåt har en större del av de härskande klasserna blivit tärande och nu fyller de ingen som helst nödvändig funktion.

Vid början av innevarande århundrade hade kapitalismen utvecklats till imperialism, då några få väldiga monopolföretag delade upp världen mellan sig. Alla folk tvingades underkasta sig dem. Enorma tillgångar av rikedom och makt koncentrerades i händerna på några få. Aldrig tidigare hade kontrasten mellan de fås rikedom och makt och de mångas fattigdom och underkastelse framstått så skarp eller existerat i en sådan världsomfattning. Men det var också tidpunkten för folken att själva träda fram. Imperialismens epok är den socialistiska revolutionens epok – en revolution av ett helt nytt slag, vilken avskaffar all utsugning och lägger grunden till ett samhälle utan någon antagonism mellan klasser.

Genom att skapa den moderna industrins församhälleligade produktion har kapitalismen skapat betingelserna för att det för första gången finns möjlighet att garantera alla samhällets medlemmar inte blott en ständigt förbättrad levnadsstandard, utan också en fullständigt obegränsad utveckling av alla deras förmågor. Den har i arbetarklassen skapat en klass som genom sin position såsom storindustrins produkt, är helt och hållet i stånd att överta handhavandet av samhället. Just industrins framsteg skapar betingelser, där arbetarklassen

inte bara tillväxer i antal och styrka, utan också förbereder sig för uppgiften att överta ledningen för produktionen.

Sålunda ”bildar klasskampens historia en serie utvecklingsstadier, där nu ett stadium nåtts då den utsugna och förtryckta klassen, proletariatet, inte kan frigöra sig från den utsugande och härskande klassens inflytande, bourgeoisin, utan att samtidigt en gång för alla, befria samhället i dess helhet från all utsugning, allt förtryck, alla klasskillnader och all klasskamp”, (Engels, förord till 1888 års engelska utgåva av Det kommunistiska manifestet).

Den socialistiska revolutionen

Den förnämsta slutsatsen ur den vetenskapliga undersökningen av samhällsutvecklingen är den socialistiska revolutionens nödvändighet. Den materialistiska historieuppfattningen avslöjar vilka krafter socialismen kan förlita sig på och hur segern kan vinnas.

Den socialistiska revolutionen skiljer sig från varje föregående revolutionär förändring i det mänskliga samhället.

Vid varje revolution omvandlas samhällets ekonomiska struktur. Varje föregående omvandling har inneburit ett nytt utsugningssystemets födelse och befastande. Den socialistiska revolutionen avskaffar däremot en gång för alla människans utsugning av människan.

Vid varje revolution kommer en ny klass till makten i egenskap av härskande klass. Vid varje föregående revolution överfördes makten i händerna på en utsugande klass, en försvinnande liten minoritet i samhället. Vid den socialistiska revolutionen övergår däremot makten i händerna på arbetarklassen, som står i ledningen för hela det arbetande folket – dvs. övergår i händerna på den stora majoriteten. Makten används inte längre för att säkra en utsugande klass' privilegier, utan för att förintä alla sådana privilegier och göra slut på antagonismen mellan klasser.

Varje revolution har alltsedan klasssamhällets födelse varit en befrielsegärning, såtillvida som den uppnått befrielse från någon form av klassförtryck. Som sådan har varje revolution haft en folklig karaktär. Men i varje föregående revolution har en form av klassförtryck undanröjts bara för att ersättas av en annan. Massornas energi har ägnats att förintä det gamla förtryckets former. Men det nya system som ersatt det gamla har byggts upp under de nya utsugarnas ledning, vilka ständigt påtvingat folket nya former av förtryck. Vid den socialistiska revolutionen förintä folket däremot inte bara det gamla systemet utan bygger också självt ett nytt.

Villkoret för omvandlingen från kapitalism till socialism är att proletariatet griper makten – med andra ord att man förgör det kapitalistiska klasstyret och upprättar proletariatets diktatur.

För att det arbetande folket skall kunna bygga socialismen, för att den kapitalistiska egendomen skall kunna avskaffas till förmån för den socialistiska, måste den kapitalistiska staten ersättas av en arbetarnas socialistiska stat.

Anfört av arbetarklassen och med makten i sina händer är det arbetande folkets uppgift att konfiskera den kapitalistiska egendomen och göra den till samhällets egendom, slå ned den besegrade bourgeoisins motstånd, organisera den planerade produktionen för hela samhällets bästa och slutligen avskaffa all människans utsugning av människan.

Som sammanfattning av den historiska materialismens viktigaste lärdomar skrev Marx i ett brev till J. Weydemeyer (5 mars 1852):

”Ingen ära kan vederfaras mig för att ha upptäckt klassers närvaro i det moderna samhället eller kampen mellan dem. Långt före mig hade borgerliga historiker beskrivit denna klasskampens historiska utveckling och borgerliga ekonomer utrett klassernas ekonomiska anatomi. Vad jag först av alla visade var att

- 1) bestämda klassers existens endast är knuten till särskilda historiska faser av produktionens utveckling,
- 2) klasskampen med nödvändighet leder fram till proletariatets diktatur,
- 3) denna diktatur själv blott inrymmer omvandlingen till alla klassers avskaffande och till det klasslösa, kommunistiska samhället.”

Samhällets överbyggnad

Begreppen och samhällets institutioner

Den materialistiska historieuppfattningen, skrev Engels i inledningen till *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, ”söker den yttersta orsaken, drivkraften bakom alla betydande historiska tilldragelser i samhällets ekonomiska utveckling, i förändringar i sättet för produktion och utbyte, i den ty åtföljande delningen av samhället i bestämda klasser och i dessa klassers kamp mot varandra”.

Den grundläggande lagen för samhällets förvandling är den lag som styr förändringar i produktionssättet. Tillväxten av produktivkrafterna råkar i motsättning till rådande produktionsförhållanden, vilket leder till en social revolution, till de gamla produktionsförhållandenas fall och skapandet av ett nytt system, till att den gamla härskande klassen störtas och en ny klass griper makten.

Men ”då man betraktar sådana omvälvningar”, skrev Marx (förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*) ”måste man ständigt skilja mellan den materiella omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilken kan naturvetenskapligt exakt konstateras, och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den. Lika litet som man bedömer en individ efter det, som han tänker om sig själv, lika litet kan man bedöma en sådan omvälvningsepok efter dess medvetande. Man måste tvärtom förklara detta medvetande ur det materiella livets motsägelser, ur den konflikt som råder mellan de samhälleliga produktivkrafterna och produktionsförhållandena.”

Vid slutet av medeltiden var exempelvis många människor beredda att dö för den nya protestantiska religionens sak och häftiga religiösa krig ägde rum. Men kämpade man bara för sin religion? Ur de religiösa krigen framväxte nya stater och slutligen upprättades och befästes det kapitalistiska samhället. Strävan efter de nya idealen uppstod som en följd av framväxten av nya produktionsförhållanden och klasser. Människor blev medvetna om de konflikter vilka hade sin grund i ekonomiska motsättningar såsom en konflikt mellan nya och gamla idéer och ideal.

Vid tiden för inbördeskriget kämpade i Storbritannien den nya bourgeoisin för parlamentariska institutioner mot konungen. Inbördeskriget utkämpades som ett krig för parlamentarism mot kungadöme och på samma gång som ett puritanernas krig mot statskyrkoanhängarna. Men krigets verkliga innehåll var bourgeoisins kamp för makten. Bourgeoisin kontrollerade parlamentet. Det var dess institution, som den använde i kampen mot kungadömet. Då den upprättade ett parlamentariskt styre, skapade detta betingelser för att lösgöra fjättrarna från manufakturerna och handelns utveckling.

I allmänhet är kampen för idéer och institutioner en kamp varigenom människor blir medvetna om de ekonomiska konflikterna och utkämpar dem – varigenom människor på ena sidan försvarar och på den andra attackerar ett givet system av produktionsförhållanden. Sådana konflikter uppstår ur motsättningar mellan sociala produktivkrafter och produktionsförhållanden, vilket nödvändiggör en utveckling av nya produktionsförhållanden. Det är genom

kampen för institutioner och idéer som kampen utkämpas och den ekonomiska utvecklingen genomförs.

Därför får vi inte inskränka oss, då vi betraktar samhällets utveckling, att blott undersöka den grundläggande utvecklingen av produktionssättet och de ekonomiska motsättningar, som i sista hand bestämmer utvecklingen. Vi måste också betrakta det sätt varpå människor i sin medvetna samhällsaktivitet, ”blir medvetna om konflikten och utkämpar den”. Vi måste kort sagt betrakta utvecklingen av idéer och institutioner i samhället. Ty idéer och institutioner spelar en aktiv roll i samhällsutvecklingen och det är genom dem människor hävdar sitt sociala jag och utkämpar de konflikter som uppstår därur.

Samhällsvarelser och socialt medvetande

Enligt den idealistiska historieuppfattningen, som motsätter sig den materialistiska, står den primära, avgörande faktorn i samhällets utveckling att söka i samhällets idéer och institutioner.

”Hela den föregående historieuppfattningen”, sade Engels i sitt tal vid Marx' grav, ”baserar sig på att de yttersta orsakerna till alla historiska förvandlingar måste sökas i de mänskliga varelsernas förändrade idéer ... Men frågan hur och varifrån idéerna intränger i människornas hjärnor ställde man sig aldrig.”

När frågan väl är ställd, fortsatte han, ”förklaras enklast varje historisk periods idéer med hjälp av de ekonomiska levnadsförhållandena och de samhälleliga och politiska förhållandena vilka i sin tur bestäms av dessa ekonomiska förhållanden”.

Låt oss taga ett exempel.

Man antar ofta att våra förfäder avskaffade de feodala hierarkiförhållandena eftersom en ide föddes hos dem att människor är jämlika. Men varför blev denna idé plötsligt så betydande? Varför skulle de feodala hierarkiförhållanden, som i århundraden ansetts vara naturliga och rättfärdiga, plötsligt förefalla onaturliga och orättfärdiga? Dessa frågor leder oss från idéernas område till de materiella förhållandena. Det var p. g. a. att de materiella, ekonomiska förhållandena förändrades som inflytelserika folkklasser började tänka på ett annat sätt och fördöma institutioner som få dittills ifrågasatt. De rådande feodala relationerna stod inte längre i samklang med utvecklingen av de ekonomiska förhållandena. Det var utvecklingen av den ekonomiska aktiviteten och de ekonomiska förhållandena som skapade de krafter vilka omstörtade feodalismen och lade grunden till kapitalismen. Så spred sig iden om jämlikhet, som motsatte sig feodalismens ide om olikhet och följde på och reflekterade förändringar i de materiella levnadsvillkoren.

Varför skulle iden om socialismen plötsligt bli så inflytelserik sedan kapitalismen upprättats? I århundraden har privategendomen betraktats som naturlig och rättfärdig, t. o. m. som varje civilisations nödvändiga grundval. Men nu föreföll den däremot onaturlig och tyrannisk. Ur nya ekonomiska förhållanden uppstod ett nytt tänkande och socialistiska idéer började utöva ett djupgående inflytande. Under kapitalismen upphör produktionen att vara en individuell fråga och blir en samhällelig fråga. Privategendomen och det privata tillägnande som baseras därpå står inte längre i överensstämmelse med produktionens nya karaktär.

I allmänhet kan nya idéers uppträdande aldrig vara en tillräcklig förklaring till samhälleliga förändringar, eftersom idéers ursprung och källan till deras samhälleliga inflytande alltid måste förklaras. Denna förklaring står att finna i betingelserna för samhällets materiella villkor.

Vi skall därför finna att i motsvarighet till de olika betingelserna för samhällets materiella villkor vid olika tidpunkter helt olikartade idéer är allmänna. Skillnader i olika klassers idéer vid olika perioder – liksom i de organisationer och institutioner de underhåller och upprättar – måste alltid i sista hand förklaras med hjälp av olikheter i betingelserna för det materiella livet.

”Behövs det så djup insikt”, frågade Marx och Engels i *Det kommunistiska manifestet*, ”för att begripa, att med levnadsförhållandena mellan människorna, med deras samhälleliga tillvaro, även deras föreställningar, åskådningar och begrepp, med ett ord även deras medvetande, förändrar sig?”

Som sammanfattning skrev Marx i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*: ”Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande.”

Grundval och överbyggnad

Då människor inträder i produktionsförhållandena och befordrar produktionens ekonomiska åligganden förvärvar de såväl bestämda intressen som medlen för livets upprätthållande. De blir indragna i konflikter som rör motsägande intressen och behov. Allt detta är objektiva, materiella fakta som existerar oberoende av vad människor må tänka om dem. Men människor handlar medvetet, hyser idéer om sig själva och sina livsmål och sammansluter sig för sitt medvetna handlande i alla slag av institutioner för att uppfylla alla slags medvetet upplevda strävanden.

Då vi betraktar samhällslivet i sin helhet måste vi därför skilja mellan å ena sidan samhällets ekonomiska struktur och utveckling, som existerar oberoende av vad människor tänker och som kan fastställas med naturvetenskaplig exakthet och å den andra idéer och medvetna målsättningar som uppstår i människors hjärnor samt de institutioner som utvecklas i överensstämmelse med dessa idéer och målsättningar.

Därför bör vi vid studiet av samhället skilja mellan två aspekter eller ömsesidigt beroende komponenter i samhällsutvecklingen. Dels utvecklingen av produktionsförhållandena och de konflikter som uppstår därur. Dels samhällets hela intellektuella, politiska och institutionella utveckling. Å ena sidan har vi produktivkrafternas och produktionsförhållandenas utveckling – övergången från ett produktionssätt till ett annat, från en samhällsekonomisk formation till en annan. Å andra sidan har vi utvecklingen av religion, politik, konst, filosofi och av kyrkor, stater, partier, organisationer och rörelser samt institutioner av alla slag.

Vilket är förhållandet mellan dessa två komponenter i utvecklingen? Marx kallade det förhållandet mellan ”grundval” och ”överbyggnad”. Vid varje stadium i samhällets evolution är människor sammanknutna i ett produktionssätt. På grund av sina produktionsförhållanden bildar de idéer och sammansluter sig i institutioner, genom vilka de formulerar sina krav och organiserar sig i syfte att tillfredsställa sina intressen. Dessa sägs utgöra en överbyggnad på grundvalen.

Sålunda omfattar och tillägnar sig människor religiösa, politiska, filosofiska, moraliska eller estetiska idéer och sammansluter sig i institutioner för att hylla och propagera dem. Men det sker inte som vore de i ett vakuum. De är medlemmar i ett samhälle, som hålls igång genom ett visst produktionssätt och de är sammanlänkade av bestämda produktionsförhållanden. Sådana förhållanden utgör den nödvändiga grundvalen för allt samhällsliv. Utan sådana förhållanden kan inte något samhällsliv över huvud taget ens tänkas. Därmed inte heller idéer eller institutioner. Dessa förhållanden utgör därför alltid den grundval varpå människor träder samman i varje socialt ändamål – grundvalen för alla ideologier och institutioner.

Därför följer att alla idéer och institutioner som människor antar alltid betingas av deras grundläggande samhällsförhållanden, produktionsförhållandena. De idéer som vinner spridning och de institutioner varigenom människor befordrar sitt sociala jag förändras med förändringar i de grundläggande produktionsförhållandena. Målsättningar, åskådningar och övertygelser, liksom organisationer och institutioner formas i enlighet med de möjligheter, behov och intressen – naturligtvis även disharmoniska intressen – som är inrymda i produktionsförhållandena.

Distinktionen mellan ”grundval” och ”överbyggnad” som två komponenter eller nivåer i samhällets utveckling är en distinktion mellan de samhälleliga förlopp som är bäst tillgängliga för undersökning, mest omedelbart påverkar samhällsmedlemmarna och tilldrar sig historikers uppmärksamhet respektive de förlopp som är mindre omedelbart uppenbara och vars detaljer endast kan blottläggas genom tålmodig efterforskning. Vad som är uppenbarast är de idéer människor förfäktar, de institutioner vari de är organiserade, de benämningar de fäster vid varandra, de dispyter de är invecklade i, de tal de håller och de politiska slag och krig de utkämpar. Mindre uppenbara och så att säga begrävda under allt detta, men ändå med hörnstenens bärande uppgift är samhällets ekonomiska förhållanden och processer. All villervalla på ytan betingas av de underliggande ekonomiska sambanden och tjänar en social funktion som står i förhållande till deras utveckling.

Då människor vidmakthåller produktionen och träder i produktionsförhållanden som motsvarar deras produktivkrafter utbildar de först och främst vad som kan kallas förvaltningsinstitutioner och rättsinstitutioner eller statsinstitutioner. Försåvitt produktionen förvaltas och samhället styrs i en speciell klass' intresse, med förvaltningen och rätten som tjänar syftet att befordra en särskild utsagningsform, uppstår därjämte former av organiserad självbevaringskamp och motstånd eller revolutionär kamp från de icke-styrande eller utsugna klassernas sida.

I det feodala Europa är t. ex. herrgårdsinstitutioner och skrän och senare i de kapitalistiska samhällena aktiebolag, handelskammare, regeringsdepartement, fackföreningar, institutionella former varigenom produktionen förvaltas och grundläggande ekonomiska konflikter utkämpas. Dessa former har sin egen utveckling och kan uppvisa stora olikheter beroende på miljö. I dagens Storbritannien är den lätta verkstadsindustrin underkastad ett stort antal företags konkurrens, den kemiska utgörs i huvudsak av ett enda stort monopol, järnvägarna sköts av en nationell allmän myndighet. På samma sätt kan socialistiska industriers förvaltning skilja sig under olika omständigheter, beroende på graden av förvaltningens centralisering eller decentralisering osv. Det som gäller hur förvaltningens och regerandets olika former historiskt utbildas och genom sin utformning bestämmer den historiska utvecklingens förlopp, gäller även motståndets och motsättningarnas organisation. Så har t. ex. den särskilt historiskt betingade strukturen av den brittiska arbetarrörelsen jämförd med andra västeuropeiska länders eller USA:s sin inverkan på dagens sociala kamp i Storbritannien.

Politiska och ekonomiska begrepp, program och tänkesätt tar form i samband med förvaltningens och regerandets funktioner, antingen för att befordra eller för att motsätta sig de särskilda formerna för förvaltning och regerande. Detta är det omedelbaraste eller mest oförmedlade sätt varpå institutionella och ideologiska processer är förbundna med den grundläggande ekonomiska strukturen. Mera avlägset förbundna med den ekonomiska grundvalen och mer direkt avhängiga av samtida institutionella och politiska konflikter uppstår andra ideologiska processer – religiösa, rättsliga, filosofiska, konstnärliga osv. – och de institutioner som står i överensstämmelse med dem.

Det är vidare värt att lägga märke till att förhållandet mellan ”grundval” och ”överbyggnad” väsentligen är ett dynamiskt och inte statiskt förhållande. Det är väsentligen ett förhållande

mellan oförenliga sidor i samhällets totala process. Den ena sidan utvecklas på grund av den andra och fyller en funktion som står i ett omvänt förhållande till den andra – ideologiska och institutionella förlopp på grundval av den ekonomiska strukturen fyller en social funktion i förhållande till den ekonomiska utvecklingen. Ord kan vara missvisande, särskilt då de uttrycker analogier som ”grundval” och ”överbyggnad”. Om man tänker sig samhället som en byggnad, med en grundval eller grund i marken och en överbyggnad bestående av de olika våningar som reser sig på grunden, så är det vilseledande – ty samhället utvecklas och förändras ständigt i motsats till vad en byggnad gör. Varav består samhället? Samhället består av individer i social aktivitet. Förutsättningen för all deras aktivitet är produktionen. Då de ombesörjer denna inträder de i sociala produktionsförhållanden som motsvarar deras produktivkrafter. De är invecklade i all annan social aktivitet och träder i alla andra sociala förhållanden med utgångspunkt från dessa produktionsförhållanden. I denna mening äger samhällets ideologiska och institutionella utveckling rum på grund av den ekonomiska utvecklingen. I denna mening utbildas de begrepp som är allmänna i ett samhälle vid en given tidpunkt, institutioner jämte ideologiska kontroverser och institutionell fiendskap som en överbyggnad på grundvalen av produktionsförhållanden.

Den historiska förklaringens metodologi

Vi såg att idealistiska historieuppfattningar, enligt vilka idéer och institutioner är de bestämmande faktorerna i samhällsutvecklingen, är bristfälliga eftersom de inte kan besvara frågan ”varifrån människans idéer kommer”.

Å andra sidan har den ekonomiska utvecklingen sin förklaring i sig själv. Om man frågar hur vissa ekonomiska förhållanden uppstått – varför privategendomen vunnit insteg, varför produkter blivit varor, varför lönearbete tagits i anspråk osv. – så behöver man inte söka utanför den ekonomiska utvecklingens sfär för att finna förklaringen.

Efter att ha fastställt den ekonomiska utvecklingens gång och dess ekonomiska orsaker, kan man med denna utveckling förklara varför människor fann vissa idéer otillräckliga och utbildade andra, revolterade mot vissa institutioner och upprättade andra.

På samma gång är idéer och institutioner som utvecklas på ekonomins grundval inte bara en ”reflektion” eller biprodukt – de är inte blott passiva konsekvenser, utan spelar en aktiv roll i förhållande till ekonomin. Samhällets ekonomiska utveckling är en utveckling av människans herravälde över naturen, i vilket ändamål hon utvecklar sina produktivkrafter och träder i motsvarande produktionsförhållanden. Människors idéer och institutioner är inte ovidkommande för den ekonomiska utvecklingen. Tvärtom spelar de en oumbärlig roll.

Så uppstod ur det feodala Europas ekonomi inte bara vad vi nu kallar feodala idéer och institutioner, utan också ideologiska kontroverser och institutionellt betingade fientligheter och uppror, som återspeglade konflikten mellan den framflyttande kapitalismen och den nedåtgående feodalismen. Stora ideologiska meningsmotsättningar, politiska uppror och religionskrig ägde rum – vilket allt spelade en nödvändig roll i den feodala ekonomins utveckling och i den ekonomiska omvandlingen från feodalism till kapitalism.

I dag är förhållandet likadant. Grundvalen för rådande ideologier och institutioner, för ideologiska och institutionella konflikter är ekonomisk. Men det är genom att återropa ideologier och institutioner och genom kamp på ideologiernas och institutionernas område som vi i dag avgör vår ekonomiska framtid.

Därför utgör de ekonomiska processerna i samhällets historia alltid grunden för förklaringen till ideologiska och institutionella processer. Men därjämte fyller ideologiska och institutionella processer en nödvändig funktion i förhållande till ekonomin och förklarar på

vilket sätt den ekonomiska mekanismen fungerar. Ty människor kan inte fullfölja sina grundläggande ekonomiska aktiviteter – de kan inte leva i ett samhälle – utan idéer varigenom de för sig själva klargör sin ställning och sina syften, och utan institutioner för att realisera sina syften. Hur de uppfattar sig själva och vilka målsättningar de uppställer för sig är dock alltid beroende av deras reella, materiella omständigheter – deras ekonomiska aktiviteter, produktionsförhållanden och de konflikter dessa i sin tur ger upphov till.

Vad som gör de ekonomiska processerna grundläggande i samhället är att de kan förklaras med ekonomiska lagar. När man en gång insett lagarnas riktighet blir samhällets hela utveckling, hela den enormt sammanflätade relationsfären, begriplig – åtminstone ur mera allmän synvinkel. Men enbart med idéer och institutioner kan man inte förklara mycket – eftersom ju idéer och institutioner utvecklas mot bakgrund av ekonomin och inte känner en egen, oberoende utveckling. ”De har ingen historia, ingen utveckling”, skrev Marx och Engels i *Den tyska ideologin*, ”men människor som utvecklar sin materiella produktion, sitt materiella beroende av varandra förändrar jämsides därmed sin reella tillvaro, sitt tänkande och tänkandets möjligheter.”

Så länge idéer ses som den avgörande faktorn i samhällets utveckling är det omöjligt att fastlägga någon som helst vetenskaplig förklaring av samhällets utveckling, dvs. förklara den med hjälp av regelbundenheter. Ty om förändrade idéer och bevekelsegrunder, som just för tillfället är på modet i sällskapslivet i ett samhälle, betraktas som storheter i sig – som oberoende företeelser – så är det omöjligt att framställa några allmängiltiga regler som styr dem. Om så är fallet kan det, som högvälborne H.A.L. Fischer fastslog i företalet till sin *Europas historia*, ”bara finnas en säker utgångspunkt för historikern. Han måste i människors öden erkänna det tillfälligas och oförutseddans spel”. M. a. o. finns det ingen plats ens för möjligheten av en vetenskaplig behandling av samhällsfenomen eller ens för en samhällsvetenskap. Nej, först när vi undersöker den ekonomiska grundvalen kan vi upptäcka samhällsutvecklingens allmängiltiga lag – att människor inträder i produktionsförhållanden som motsvarar deras produktivkrafter. På så sätt passar den skenbart godtyckliga utvecklingen av ideologi, religion, politik osv. in i ett mönster och finner sin förklaring.

Marx ”skapade ... första gången möjlighet till en vetenskaplig sociologi”, skrev Lenin i *Vad är ”folkvännerna” och hur kämpar de mot socialdemokraterna?* (när Lenin skrev denna artikel i april 1894 var ”socialdemokraterna” ännu ett arbetarparti med revolutionen som sitt uttalade etappmål på vägen mot kommunismen. Ö. a.), ”genom att föra de samhälleliga förhållandena tillbaka på produktionsförhållandena och dessa senare tillbaka på produktivkrafternas nivå. Han skapade så en fast grundval för den uppfattningen att samhällsformationernas utveckling är en naturhistorisk process.”

Lenin fortsatte med påpekandet att Marx i *Kapitalet* inte bara analyserat kapitalismens ekonomiska struktur och dess ekonomis rörelselagar på ett uttömmande sätt, utan också visat att bestämda medvetandenivåer utformats i takt med kapitalismens utveckling.

Efter att på 1840-talet ha kommit till klarhet om historiematerialismens allmänna teori fortsatte Marx att tillämpa, utveckla och bevisa den.

”Han tar en av de ekonomiska samhällsformationerna – varuhushållningens system – och levererar på grundvalen av en oerhörd mängd fakta ... en ytterst ingående analys av de lagar, enligt vilka denna formation fungerar och utvecklas. Denna analys inskränker sig uteslutande till produktionsförhållandena mellan samhällets medlemmar: utan att ens en enda gång söka förklaring i några andra moment, som ligger utanför dessa produktionsförhållanden, ger oss Marx möjlighet att se, hur den samhälleliga hushållningens varuorganisation utvecklas, hur den förvandlas till en kapitalistisk organisation.”

”Det är *Kapitalets* skelett. Men poängen i det hela är emellertid att Marx inte lät sig nöja med detta skelett, att han inte inskränkte sig till bara 'en ekonomisk teori' i vanlig mening utan – ehuru han *förklarade* den ifrågavarande samhällsformationens struktur och utveckling *uteslutande* utifrån produktionsförhållandena – inte desto mindre överallt och alltjämt spårade upp de överbyggnader, som motsvarade dessa produktionsförhållanden, och på så sätt klädde skelettet med kött och blod.”

”*Kapitalet* ... visade läsaren hela den kapitalistiska samhällsformationen som en organism – med dess all dagliga sidor, med de faktiska, sociala yttringarna av den klassantagonism, som är karakteristisk för produktionsförhållandena, med den borgerliga politiska överbyggnaden, som skyddar kapitalist-klassens herravälde, med de borgerliga idéerna om frihet, jämlikhet osv., med de borgerliga familjeförhållandena.”

Kapitalet visade genom sitt ingående vetenskapliga studium av en bestämd ekonomisk formation hur produktionsförhållandena utvecklats och hur en hel överbyggnad av idéer och institutioner utbildats på grund av produktionsförhållandena. Lenin drog därför slutsatsen att ”i dag – efter *Kapitalets* tillkomst – den materialistiska historieuppfattningen inte längre är någon hypotes utan en vetenskapligt bevisad teori”.

Den historiska materialismen förser oss med en metod att förklara historien. Metodens riktighet visar sig i tillämpningen på konkreta fall, vilka verifierat den med avseende på vad den utger sig att förklara.

Historisk materialism och ”vulgärmarxism”

Av det som redan sagts bör ha framgått, att förklaringen av överbyggnadens skilda beståndsdelar inte på något sätt är en ”smal sak”, utan kräver att man tar hela folkets historia med i beaktande.

Ett slag av överförenklad mekanisk eller ”vulgär” förklaring är den som beskriver idéers och institutioners utveckling omedelbart med produktivkrafterna. Så har det t. ex. påståtts att nya ideologiers uppkomst under antiken berodde på den nya teknikens utveckling. Då människor tog den i anspråk, kom de själva att förändra sina idéer. Det är visserligen sant, att människor som umgås med järnredskap tänker annorlunda än människor som bara känner till stenverktyg, liksom människor förtrogna med atombomber och elektroniska instrument tänker olik människor som bara har erfarenhet av båge och pil samt manuellt arbete. Man har därför föreslagit att moderna idéer och institutioner uppstått direkt ur de moderna produktivkrafterna – så kallar man nutiden ”atomåldern” eller ”vetenskapens era”. Men medan det är riktigt att det föreligger en viss överensstämmelse mellan å ena sidan idéer och institutioner och å den andra produktivkrafter, är det inte riktigt att de förra vid något tillfälle omedelbart kan härledas ur de senare. Ty då människor utnyttjar sina produktivkrafter inträder de i produktionsförhållanden. På grundval av dessa produktionsförhållanden utformar människor sina idéer och institutioner. Det är t. ex. uppenbart att socialistiska och kapitalistiska länder utnyttjar samma produktionsteknik – likväl skiljer sig den ideologiska utvecklingen och institutionernas karaktär vida i de olika länderna, ty i det ena fallet rör det sig om kapitalistiska produktionsförhållanden och i det andra om socialistiska.

En vanligare vulgarisering är den som behandlar utvecklingen av överbyggnaden på den ekonomiska grundvalen som ett automatiskt skeende. Men idéer och institutioner är inte mekaniskt en produkt av en given ekonomisk och klassmässig struktur utan produkter av människors medvetna handlande och kamp. För att förklara överbyggnaden måste detta handlande och denna kamp konkret undersökas i sin faktiska komplexa utveckling. Därför är det sannerligen inte marxism eller vetenskap att ur en detaljerad beskrivning av vissa ekonomiska förhållanden försöka sluta sig till hurdan den överbyggnad som skall uppstå kommer att te sig eller att härleda varje överbyggnadens enskilda företeelse ur någon motsvarande egenskap hos grundvalen. Tvärtom måste vi studera hur överbyggnaden faktiskt

utvecklas i varje samhälle och epok genom att undersöka konkreta fakta för det givna samhället och den givna epoken.

Ett stort antal av marxismens förvrängare — varav en del kallat sig ”marxister” och liksom andra har framlagt verklighetsfrämmande travestier på marxismen för att bli i tillfälle att tillbakavisa den — har hävdad att marxismen menar varje samhällets ide och institution vara omedelbart framkallad av och avsedd att fylla ett direkt ekonomiskt behov. Om sådana förvrängare berättar Engels (i ett brev till C. Schmidt, 5 augusti 1890), att Marx själv brukade säga: ”Man frånkänner mig rätten att vara marxist.”

I samma brev underströk Engels att ”vår historieuppfattning är framför allt en vägledning för studiet, inte ett historiens facit ... All historia måste studeras på nytt. Betingelserna för tillblivelsen av samhällets olika formationer måste undersökas i detalj, innan försök görs att ur dem härleda de civilrättsliga, estetiska, filosofiska, religiösa osv. uppfattningar som motsvarar dem”.

Engels påvisade gång på gång behovet att för varje fall konkret undersöka det sätt varpå speciella idéer uppstår och tar form mot bakgrund av en föreliggande ekonomisk utveckling samt det inflytande de i sin tur utövar på samhällets vidare utveckling.

Han varnade uttryckligen för missuppfattningar som kunde uppstå genom att han och Marx bara skisserat själva teorin.

”Marx och jag är delvis skuld till att yngre skribenter ibland lägger otillbörlig vikt vid den ekonomiska sidan”, skrev han till J. Bloch (21 sept., 1890). ”Vi var tvungna att framhäva denna huvudprincip i motsättning till våra vedersakare, som förnekade den och vi hade inte alltid tid, plats eller möjlighet att tillåta de andra i förloppet ingående beståndsdelarna komma till sin fulla rätt.”

”Enligt den materialistiska historieuppfattningen”, fortsatte han i samma brev, ”är den i historien *ytterst* bestämmande faktorn livets produktion och reproduktion. Mer än så har varken Marx eller jag någonsin hävdad. Om således någon söker förvränga det till att det ekonomiska är det enda avgörande, så förvandlar han påståendet till en meningslös, abstrakt och värdelös fras.”

”Den politiska, juridiska, filosofiska, religiösa, litterära, konstnärliga osv. utvecklingen grundar sig på den ekonomiska utvecklingen”, skrev Engels vidare i ett brev till H. Starckenburg 25 jan. 1894. ”Men de påverkar varandra liksom de påverkar den ekonomiska grundvalen. Det är inte så att de ekonomiska förhållandena är grund och enda aktiva orsak medan allt annat bara är passivt. Vi har i stället ett givande och tagande på grundval av den ekonomiska nödvändigheten, vilket *ytterst* alltid gör sig gällande.”

Engels framhävde också att, medan begrepp och institutioner är de ekonomiska förhållandenas produkter, är den exakta form de tar sig i ett visst land vid en viss tidpunkt omöjlig att förklara uteslutande med de ekonomiska förhållandena i detta land vid denna tidpunkt. Icke så. Medan den ekonomiska utvecklingens inflytande ständigt gör sig gällande, måste förhandenvarande faktorer i ett lands liv såsom folkets egenart och traditioner, de ledandes personliga egenskaper och främst av allt landets föregående historia underkastas ingående undersökning.

Låt oss exempelvis betrakta rättsbegreppens utveckling. Engels påpekade att medan rätten alltid återspeglar rådande ekonomiska förhållanden, så kan ”den form, under vilken detta sker ... emellertid vara mycket olika. Man kan till stor del bibehålla den gamla, feodala rättens former och ge dem ett borgerligt innehåll, ja direkt ge de feodala benämningarna en borgerlig innebörd ... Men man kan också, som fallet var i det kontinentala Västeuropa, antaga som

grundval den första världsrieten för ett samhälle av varuproducenter, dvs. den romerska rätten ... Slutligen kan man också efter en stor borgerlig revolution, på grundvalen av samma romerska rätt, utarbeta en så klassisk lagbok för det borgerliga samhället som den franska Code civil.” (*Ludwig Feuerbach*, kap. IV)

Således utbildades rättsbegrepp och lagböcker icke som en omedelbar produkt av ekonomiska förhållanden, utan genom ett förlopp vari den befintliga rätten vilken tillhört en förgången epok omarbetades och anpassades till för den nya epoken avpassade former.

Samma sak, påpekar Engels, med filosofin. ”Jag betraktar den ekonomiska utvecklingens överhöghet som bevisad”, skrev han i ett brev till C. Schmidt 27 oktober 1890. ”Men den tar form under förhållanden som bestäms av området självt. I filosofin t. ex. genom de ekonomiska inflytelserna (vilka åter blott blir verksamma i politisk osv. form) på det föreliggande filosofiska material som överlämnats av föregående filosofer.”

Faktiskt befintliga idéer och institutioner i ett land kan därför inte förklaras enbart med detta lands ekonomiska förhållanden vid en given tidpunkt. ”Ekonomi skapar inget genuint nytt”, skrev Engels i samma brev. ”Men den bestämmer det sätt varpå det föreliggande tanke-materialet ytterligare förändras och utvecklas.”

Det som är av grundläggande betydelse är så att idéers och institutioners utveckling helt enkelt inte känner en oberoende utveckling, utan utformas på basen av den föreliggande ekonomin. Problemet kvarstår alltid att förklara säregenheter i idéernas och institutionernas utveckling i varje särskilt land samt den roll de spelar under varje speciell period av dess historia. Problemet kan aldrig lösas enbart med allmänna formler, blott i ljuset av tillgängliga fakta.

Då det är frågan om att tillämpa principer för att förklara historiska tilldragelser, inte bara att frambesvärja abstrakta regler, så kan man inte underlåta att detaljerat studera hur begrepp och institutioner framvuxit på basen av ekonomin samt vilken aktiv roll de spelar i skeendena. Marx har själv exemplifierat denna tillämpning i sitt historiska författarskap.

I *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* visar han t. ex. i detalj hur speciella begrepp och institutioner, politiska partier, politiska konflikter och idéers inriktning, uppstod på grundvalen av bestämda ekonomiska och klassmässiga förhållanden i det franska samhället mot mitten av 1800-talet och hur den påföljande kampen på politikens och ideologins område påverkade de skilda klassernas läge och den franska ekonomin i sin helhet. En sådan detaljundersökning av politiska och ideologiska faktorer, deras grund och inflytande är naturligtvis av vital betydelse i en analys av vår samtida situation med avsikt att vägleda det praktiska handlandet. Vi kan inte uppställa ett program för arbetarrörelsen i en given situation bara med en analys av det ekonomiska läget hur exakt den än må vara. För att kunna utforma ett politiskt handlingsprogram är det nödvändigt att ta med i beräkningen alla existerande politiska faktorer i all sin sammansatthet och de olika idéernas inriktning samt att förstå hur dessa inte bara återspeglar utan också påverkar den ekonomiska situationen. Ty under givna ekonomiska förhållanden har politiskt handlande, liksom ideologisk kamp i allmänhet, en avgjord inverkan på den ekonomiska utvecklingens fortsatta förlopp, de skilda klassernas läge och ekonomin i sin helhet.

Klassbegrepp och klassvälde

Systemet

På grundvalen av givna produktionsförhållanden existerar alltid utbildade begrepp och institutioner, avpassade för att upprätthålla, befästa och utveckla grundvalen. Det är begrepp

som implicit accepterar och rättfärdigar bestående egendom, klassförhållanden och institutioner och som strävar att administrera, befästa och utveckla egendomsformen. Människor skulle inte kunna befördra den sociala produktionen utan att inträda i bestämda produktionsförhållanden. Dessa produktionsförhållanden skulle inte kunna upprätthållas utan ändamålsenliga begrepp och institutioner.

När så ett givet ekonomiskt system upprättats faller det alltid ut ur alla ideologiska och institutionella strävanden ett komplex av begrepp och institutioner som har den bestämda uppgiften att bevara den upprättade ordningen. Här kan det vara lämpligt att använda den moderna, fastän illa definierade termen systemet (the establishment). Det skapas ur motsättningar och i kamp av den klass, i vars intresse det ligger att upprätta och befästa det särskilda ekonomiska systemet.

I systemets centrum finns statsmakten och rättssystemet. Staten och rätten tjänar att försvara egendomen och reglera dess användning och arvsordning. Det politiska och rättsliga systemet med den motsvarande ideologin upprättas för att agera som egendomens väktare.

Romarna utbildade t. ex., för att befästa sitt slavimperium, först en republikansk ideologi och republikanska institutioner som ersatte en tidigare periods småfurstar. Så snart dessa institutioner och begrepp visade sig oförmögna att hålla den sociala antagonismen under kontroll, utformades en centraliserad militärdiktatur.

Med det romerska väldets sammanbrott och den europeiska feodalismens uppåttstigande förändrades styresformerna. Konungadömen, furstendömen, hertigdömen osv. som upprättades över hela Europa utbildades som former av feodalt välde, som tjänade att försvara, upprätthålla och befästa det feodala systemet. Av central betydelse i vad vi kan kalla det europeiska feodalsystemet var katolska kyrkan.

Den uppåttstigande bourgeoisin råkade i konflikt med det feodala systemet och väldet och upprättade som följd av kampen nationella republiker, parlamentariska stater, konstitutionella monarkier, som lämnade fältet fritt för kapitalismens utveckling och försvarade bourgeoisins intressen, vaktade dess egendom och på så sätt tjänade att forma och befästa grundvalen för det kapitalistiska samhället.

Slutligen måste arbetarklassen i sin kamp för socialismen upprätta en demokratisk socialistisk stat som får till uppgift att undanröja kapitalismens rester, bevaka den socialistiska egendomen och leda arbetet med det socialistiska uppbygget.

Utan sådana medel kunde inget av dessa ekonomiska system ha utvecklats. Det är inte bara med statens, det politiska och rättsliga systemets hjälp samt de avpassade ideologierna som ett ekonomiskt system kan upprättas och utvecklas. Statens exakta form och karaktär – vare sig det är en monarki som Storbritannien eller en republik som USA – liksom också politiska och rättsliga begrepp och institutioner samt de olika förändringar de undergår, beror på en räckta omständigheter i varje folks liv och tradition. Sådana egenheter bestäms historiskt av tidens och platsens speciella omständigheter. Men de är alltid underordnade det bestämmande villkoret att befästa och utveckla en speciell ekonomisk grundval.

Religioner, filosofier, litterära och konstnärliga strömningar utformas som systemets förgreningar. Ingen samhällsekonomisk formation skulle kunna hållas i gång och fungera utan dem mer än den skulle fungera utan politik och rätt. De är inte heller mindre beroende av den ekonomiska grundvalen än vad politik och rätt är. Dessa slag av ideologi och motsvarande institutioner utvecklas av människor på grunden av givna produktionsförhållanden. I denna utveckling utkristalliseras religiösa ortodoxier, filosofiska skolor, litterära och konstnärliga kriterier, vilka antager en speciell auktoritet som ett bålverk mot omstörtande verksamhet.

Under den västeuropeiska feodalismens glanstid ägde den katolska kyrkan en enorm auktoritet och den katolska ortodoxin genomsyrade filosofin, litteraturen och konsten. Ortodoxin underblåstes av den världsliga makten – av de feodala härskarna och deras stater samt av rätten. Den grymma nit varmed kyrkan förföljde kättare och som understöddes av härskarna kan inte enbart förklaras med religiös fanatism. Ty varför rådde då sådan fanatism? Den katolska kyrkan hade upprättats som en väsentlig beståndsdel i samhällets ordning. Kyrkan såsom stor jordägare insåg tillsammans med andra stora jordägare det sociala upprorets fara (med rätta!), som lurade bakom varje kätter.

Med bourgeoisins uppåstigande vann nya religiösa och filosofiska idéer inflytande. I religionen började man trycka på det personliga medvetandet och individens omedelbara förhållande till Gud. Filosoferna framhävde vetenskapens och förnuftets överlägsenhet. De underkastade från denna ståndpunkt de gamla feodala idéerna en förödande kritik. De undersökte på nytt kunskapens grunder och försökte visa hur kunskapen kan ökas och mänskligheten beträda framåtskridandets väg. Därvid hjälpte de effektivt den nya bourgeoisin med att bli kvitt feodalismen och befästa kapitalismen.

I dag då kapitalismen befinner sig i en förruttnelseprocess och utmanas av socialismen har systemets filosofer en helt annan historia att berätta. De säger att förnuftet är maktlöst, att kunskapen är en villfarelse, att de materiella framstegen har varit misstag och att de medel varigenom människor hoppats ernå dem leder till svårigheter och en slutlig katastrof. Dessa nya ortodoxier hjälper i sin tur till att försvara det döende systemet och att avfärda socialismens utmaning.

På samma sätt kan man erfara hur t. ex. medeltida ballader, berättelser och mysteriespel hjälpte det feodala systemet att ta form och befästas och hur den moderna romanen, det nutida dramat osv. hjälpte att undantränga feodalismen och tillåta det kapitalistiska systemet att ta form och befästas.

Härskande klass och förhärskande idéer

Alltsedan urkommunismen upplöstes har samhället varit delat i antagonistiska klasser, i utsugare och utsugna. Dessa klasser har genomgående varit den ekonomiska utvecklingens produkter. I överensstämmelse med samhällets ekonomiska struktur vid ett givet utvecklingsstadium har en eller annan klass i den givna organisationen av produktionsförhållanden intagit en ledande ställning inom ekonomin och därmed tagit ledningen över samhället i stort.

Det är alltid en särskild klass som spelar den ledande rollen i upprättandet och sedermera befästandet av ett givet ekonomiskt system där denna klass blir härskande – den styrande klassen. Det är i enlighet härmed alltid denna klass som i första hand ansvarar för att upprätta de idéer och institutioner som skall bevara den sociala ordningen. Systemet är ett klasssystem – utformat på grundval av den egendomsform och de klassförhållanden, vartill den härskande klassens intressen är knutna.

På grundvalen av de olika egendomsformerna, på grundvalen av de sociala existensbetingelserna reser sig en hel överbyggnad av olika och egendomligt utformade förmimmelser, illusioner, tänkesätt och livsåskådningar, skrev Marx i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* (kap. III). ”Hela klassen skapar och utformar dem med utgångspunkt från sina materiella grundvalar och de motsvarande samhälleliga förhållandena.”

Den härskande klassen kan uppnå detta, då den besitter de materiella medlen för produktionen och med staten kontrollerar den reella makten. ”Den klass som är den ledande materiella kraften i ett samhälle är samtidigt dess ledande intellektuella kraft”, skrev Marx och Engels i Den tyska ideologin. Ty ”den klass som har medlen för den materiella produktionen. till sitt

förfogande, har samtidigt kontrollen över medlen för den andliga produktionen, så att, allmänt taget, idéerna hos dem som saknar medel för den andliga produktionen är underkastade de materiella produktionsmedlen”.

Sålunda förklarade Marx och Engels i *Det kommunistiska manifestet*: ”Varje periods förhärskande idéer har alltid varit dess härskande klass' idéer.”

Det ideologiska överväldet är sannerligen en väsentlig beståndsdel i klassväldet. Klassväldet kan inte fortgå, såvida inte den härskande klassen kan upprätta maktutövande institutioner i enlighet med sina idéer och genom att få dessa idéer allmänt accepterade försäkra sig om att dess institutioner och välde allmänt accepteras. För att kunna upprätthålla sitt materiella välde måste den härskande klassen alltid upprätthålla ett välde över människors sinnen. Den måste knyta samhällets intellektuella krafter till sig och gynna spridandet av de idéer som genom att *fastslå* den härskande klassens överhöghet, tar udden av varje utmaning mot den.

De intellektuellas roll

Då vi talar om att den härskande klassens idéer är de förhärskande idéerna, innebär naturligtvis inte det, att alla den härskande klassens medlemmar deltar i utformningen och spridningen av dessa idéer. För att befästa det ekonomiska systemet och klassväldet behövs alltid de som åtar sig administrativa och verkställande uppgifter. Så kommer alltid en viss grupp av individer i samhället att specialisera sig på intellektuella uppgifter.

Varje klass som spelar en aktiv, till skillnad från en blott passiv, roll i den sociala förändringen söker sig alltid intellektuella representanter. Den härskande klassen har alltid sin kader av intellektuella, som inte utgör en särskild klass utan är en grupp administratörer och ämbetsmän. Det är sant, att sådana speciella kategorier (från tid till annan) alltmer försäkras sig om lagstadgade privilegier. De blir experter på att sko sig själva. Detta kan t. o. m. vid vissa tillfällen, som Marx och Engels observerade i Den tyska ideologin, ”utvecklas till en viss opposition och fientlighet” mellan dem och huvuddelen av den härskande klassen. Men ”i händelse av en faktisk sammanstötning vari klassen som sådan är i fara ... försvinner oppositionen automatiskt”.

Vi kan då och då se det just beskrivna ske i dag. Många intellektuella, som har för vana att uttrycka eller skriva de mest graverande saker om industrins och finansväldens män, sluter massivt upp kring dem så snart systemet självt är i fara.

Den härskande klassens intellektuella utgör, så länge herraväldet är säkert, samhällets dominerande intellektuella kraft, som utarbetar dess ”förmimmelser, illusioner, tänkesätt och livsåskådningar”. Att de i allmänhet inte är medvetna om den funktion de fyller, motsäger inte det faktum att detta är just den funktionen.

”Ideologi är en process, som utförs av den s. k. 'tänkaren', visserligen medvetet men med en falsk medvetenhet”, skrev Engels i ett brev till Mehring (14 juli, 1893). ”De verkliga motiv som driver honom förblir okända för honom ... Han arbetar blott med ett tankematerial som han godtar utan vidare undersökning såsom tänkandets produkt. Han fortsätter inte sin undersökning för att finna en mer avlägsen process som är oberoende av tänkandet.”

Vi finner idag denna ideologiska process illustrerad på det mest slående sätt. Tänkare med olika uppfattningar – ateister ochhängivna kristna, socialdemokrater och öppet borgerliga – tvingas alla att uttrycka en och samma uppfattning, nämligen att människan står okunnig om sitt öde och är utlämnad åt makter som hon inte kan kontrollera. Vad är väl detta om inte den härskande bourgeoisins uppfattning, när den är inbegripen i sin dödskamp? Dessa tänkare kommer från alla olika sociala grupper, men de predikar samtliga samma uppfattning.

Därmed står de alla i den härskande klassens tjänst och förgiftar med dessa idéer sinnena på åhörare och läsare.

De intellektuellas förhållande till den klass de representerar definierades av Marx, då han skrev om småbourgeoisins litterära och politiska representanter under perioden kring 1848 i Frankrike.

Man får inte tro, skrev han, att dessa småhandlarnas ideologer ”är shopkeepers (småhandlare) eller svärmar för sådana. Till sin bildning och personliga ställning kan de vara himmelsvitt skilda från dessa. Vad som gör dem till representanter för småborgaren är, att de i sin tankevärld inte kommer utanför de skrankor som småborgaren i det praktiska livet aldrig kommer utanför, att de därför teoretiskt drives till samma uppgifter och lösningar som småborgaren praktiskt drives till av sitt materiella intresse och sin ställning i samhället. Detta är överhuvud taget förhållandet mellan en klass' *politiska* och *litterära representanter* och den klass de representerar” (*Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, kap. III).

Således är den härskande klassens intellektuella inte själva nödvändigtvis medlemmar av klassen, så att de fötts inom den, innehar egendom eller åtnjuter dess privilegier. Ja, ibland, långtifrån att åtnjuta dessa privilegier, är deras ställning osäker – de anställs och avskedas i likhet med hovpoeter i det förflutna eller journalister i dag. Många av feodaladelns ledande intellektuella kom från bondeklassen och många av kapitalistklassens ledande intellektuella har hämtats från småbourgeoisin och arbetarklassen. Det är som Marx påpekade i *Kapitalet* (del III, kap. 36) att ”ju bättre en härskande klass förmår att i sig uppta en behärskad klass' mest framstående medlemmar, desto säkrare och farligare är dess herravälde”.

Detta gäller också omvänt. Då en härskande klass är döende och en annan klass uppstiger för att utmana den, övergår medlemmar ur dess egna led, också vanligen en del av de dugligaste och mest begåvade, i den rivaliserande, revolutionära klassens tjänst.

Som vi slagit fast finner varje klass som är aktiv på historiens skådeplats sina egna intellektuella representanter, vilka uttrycker klassens sociala ställning, känslor och uppfattningar. Det är därför uppenbart att, i tider av djupgående social omvandling när alla klasser tvingas till verksamhet, en omfattande nyskapande ansvällning av idéer äger rum. Sådana perioders intellektuella liv ger inte bara uttryck för en enda klass' aktivitet, utan innehåller i sig en tillväxt av alla klassers rörelse och aktivitet.

Den klass som spelar den ledande rollen i att forma samhällsordningen är inte bara tvingad att finna medel att formulera och systematisera sina egna idéer, utan måste också försäkra sig om att hela samhället accepterar dem. Härvidlag spelar revolutionära intellektuella, revolutionära tankar och propaganda en viktig roll. När den gamla samhällsordningen befinner sig i sönderfall förlorar den härskande klassens idéer sin kraft, blir oförmögna att utvecklas vidare och tillbakavisas mer och mer bestämt av stora folkgrupper. Desto intensivare strävar den härskande klassen att behålla sitt initiativ och utnyttjar därför alla medel som står till dess förfogande för att misskreditera och utrota ”omstörtande” tankar. Den revolutionära klassen är å andra sidan, då den tar ledningen för hela rörelsen mot det gamla samhällssystemet, inte bara tvingad att utarbeta sina idéer utan måste göra dem till en hela rörelsen omfattande samlade kraft. Det var med den insikten Marx skrev i *Kritiken av Hegels rättsfilosofi*: ”Teorin blir till en materiell kraft, så snart den omfattas av massorna.”

Överbyggnadens omvandling

I de revolutionära perioder då produktionens materiella krafter råkar i konflikt med rådande produktionsförhållanden börjar hela det system som skyddar rådande egendomsformer att skälva i sina grundvalar. Under sådana perioder förvandlas de egendomsförhållanden som

tjänat såsom utvecklingsformer för produktionens materiella krafter till att agera som deras bojor. På det sociala medvetandets område ger sig detta till känna i medvetenheten om förhärskande idéer och institutioner som bojor, m. a. o. som föråldrade, förtryckande, orättfärdiga, falska. Nya, revolutionära idéer uppstår.

”När människor talar om idéer som revolutionerar samhället”, skrev Marx och Engels i *Det kommunistiska manifestet*, ”uttrycker de bara det faktum att beståndsdelar av det nya samhället skapats inom det gamla och att de gamla idéernas upplösning håller jämn fart med upplösningen av de gamla levnadsförhållandena.”

Klasskampen varigenom den samhälleliga omvandlingen sker, grundar sig på en ekonomisk intressekonflikt mellan klasser som intar olika positioner inom produktionsförhållandena varvid varje klass försöker uppfylla sina ekonomiska strävanden. Klasskampen är i grunden ekonomisk. Men den förs och utkämpas på politikens och rättens, religionens och filosofins, litteraturens och konstens område. Den förs och utkämpas inte bara med hjälp av ekonomiska påtryckningar med den ena klassens utövande av tvång och våld på den andra, utan också med hjälp av idéer vari alla samhällets klasser uttrycker sina strävanden.

”Alla historiska strider – vare sig de försiggår på det politiska, religiösa, filosofiska eller något annat ideologiskt område – är faktiskt blott det mer eller mindre tydliga uttrycket för strider mellan samhällsklasser”, skrev Engels i sitt förord till den tredje tyska upplagan av Marx' *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*.

Just som det finns en skillnad mellan produktionsförhållanden och motsvarande former av socialt medvetande, finns det en skillnad mellan de stridande klassernas materiella ekonomiska intressen och deras medvetande om sina mål och de frågor som de strider om. Men så snart den avgörande stunden för handling är inne, avslöjas alltid öppet underliggande ekonomiska intressen och mål.

”Och liksom man i privatlivet skiljer mellan vad en människa anser och säger om sig själv och vad han verkligen är och gör, så måste man ännu mera i de historiska striderna skilja partiernas fraser och inbillningar från deras verkliga organism och deras verkliga intressen, skilja vad de föreställer sig vara från vad de i realiteten är . . . Sålunda inbillade sig tories i England länge att de svärmade för kungadömet, kyrkan och den fornengelska författningens rika skönhet, tills de i ett kritiskt ögonblick tvingades erkänna, att det blott är *jordrönten* de svärmar för.”

Motsättningar och konflikter uppstår ständigt i samhällets överbyggnad, på det sociala medvetandets område just därför att människor på grundval av givna produktionsförhållanden inte kan leva tillsammans i fullständig endräkt. Sådana motsättningar kan kortsiktigt lösas bara för att återigen bryta ut i nya former. Därför undergår de säkrast grundlagda idéer och de mest hävdvunna institutioner förändringar.

I de motsättningar som utkämpas inom överbyggnaden måste vi skilja mellan dem som bara återspeglar en anpassning till nya former på grundvalen av samma produktionsförhållanden och dem som återspeglar en revolutionär klass' strävan att förändra produktionsförhållandena.

De härskande och styrande klasserna är själva inbegripna i motsättningar, vilket får sitt uttryck i ideologiska och politiska strider vars följd kan vara att systemet förändras, kanske t. o. m. djupgående, i överensstämmelse med ändrade förhållanden. Det händer ofta att ”revolter” bryter ut, riktade mot en eller annan del av systemet, som uttryck för någon särskild grupperings missnöje. Sådana ”revolter” dör oftast snabbt ut. I andra fall förs de till framgång och gårdagens ”rebeller” blir dagens män inom ”systemet”.

Varje verklig utmaning mot samhällssystemet föregås och åtföljs av sådana revolter. Men det finns en skillnad mellan å ena sidan de revolutionära idéer som uttrycker en revolutionär klass' åskådningar och mål, vilka av omsorg om klassen attackerar de härskandes egendom och å andra sidan de idéer som på sin höjd skulle åvägabringa vissa förändringar i överbyggnaden, men som lämnar egendomsformen orörd.

Det är också i förbigående värt att lägga märke till att precis som det vid feodala hov fanns präster som näpste härskaren för hans synder och narrar som skämtade om dem, så har varje samhälle sina samvetsriddare och narrar. Detta fenomen får aldrig förväxlas med verklig opposition.

Då, som en följd av klasskampen, den gamla härskande klassen störtats så, som Marx sade i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, ”med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning”.

Omvälningen på det ekonomiska frontavsnittet, i de grundläggande sociala förhållandena, medför en omvälvning också inom hela området av idéer och institutioner. Det gamla övervinns av det nya. Det betyder i första hand att tidigare revolutionära idéer utvecklas till ett nytt systems auktoritativa idéer och institutioner, vilka utbildas i överensstämmelse med att nya idéer till del ersätter gamla. Gamla institutioner omvandlas delvis i enlighet med nya idéer för att tjäna nya ändamål. Med detta förändras till sist hela innehållet i det sociala medvetandet. Med upplösningen av gamla produktionsförhållanden blir idéer som ursprungligen utbildats på denna grundval till en början föråldrade och reaktionära och till sist ej tillämpliga och absurda. Ideologiska stridigheter som tilldrog sig uppmärksamhet på den gamla grundvalen blir huvudlösa och nya intar deras plats.

Naturligtvis innebär inte detta att inget från den gamla överbyggnaden lämnas kvar – eller att överbyggnadens utveckling endast försiggår genom den revolutionära negationen och alls icke genom utveckling.

”Människor uppger aldrig vad de tillkämpat sig”, skrev Marx i ett brev till Annenkov (28 dec. 1846). ”Men det betyder inte att de aldrig uppger den sociala form varunder de utbildat vissa produktivkrafter. Tvärtom måste de för att inte berövas de uppnådda resultaten och gå miste om civilisationens frukter, från den stund då formen för deras samverkan inte längre motsvarar produktivkrafternas utvecklingsnivå, förändra alla traditionella sociala former.”

När den förändringen genomförts har man försäkrat sig om de ”civilisationens frukter” man tillkämpat sig i det förflutna. Man försäkras sig om dem genom nya sociala former, medan de däremot var hotade av de gamla sociala formernas förruttnelse och förfall. Således bevaras och vidareförs inte bara de uppnådda produktivkrafterna i nya former, utan också den kulturella fortkomsten.

T. o. m. när något går förlorat, kanske under lång tid, till följd av revolutioner och krig, återvinns det slutligen. Engels anmärkte att mycket av den romerska rätten i Europa slutligen kom att användas för att utforma rätten under kapitalismen. Varför det? Därför att den romerska rätten innehöll mycket som var av värde för att reglera förhållanden mellan människor, inte bara i ett slavsamhälle, utan i varje varuproducerande samhälle, som grundar sig på privat-egendomen.

Medan vissa uppfattningar som uttryckts i den grekiska konsten tillhörde ett slavsamhälle och har försvunnit, är det också här så att denna konst som inspirationskälla inte försvunnit och knappast heller kommer att göra det. Orsaken är att den grekiska konsten inte bara gav uttryck åt speciella sidor av livet och mänskliga förhållanden i ett slavsamhälle, utan också åt allmän-giltiga sidor av tillvaron i varje samhälle. Det beror också på att den grekiska bildande

konsten givit bestående bidrag till den konstnärliga tekniken. Av bl. a. dessa anledningar kommer troligen den grekiska konsten att överleva mycket längre än den romerska rätten. Den romerska rätten kommer nämligen bara att vara av rent historiskt intresse i det kommunistiska samhället, medan den grekiska konsten fortfarande kommer att tilldra sig ett levande intresse.

F. n. är hela det kulturarv som samlats fram till och under kapitalismen hotat av kapitalismens sönderfall – inte bara av de välkända och urartande tendenserna till kommersialisering, utan av fysisk utrotning. Det utkrävs, bevaras och förs vidare i kampen för socialismen.

Institutioner, begrepp och klasser

Vilka praktiska slutsatser kan vi nu dra ur den marxistiska teorin om grundval och överbyggnad?

Förhärskande idéer och institutioner som är produkter av en viss ekonomisk struktur kan inte mer än den ekonomiska strukturen själv anses helgade och oföränderliga. De uttrycker varken eviga sanningar eller oförbytterliga former av mänsklig sammanslutning. De uttrycker helt enkelt en åskådning och intressen som motsvarar samhällets givna ekonomiska struktur. Och i ett samhälle som grundar sig på utsugning kan åskådningen och intressena bara vara den härskande, utsugande klassens åskådning och intressen.

De antika grekerna undervisades t. ex. om att deras lagar inrättats av gudomligt inspirerade lagstiftare. Därför betraktades de grekiska lagarna som heliga. Men marxismen kan visa, att dessa lagar i själva verket var ett slavsamhälles lagar, som definierade samhällsmedborgarnas privilegier, rättigheter och plikter och försvarade de besittande klassernas egendom. De var uttrycket för historiskt bestämda klassintressen.

I dag upplyses vi på samma sätt om att de statliga institutionerna i England och USA (liksom i Sverige Ö. a.) blivit till som ett förverkligande av kristna ideal, västerländsk värdegemenskap, den individuella friheten osv. Därför framställs de institutioner och idéer vartill de är knutna som heliga, just som helt andra institutioner och idéer framställts i det förflutna. Men marxismen visar, att dessa institutioner i själva verket är det kapitalistiska samhällets institutioner, att de grundar sig på kapitalismens ekonomiska system och att de ger uttryck åt den härskande bourgeoisins intressen. De kristna idealen, den västerländska värdegemenskapen och uppfattningen om den individuella friheten är i själva verket kapitalistiska ideal, kapitalistisk värdegemenskap och kapitalistisk frihetsuppfattning.

Marxismen drar vår uppmärksamhet till den ekonomiska klassgrunden för bestående institutioner och idéer. Därför kan den visa att inga institutioner eller idéer är ”heliga”.

”Människorna har alltid varit naiva offer för bedrägeri och självbedrägeri i politiken”, skrev Lenin, ”och det kommer de alltid att vara, så länge de inte lär sig att bakom alla slags moraliska, religiösa, politiska och sociala fraser, förklaringar och löften söka den ena eller andra klassens intressen. Anhängare av reformer och förbättringar kommer alltid att bli lurade av det gamlas försvarare, så länge de inte inser, att varje gammal institution, hur rutten och barbarisk den än må synas, upprätthålles genom den ena eller andra härskande klassens krafter. Och för att bryta dessa klassers motstånd finns det endast ett medel: att inom det oss omgivande samhället finna, upplysa och för kampen organisera sådana krafter, som kan – och till följd av sitt samhälleliga läge måste – bilda den makt, vilken är i stånd att sopa bort det gamla och frambringa det nya.” (*Marxismens tre källor och tre beståndsdelar*).

Då de klasser som missgynnas av det rådande samhällssystemet tar upp kampen mot det, ställs de genast inför en hel uppsättning institutioner – lagar, vanor, principer, uppfattningar – som tjänar att värna det rådande systemet och undertrycka opposition mot det.

Från den stund då t. ex. de brittiska arbetarna började sammansluta sig och kräva högre löner och kortare arbetsdag, fann de sig stå inför tyranniska lagar, stiftade av tyranniska institutioner som motverkade deras krav. De stod inför ett parlament dit de inte ägde tillträde. De mötte lagar som skyddade arbetsköparna och uppfattningar som tillstyrkte att de rika skulle tillägna sig profiter och att man därför borde fördöma varje de fattigas sammanslutning.

På samma sätt hade den engelska bourgeoisin på ett tidigare stadium råkat i konflikt med kung Karl I:s regim. Dess ekonomiska expansion hindrades av kungliga monopol och skatter. När den ville avskaffa dessa råkade bourgeoisin genast i konflikt med både regering och rättsväsen och brännmärktes av kyrkans män och lärda för att våga inkräkta på ”den konungsliga gudomliga rätten”.

I allmänhet kommer den klass som eftersträvar sina materiella ekonomiska intressen och råkar i motsättning till den härskande klassen därmed alltid i motsättning till hela samhället. Klasskampens hela historia visar att förhärskande, bestående idéer och institutioner i varje samhälle skyddar och bevarar samhällets ekonomiska struktur och därmed den härskande klassens intressen.

Marxismen råder oss att alltid leta materiella, ekonomiska klassintressen bakom och som motiv till alla deklamationer och principer, alla institutioner och all politik. Den råder oss att inte vörda utan förakta idéer och institutioner som tjänar kapitalisterna mot arbetarklassen. Den uppmanar oss att kämpa för nya idéer och nya eller omvandlade institutioner. De skall hjälpa oss att organisera och inspirera en hela det arbetande folkets sammanslutning för att bryta kapitalisternas makt. Med marxismen kan vi övervinna deras motstånd och bygga det socialistiska samhället.

Socialism och kommunism

Social produktion och socialt ägande

Socialismen innebär upprättandet av nya produktionsförhållanden, en ny ekonomisk grundval för samhället, nämligen ett socialt ägande av produktionsmedlen.

Med en sådan organisation av produktionen gör man sig slutligen av med all människans utsugning av människan. Det kapitalistiska ägandet av fabriker, gruvor, kvarnar, kommunikationer och andra produktionsmedel avskaffas. Hela finans- och handelsväsendet fräntas kapitalisterna. Jordägarens innehav av jorden avskaffas. Därefter sliter inte någon arbetare längre ut sig för kapitalisters profiter, ingen småproducent skörtas längre upp av hyresvärdar, procentare eller mellanhänder. Tvånget att förtrycka och utsuga andra folk och tvinga sig in på nya marknader finns inte längre. Inga produktionsredskap används längre bara till hälften av den anledningen att det inte är lönsamt att använda dem. Inga arbetare går längre arbetslösa av den anledningen att det inte är lönsamt för kapitalisterna att köpa deras arbetskraft. Ingen god jord görs värdelös mera p. g. av girig utsugning. Livsmedelsproduktionen begränsas inte längre och skördar lagras eller förstörs inte medan miljoner är undernärda. De ekonomiska kriserna upphör. Ty deras grundorsak – medan den sociala produktionen tillväxer, orsakar det kapitalistiska tillägnet av avkastningen att folkets stora massa inte kan köpa tillbaka de varor som producerats – har försvunnit. Ingen har mera ett motiv för att föra krig eller en ställning som gör det möjligt att profitera på kriget.

Med socialismen befördas inte längre produktionen för profitens skull, utan bestäms av de behov människor har. Den primära angelägenheten blir att höja folkets levnadsstandard. Produktionsförhållandena utgör inte längre bojar på produktivkrafterna, utan anpassas till den sociala produktionens ständiga utveckling för att tillfredsställa hela samhällets ständigt stigande behov.

Socialismen är produktionsöverflödets organisation. Medel att skapa överflöd för alla finns redan tack vare utvecklingen av samhällets produktivkrafter under kapitalismen. Vad som återstår är att använda sig av dem.

I den socialistiska produktionen förfogar de arbetande över hela samhällets avkastning och använder den för att (a) ersätta nedslitna produktionsmedel, bygga upp reserver och utvidga produktionen ytterligare, (b) underhålla och bygga ut de sociala förmånerna, (c) underhålla en folkarmé så länge det socialistiska landet hotas av fientliga kapitalistiska grannar och (d) tillhandahålla konsumtionsmedel för samhällets medlemmar.

Det är i sin förmåga att öka samhällets totala rikedom som socialismen visar sin överlägsenhet över kapitalismen.

”I varje socialistisk revolution”, skrev Lenin i *Sovjetmaktens aktuella uppgifter*, ”träder oavvisligt den grundläggande uppgiften för skapandet av en högre samhällsform än kapitalismen i förgrunden, nämligen höjandet av arbetsproduktiviteten.” Denna uppgift kan lösas då socialismen inte bara kan överta alla kapitalismens teknologiska landvinningar och sedan förbättra dem. Socialismens största styrka, vilket visar att den är ett högre stadium än kapitalismen, är att makten ligger hos folket. Det sociala arbetet friläggs från de fjättrar som tvingat det att underkasta sig den privata profiten. Strävan efter en högre arbetsproduktivitet är inte ett ändamål i sig eller en uppgift som föreläggs folket av självutnämnda tuktomästare. Den ställs för att göra överflödet tillgängligt för alla. ”Allt för människans skull, allt för hennes bästa” är det socialistiska partiets paroll.

Vägen till socialismen

Socialismen uppträdde på historiens skådebana och bekräftades som en följd av tre sammanhängande orsaker. För det första utvecklades den moderna industrin hastigt sedan kapitalismen upprättats och nådde den punkt där den blott behövde övergå i allmän ägo för att bli i stånd att producera ett överflöd för alla. För det andra nådde arbetarklassen en sådan grad av organisation och en kunskapsnivå, att den var i stånd att för egen del överta ledningen för produktionen. För det tredje utarbetades den vetenskapliga socialistiska teorin som ställde den socialistiska uppgiften och anvisade de nödvändiga medlen för dess lösning.

Socialismens seger är och kan bara följa som ett resultat av klasskampen, vilken bestäms av alla de sociala motsättningar som kapitalismen fört med sig. Med en arbetarklassens ledning, som vägleds av den vetenskapliga socialistiska teorin kan en majoritet, de utsugna, vinna en politisk seger över en majoritet, utsugarna, och beröva dem statsmakten

Den socialistiska revolutionen är emellertid inte en engångshandling utan sträcker sig över en tidsrymd av många år. Den epok då de avancerade kapitalistiska länderna övergår till det monopolkapitalistiska stadiet och utsträcker sina imperialistiska erövringar till hela världen, är samtidigt den epok då imperialismen undergrävs på ett avgörande sätt och slutligen avskaffas, och då socialismen formas, tillväxer i styrka och slutligen segrar i världsomfattning.

Den socialistiska revolutionen började med oktoberrevolutionen 1917. Efter det andra världskriget segrade revolutionen i delar av Östeuropa, i Kina och andra delar av Asien och senare på Kuba i Latinamerika. Det är alltid där klassmotsättningarna är skarpast och kapitalets ekonomiska och politiska makt svagast, som genombrotten görs. Samtidigt visade sig SSRU som en mäktig vän och beskyddare av de nya socialistiska staterna. Utan detta beskydd skulle folkdemokratierna i Europa knappast ha undgått en omfattande imperialistisk intervention och förvisso inte den revolutionära regimen på Kuba. Från och med oktober 1917 betraktade socialister i alla länder, som var såväl uppriktiga som vetenskapliga, försvaret av

Sovjetunionen som en av sina främsta uppgifter, eftersom dess framgång var en framgång för socialismen överallt och dess nederlag vore en katastrof för socialismen överallt.

Oktoberrevolutionen gav en mäktig impuls åt den antiimperialistiska kampen i de koloniserade länderna. Från denna stund växte de koloniala folkens motstånd till starka och välorganiserade befrielseörelser med alltmer klart uttalade anti-imperialistiska målsättningar. Efter det andra världskriget började bastionerna att svikta. I dag har en stor del av den tidigare koloniserade världen redan tillkämpat sig politiskt oberoende. De övriga folkens oberoende är inte långt borta. De politiskt oberoende folken kan räkna med hjälp från det socialistiska blocket för att bygga upp sin ekonomi till något annat än råvarubaser och investeringsområden för kapitalistiska monopol.

Den ekonomiska tillväxten i de socialistiska länderna, vilka tillsammans utgör det socialistiska blocket, och kolonialismens sönderfall har medfört en avgörande förändring i världens ekonomiska och politiska balans till förmån för socialismen. Imperialisternas rörelsefrihet har inskränkts och de kan inte längre bestämma efter behag om världens folk.

”Världen genomgår en revolutionär epok”, sade Chrusjtjov i sitt tal till centralkommittén vid Sovjetunionens kommunistiska partis kongress 1961. ”Socialistiska, anti-imperialistiska, nationaldemokratiska, folkdemokratiska revolutioner, breda bonderörelser, folkens kamp för att störta fascistiska och andra despotiska regimer samt allmändemokratiska rörelser mot nationellt förtryck – alla dessa uppgår i en enda världsvid revolutionär process, som undergräver och bryter ned kapitalismen . . . I dag kan praktiskt taget varje land, oberoende av dess utvecklingsnivå, beträda den väg som leder till socialismen.”

De ekonomiskt mer utvecklade kapitalistiska länderna har uppenbarligen varit ekonomiskt mogna för socialismen under en lång tid. Att bygga socialismen i dessa länder kommer inte att möta samma svårigheter som de länder gjort, vilka hittills byggt socialismen, då de själva måst börja industrialiseringen. Socialismen fördröjs i första hand av politiska orsaker – av monopolens starkt befästa ekonomiska och politiska makt, av det inflytande de utövar på människors tänkesätt genom hundratals väletablerade kanaler och av existensen, självt en följd av ekonomiska förhållanden, av en opportunistisk ledning för arbetarrörelsen som inte bara är likgiltig inför utan fiendlig till vetenskapliga socialistiska idéer. Den revolutionära rörelsen i dessa länder står emellertid inte inför så avskräckande och oöverstigliga svårigheter som dess fiender vill göra gällande. Det är monopolen som står inför oöverstigliga svårigheter med tanke på dess egna ekonomiska motsättningar, den socialistiska världens och de nationella befrielseörelsernas växande styrka samt de utsugna folkens krav på sina länder. Kapitalismen hamnar på efterkälken i kampen mot socialismen, som år för år inte bara kommer att övertygande visa sin tekniska överlägsenhet, utan också sin förmåga att höja folkets levnadsstandard. För varje dag blir det förnuftiga och fördelaktiga hos den vetenskapliga socialismens idéer alltmer tydliga för arbetarklassen. Det är därför klart att kapitalismens centrala befästningar inte på något sätt är ointagliga.

Den socialistiska revolutionen som inträffar vid olika stadier i kapitalismens världsomspännande kris och under olikartade lokala betingelser, följer olika förlopp och uppvisar skilda mönster.

Den ryska revolutionen genomfördes mitt under brinnande krig genom de folkvalda sovjeternas gripande av makten. Makten kunde befästas blott efter ett revolutionärt inbördeskrig och genom att slå tillbaka en väpnad intervention. Socialismen kunde framgångsrikt byggas tack vare enorma uppoffringar och en storartad revolutionär disciplin under en fiendlig kapitalistisk inringning. Uppenbarligen var det dessa senare omständigheter som möjliggjorde ousäktliga förvrängningar av den socialistiska politiken och förbrytelser mot enskilda. Detta ägde rum under en period i Stalins regim och kom att äventyra byggandet av socialismen och

delvis desorientera en hel generation av socialistiska intellektuella. De europeiska folkdemokratierna upprättades i den krigets efterskörd som följde på sammanbrottet av tidigare fascistregimer och regimer under fascistisk ockupation. Den kinesiska folkrepubliken och andra folkrepubliker i Asien upprättades som en följd av revolutionära folkkrig. Den revolutionära regimen på Kuba upprättades genom en folklig väpnad resning mot en USA-stödd fascistisk diktatur.

De perspektiv socialister ser framför sig i den nu begynnande perioden är dock inte krigets. Ett krig som utkämpas med nukleära vapen erbjuder inte några gynnsamma utsikter för att bygga socialismen – snarare raka motsatsen. Men med balans av världens styrkor till förmån för socialismen och de nationella befrielseörelserna kan krig förhindras. Det socialistiska målet, som inga tillfälliga bakslag eller imperialistiska manipulationer kan fördunkla, är internationella överenskommelser och nedrustningsåtgärder – fredlig samexistens mellan kapitalism och socialism.

Kapitalismen går långtifrån en ljus framtid till mötes. Däremot det arbetande folket i de kapitalistiska länderna som kommer att överta makten. Helt kan vi dock inte utesluta att imperialisterna kommer att framprovocera våld vid sin svanesång. Redan 1951 antog Storbritanniens kommunistiska parti programmet *Den brittiska vägen till socialismen* som förutsåg möjligheten att göra slut på kapitalismen och börja bygga socialismen i Storbritannien genom ett socialistiskt parlament, som skulle väljas och vars lagstiftande åtgärder skulle stödjas och stärkas av det arbetande folkets massaktioner. 1951 års utgåva av programmet slog fast:

”Med användande av traditionella institutioner och rättigheter kan vi förvandla parlamentet till ett effektivt redskap för folkviljan, varigenom omfattande lagstiftningsåtgärder för en omställning till det socialistiska produktions sättet skall vidtagas. Med användande av rättigheter som vunnits i arbetarrörelsens historiska kamp för demokrati kan vi förändra den kapitalistiska demokratin, som bestäms av rikedomar och privilegier, till en socialistisk demokrati, där blott folkets intressen är avgörande ... Arbetarklassen, förenad i kamp för socialismen, har styrka att övervinna allt motstånd och nå sitt mål.”

Perspektiven för fredlig samexistens innehåller också utsikter för en ickekapitalistisk utveckling i de förra kolonierna, som i etapper skall leda till socialismen. ”Blott aktiv kamp av arbetarklassen och hela det arbetande folket, blott enheten mellan alla demokratiska och patriotiska krafter i en bred nationell front kan leda folken in på denna väg”, sade Chrusjtjov i ett ovan citerat tal. ”De folk som uppnått nationellt oberoende beträder den oberoende utvecklingens väg vid en tid då imperialismens krafter och dess förmåga att påverka händelsernas gång stadigt är i nedåtgående, medan socialismens krafter och inflytande ständigt tillväxer. Under sådana omständigheter blir det oändligt mycket lättare för dem att lösa den ekonomiska och sociala utvecklingens problem.”

Socialistisk planering

Socialistiska produktionsförhållanden tillåter för första gången en planering av produktionen. Då produktionsmedlen är i samhällets ägo är deras användning en fråga om socialt betingade avgöranden och de underkastas samhällets planering.

Med ett privat ägande kan produktionen ej planeras. Den planläggs för verkstaden eller, där en industri är långt monopoliserad, för en hel industrigren – men inte för hela samhället.

Man talar ofta om planering under kapitalismen, men det faktum att produktionsmedlen ägs privat och att avkastningen tillägnas privat omöjliggör planering. Vissa kapitalistiska företag eller grupper planerar sin produktion. Men varje företag planerar för den egna profiten. En övergripande plan skulle å andra sidan kräva att alla produktionsgrenar planerades gemensamt

som en enda enhet. Produktionen inom varje gren underordnas den allmänna planens behov på bekostnad av grenens största möjliga omedelbara profit. Däremot måste varje företag under kapitalismen sträva efter egen maximal profit eller gå under. Varje övergripande plan är omöjlig. Det faktum att vissa industrier eller allmänna inrättningar nationaliseras ändrar inget härvidlag. Då järnvägar eller olja och kraftverk nationaliseras som i England fungerar de till särskild fördel för de stora privata monopolerna som använder sig av statens tjänster. Men det betyder inte att den kapitalistiska produktionen i sin helhet kan planeras. Så kan blott ske om det privata ägandet av produktionsmedel avskaffas.

Det är först när samhället övertagit hela ledningen för alla viktiga produktionsgrenar på det sociala ägandets grundval och avpassat produktionen för att systematiskt förbättra förhållandena för folkets massor, som planering effektivt kan tas i anspråk för produktionen i sin helhet.

Då inte bara kan utan måste produktionen planeras om den skall utvecklas. Planering är en ekonomisk nödvändighet för den socialistiska produktionen. Ty om det inte fanns en plan, utan olika människor inom olika produktionssektorer gjorde som de behagade, skulle snart ett tillstånd av yttersta förvirring råda.

En socialistisk plan tar sig formen av en lag som utfärdas av en socialistisk regering. Ordet "lag" har två betydelser: 1) Det finns lagar (rättsregler) utfärdade av regeringar, sålunda beroende av människors vilja; 2) Det finns "objektiva lagar" som styr förhållanden och processer i både natur och samhälle, oberoende av människors vilja. Att ett och samma ord får omfatta två så vitt skilda betydelser beror utan tvekan på det historiska faktum, att människor ursprungligen trodde att naturlagar var Guds bestämmelser, som han utfärdade för sin skapade värld, just som det första slagets lagar utfärdas av regeringar. Regeringar är emellertid inte Gud, även om de tycks tro det ibland. När Gud sade: "Varde ljus!", så blev det ljus – om man får tro vad som hävdas. Men när en regering utfärdar en lag, så beror dess genomförande inte bara på regeringens avsikter utan på de objektiva lagar som reglerar det folks sociala relationer som förväntas åtgärda lagen.

Produktionen är en aktivitet som människor företar i ett samhälle. De faktiska följderna av vad människor gör i sin produktiva aktivitet beror både på de objektiva egenskaperna hos deras produktionsmedel och på det ömsesidiga beroendet mellan sociala förhållanden och processer. I produktionen står människor i ett bestämt förhållande till varandra och till naturen. Resultaten av produktionsansträngningarna beror av lagar för dessa förhållanden. Därför måste varje produktionsplan som skall uppfyllas, grundas på kunskap om förhållandena som måste tas med i beräkningen. Om man vill uppnå goda resultat måste man känna de lagar som står i överensstämmelse med den produktionsinriktning man har och gå fram i enlighet med dessa lagar och på inget annat sätt.

Således kan t. ex. ingen plan som syftar att bygga ett antal hus med stålstomme lyckas, om man inte har tillgång till stål. Det kan inte finnas något stål, om det inte tillverkas och transporteras. Det kan inte tillverkas, om inte järn och andra ingående beståndsdelar tas fram ur jorden och behandlas. Det kan inte transporteras, om man inte har olja eller kol eller producerar elektrisk energi. Om man åter vill framställa någon som helst mängd av en förbrukningsartikel – säg nylonstrumpor – så måste man framställa den för tillverkningen nödvändiga utrustningen. Om det inte finns utrustning för konstfiberindustrin, så blir det inga nylonstrumpor. Om man vidare framställer utrustning utöver vad som behövs, vad än som skall produceras, så kommer en del därav att ligga oanvänd osv. På finansens och distributionens område måste den mängd likvida medel framställas som behövs för det utbyte av varor och tjänster som faktiskt kommer att äga rum. Överskott eller brist kommer båda att skapa oreda.

Låt oss då anta att regeringen i ett socialistiskt land utfärdar en ”lag” i form av en ”femårsplan”. Den påbjuder en kraftig produktionsökning, men utan att exakt beräkna landets existerande ekonomiska tillgångar, dess råvarukällor och produktionens kapacitet. Skulle en sådan ”lag” bli effektiv? Nej, det skulle den inte. Man skulle inte uppnå en kraftig produktionsökning utan en kraftig ökning av förvirring och missnöje.

En socialistisk plan måste därför göras på grundval av vetenskaplig kunskap om ekonomiska förhållanden och vetenskapligt bekräftade ekonomiska och tekniska data. Politiska klichéer och osäkra ekonomiska generaliseringar som inte kan uttryckas kvantitativt riskerar att i sig få skadligare verkningar än om inget alls gjordes. Den vetenskapliga kunskapen – kunskapen om den objektiva nödvändigheten, vilken insikt ger den socialistiska planeringen dess frihet – står i ett visst förhållande både till människors samhällsekonomiska förhållanden och beskaffenheten av de materiella och naturenliga krafter som används i produktionen. I den socialistiska planeringens vetenskap ser vi redan hur en överbryggnings mellan natur- och samhällsvetenskaper kommit till stånd.

Ur detta följer att betydligt mer än politiska paroller och entusiasm är behövliga för den socialistiska planeringen och att det inte alls är en fråga om godtyckligt uppsatta mål. Det faktum att produktionsmedlen ägs gemensamt betyder inte att inte misstag, och allvarliga misstag, lätt kan göras i den socialistiska planeringen. Spontana åtgärder och kungörelser, som kan vara nödvändiga i den socialistiska revolutionens omedelbara efterföljd och främst baseras på opportunitetsskäl, måste upphöra så snart som möjligt.

Innebär det att planerandet skall ligga i händerna på en expertkommitté, ett slags teknokrati? Naturligtvis behövs experter och ju bättre experter de är och ju bättre de arbetar som kollektiv, desto effektivare blir planeringen. Men en socialistisk plan utarbetas av och för människor. Det är människor med sin yrkesskicklighet och entusiasm som utför arbetet och det är deras behov planen har att ta hänsyn till. Självklart kan inte människors behov dikteras av experter, inte heller kan man tämja och tvinga människor som djur. Eftersom människorna själva är den viktigaste produktiv-kraften, misslyckas en socialistisk plan om inte människor kan mobiliseras för att delta i produktionen. Den produktivkraft som utgörs av människor i produktion för sitt eget bästa kan inte mobiliseras på beslut av en expertkommitté, utan endast genom människors eget avgörande. En framgångsrik socialistisk planering måste därför kombinera användningen av den mest exakta vetenskapliga kunskap om naturen och de ekonomiska lagarna med de mest demokratiska metoder för att avgöra och organisera vad som skall göras. Här ligger ingen motsättning – utom i hjärnorna på sådana höga och mäktiga potentater som betraktar majoriteten av det arbetande folket som ”den smutsiga hopen”, ohjälpligt okunnig och oförmögen att veta vad den vill och vad som är till fördel för den.

Därtill är det arbetande folkets initiativ att finna sitt eget sätt att ta itu med speciella arbetsuppgifter en väldig faktor i produktionens utveckling – som Stachanov-rörelsen i Sovjetunionen eller Det Stora Språnget Framåt i Kina visade. Nya uppfinningar, ny teknik, nya sätt att arbeta tillsammans framspringer ur det arbetande folkets demokratiska samarbete när de får vara sina egna herrar. Stora begåvningar, både individuella och kollektiva, intellektuella såväl som manuella, träder i förgrunden. Så blir införandet av demokrati i arbetsprocessen självt till en revolutionerande beståndsdel i produktivkrafterna. Upptäckten av hur man skall utlösa och i produktionen använda massornas talanger, är jämförbar med upptäckten av hur nya fysiska energikällor såsom ångkraft och atomkraft skall utnyttjas.

Från socialism till kommunism

När socialismen upprättats, hur fortsätter då samhället att utvecklas? Marx visade, att sedan produktionen ställts på socialistisk grund och all människans utsugning av människan

upphört, omvandlingen till ett nytt stadium tar vid – till det kommunistiska samhället. Han betraktade socialismen som ”den första fasen av det kommunistiska samhället” – en omvandlingsfas från ett samhälle som grundar sig på den ena klassens utsugning av den andra till ett fullt utvecklat klasslöst samhälle.

”Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger den period då det ena revolutionärt omvandlas i det andra”, skrev han i *Kritik av Gotha-programmet*. Och under denna period, socialismens period, har vi att göra med ”inte ett kommunistiskt samhälle som utvecklats på sin egen grundval utan tvärtom ett som framgår just ur det kapitalistiska samhället och som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det växer fram.”

I vilket avseende bär socialismen som den framgår ur kapitalismen ännu ”märkena efter det gamla samhället”? I vilka avseenden avslöjar den sin övergångskaraktär? Hur skall vi komma till rätta med dess svagheter?

”Åt envar efter behov”

Det första avseende vari socialismen avslöjar sin övergångskaraktär, är i själva produktionen och det sätt varpå avkastningen fördelas. Socialismen utgår med produktivkrafterna på den nivå, dit kapitalismen fört dem. Eftersom målet för den socialistiska planeringen är att tillfredsställa varje individs alla behov kommer det att ta lång tid att uppnå. Först måste man göra enorma produktionsframsteg, långt utöver vad den kapitalistiska produktionen förmått.

Sådana framsteg är praktiskt genomförbara. Den tjugooårs-plan som antogs i Sovjetunionen 1961 – en genomtänkt och vetenskaplig plan – förutskickar att den sovjetiska industrin på tjugo år kommer att producera nära två gånger så mycket som nu produceras i den icke-socialistiska världen och att Sovjetunionens jordbruk kommer att höja sin produktionskapacitet med 350 procent.

Under tiden kan enskilda bara erhålla en del av den sociala produkten vilket inte bestäms av envars alla behov utan av kvantitet och kvalitet på det arbete den enskilde utfört. Medan produktionen ännu är begränsad, är principen för den socialistiska produktionen: ”Av var och en efter förmåga, åt envar efter prestation.” Men i kommunismens högre fas har produktionen utvidgats så långt att en helt annan princip är bestämmande. ”Av var och en efter förmåga, åt envar efter behov.”

I *Kritik av Gotha-programmet* betraktade Marx principen om lika lön för lika arbete – socialismens princip – som en lämning av den ”borgerliga rätten”. Denna rätt avskaffas slutgiltigt först i det kommunistiska samhället. Där har alla lika rätt att tillfredsställa sina behov.

Naturligtvis innehåller principen om att tillfredsställa alla behov enhetligt, ett moment av orättvisa med avseende på vad envar erhåller, eftersom behov sällan är likadana. Lika lön för lika arbete medför olikhet, eftersom vissa utför mer arbete än andra. Det är därför värt att lägga märke till, att tanken att den sociala avkastningen skall delas lika av alla inte har något att göra med vare sig kommunism eller socialism. Samhällsprodukten delas alltid olika, först efter olika prestation sedan efter olika behov. Den likhet kommunismen medför är lika möjlighet för alla att utveckla sina skilda förmågor som mångsidig människa.

Behovens olika karaktär har en bestickande tillämpning i förhållandet mellan man och kvinna – fastän detta uppenbara faktum ofta undanskymts av att tala om hela människorasen som ”henne” (på engelska ”honom” Ö. a.). Kvinnor har särskilda behov som kvinnor. Att ge kvinnan samma möjlighet som mannen, vilket ännu aldrig prövats, förmår man inte genom att tillmäta henne samma del som mannen eller att tilldela dem lika lön för lika arbete. ”Kvinnans jämlikhet” innebär inte att hon skall ha samma förutsättning som mannen. Det innebär att hon

som kvinna skall ha möjlighet att leva helt och fullt – att få barn och kunna delta i uppfostran av dem, att vinna kunskap, att utföra skapande arbete och allmänt talat få glädje av livet – utan att befinna sig i ett ogynnsamt läge jämfört med mannen.

Arbetets ställning

Ett andra avseende vari socialismen avslöjar sin övergångskaraktär är i arbetets ställning och människornas attityd till sitt arbete.

Under kapitalismen säljer lönearbetaren sin arbetskraft till kapitalisten. Arbetet utförs därför för någon annan och är en börda. Det är på Bibelns språk ”Adams förbannelse”.

Under socialismen köpes och säljes inte längre arbetskraften. Den arbetare som belönas efter prestation tilldelas inte värdet av den arbetskraft han sålt. Han erhåller sin del av samhällets avkastning efter det bidrag han givit till samhällets produktion. Ju mer han bidrar med att producera, desto mer erhåller han. Detta är ej fallet under kapitalismen trots löften om att när produktiviteten höjs också vars och ens reallön skall höjas. Den har aldrig höjts ännu utom efter hård kamp.

”Incitament” är emellertid fortfarande outhärliga för arbetet. Incitamenten utgörs i det socialistiska samhället av vad som anges i parollen: ”Åt envar efter prestation.” Var och en vet att ju mer han arbetar, desto mer erhåller han. På samma gång växer det moraliska incitamentet i betydelse. Människor arbetar för att det är bra att göra det, av kamratskap och en önskan att bidra till det sociala välståndet, för att det förlänar socialt gillande. Det moraliska incitamentet växer i betydelse i takt med att minnena av den kapitalistiska produktionen förbleknar och att belöningen för arbetet blir allt större. Med tekniska innovationer blir också arbetet mindre långtråkigt och tungt, intressantare och trevligare samt arbetsdagen kortare.

”Produktivt arbete blir ett medel till människornas frigörelse, i stället för att vara ett medel att förtrycka dem, genom att ge varje enskild möjlighet att utveckla och pröva alla sina förmågor, fysiska som andliga, i alla riktningar”, skrev Engels i *Anti-Dühring* (del III, kap. 3). ”Produktivt arbete blir ett nöje i stället för en börda.”

Blott med en sådan uppfattning av arbetets status och en sådan inställning till det, kan det kommunistiska samhället bli verklighet. När envar inte längre belönas efter prestation utan efter behov, är det tydligt att arbetet inte längre utförs under någon form av tvång, utan därför att människor finner nöje i det och det ses som en oundgänglig del av livet.

Under kapitalistiska förhållanden offerar de arbetande, som drivs på av den ekonomiska nödvändighetens piska, en tredjedel eller mer av sina liv i arbete för andra. En människas eget liv börjar först när arbetet är slut. Hennes arbetstid är inte hennes egen, hon har berövats den. Nöjet att få syssla med skapande arbete är begränsat till ett privilegierat fåtal som lever i medvetande om att de under sin arbetstid disponerar sitt eget liv efter egen önskan, utan att berövas en del av det. För folkets massa är livet som Robert Tressell beskrev i *The Ragged Trousers of Philanthropists* (De trasbyxade filantroperna):

”När arbetarna anlände om morgonen väntade de på att det skulle bli lunch. När de återupptog arbetet efter lunch, väntade de på att det skulle bli middag. Efter middagen väntade de på att klockan skulle bli ett på söndagen. Så fortsatte de, dag ut och dag in, år ut och år in, att vänta på att tiden skulle gå och, utan att själva inse det, att i själva verket vänta på döden.”

Under kommunismen äger envar av folket sin tid. William Morris riktade uppmärksamheten på det motsatta förhållandet i sin fantasikonversation i *News from Nowhere* (Nyheter från Ingenstans) mellan människor i ett kommunistiskt samhälle. På frågan ”hur man kan få människor att arbeta när arbetet inte belönas”, blev svaret: ”Arbetets lön är livet. Är inte det

nog? . . . Lycka utan dagligt arbete är otänkbar.” Och frågan ”hur man vinner lycka” besvarades med: ”Helt enkelt genom frånvaron av konstlat tvång samt varje människas frihet att göra vad hon bäst kan, förenat med kunskap om vilka arbetets produkter vi verkligen behöver.”

Arbetsdelningen och den enskilde

Ett tredje avseende vari socialismen avslöjar sin övergångskaraktär består i att den enskilde underordnas arbetsdelningens princip.

Arbetsdelningen är ett grundläggande drag i produktionens framåtskridande. Den har förts till en mycket hög nivå med den moderna industrin, där den sociala produktionen beror av arbetets delning i och samordningen av ett stort antal både fysiska och andliga processer.

Men i ett på utsugning baserat samhälle och särskilt i det kapitalistiska ”delas också människan med arbetets delning. Alla andra fysiska och andliga förmögenheter offras för att utveckla en enda aktivitet”. Det medför, som Engels visade i *Anti-Dühring* (del III, kap. 3) ”en den arbetandes underkastelse under produktionsmedlen”. Ty ”det är inte den arbetande som behärskar produktionsmedlen, utan produktionsmedlen som behärskar den arbetande”.

Genom att överföra produktionsmedlen i samhällets ägo upphäver socialismen arbetarens underkastelse under maskinen och gör honom till maskinens herre. De arbetande behärskar nu tillsammans sina produktionsmedel. Därför är fältet fritt att övervinna de begränsningar av människornas förmågor som orsakats av arbetsdelningen under kapitalismen. Men det är en lång process. Den inrymmer att genomgripande omorganisera arbetet – att utbilda och öva allsidiga människor som behärskar hela den produktionsprocess de deltar i och inte bara en del av den.

Marx påpekade i *Kapitalet* (del I, kap. 15, avd. IX) att medan arbetaren under kapitalismen blir alltmer specialiserad, kräver den industriella utvecklingen motsatsen. Den kräver välutbildade, mångsidiga arbetare som kan överta nya arbetsmoment allteftersom i den tekniska utvecklingen den nya tekniken undantränger den gamla. ”Den moderna industrin tvingar samhället för dess fortbestånd att ersätta dagens specialiserade arbetare, som handikappats av ett livslångt upprepande av ett och samma handgrepp och sålunda reducerats till blott ett skal av en människa, med den allsidigt utbildade individen, som kan möta varje förändring i produktionen och för vilken de olika sociala funktioner han fyller bara är lika många sätt att ge fritt utlopp åt sina naturliga och förvärvade förmögenheter.”

I takt med att den kapitalistiska produktionstekniken gått framåt, har den dödande monotonin i arbeten av den typ som det löpande bandet utgör, blivit allt vanligare. Men det tekniska framåtskridandets nästa steg är automationen, då rutinarbete utförs av maskiner. Arbetare måste här vara högt utbildade och anpassningsbara, i stånd att behärska och förstå de maskiner de sköter och inte bara betjäna dem.

För att den industriella utvecklingen skall få fritt spelrum behövs människor av det slaget, men den kapitalistiska utsugningen förvägrar dem denna möjlighet. Ty sådana människor kan blott leva och verka som industrins herrar, men inte som löneslavar. Under socialismen börjar den process då individens underkastelse under arbetsdelningen upphävs och allsidiga individer skapas. Sådana människor och blott de kan skapa kommunismens väldiga, nya produktivkrafter. På så sätt är socialismen kommunismens första fas. Med den socialistiska produktionen skapas det kommunistiska samhällets nya människa.

Processen innefattar också slutet på arbetsdelningens allra äldsta följd, nämligen uppdelningen mellan andligt och kroppsligt arbete samt motsättningen mellan stad och landsbygd. Dessa uppfattas nu som varandras motsatser. Den överlägsna status det andliga arbetet har i

jämförelse med det kroppsliga och det förras privilegier i jämförelse med det senares, stadens överlägsna möjligheter i jämförelse med landsbygdens, vilket oundvikligen fortfarande är fallet under det socialistiska samhällets första fas, leder till att individer hämmas på olika sätt. Den andlige arbetaren utestängs från verkligheten och kroppsarbetaren från den fulla förståelsen av den. Stadsbon utestängs från naturen och lantbon är alltför försänkt i den. Dessa motsättningar når sitt slut när människor skapat kommunismen. Då blir jordbruket tekniskt lika välutrustat som industrin och ett industricentrum blir inte avskuret från landsbygden. Alla arbetares nivå kommer att höjas till vetenskapsmännens och det finns inte längre skikt av intellektuella som anser sig höjda över andra.

En enda form av allmän egendom

Det fjärde och sista avseende vari socialismen avslöjar sin övergångskaraktär är i olika egendomsformers fortsatta existens.

Den kapitalistiska utvecklingens hela inriktning är att expropriera individuella producenter, beröva dem ägandet av produktionsmedel och förvandla dem till lönearbetare samt att tvinga små företag ur marknaden. Kapitalet koncentreras därmed alltmer i händerna på ett fåtal mycket stora koncerner. Men detta blir aldrig mer än en stark tendens. Monopolkapitalismen blir aldrig mer än en gigantisk överbyggnad som reser sig på en grundval av småproduktion och småhandel.

Socialismen börjar med exproprieringen av de stora kapitalistiska koncernerna och jordägarna. Deras egendom förvandlas till allmän egendom, dvs. folkets. Det kvarstår däremot ett stort antal småproducenter och småföretag, som också innefattar arbetsutsugare. Dessa måste slutligen upptas i socialismens samhällsbyggnad genom att deras egendom förvandlas till allmän eller kooperativ egendom. Så långt det är möjligt skall man utverka deras samtycke genom att säkert garantera deras existens efter expropriationen, men man skall också påskynda den med ekonomiska påtryckningar och lagstiftningsåtgärder.

Problemet rör speciellt jordbruket. I Storbritannien har de individuella producenternas expropriation genomförts av kapitalismen i såväl jordbruk som industri. Här utförs inte bara den industriella utan också jordbrukets produktion i huvudsak av lönearbetare. Men Storbritannien är inte typiskt i det avseendet. I många andra länder där kapitalismen utvecklats eller där den inträngt har jordbruket för det mesta förblivit en bondeekonomi, vari den största delen av produktionen inte utförs av lönearbetare utan av småägare.

Kan man under sådana förhållanden företa en expropriation inte bara av storkapitalister och godsherrar utan också av arbetande bönder? Med hänsyn till nödvändigheten för arbetarklassen att förena sig med de arbetande bönderna i kampen mot kapitalister och godsherrar, besvarade Engels frågan för länge sedan. I *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland* skrev han:

”Om vi är i besittning av statsmakten kan vi inte tänka på att med våld expropriera småbönderna ... Vår uppgift gentemot småbonden består främst i att leda över hans privatrörelse och privategendom i en kollektiv dylik, inte med våld utan genom exempel och erbjudande av samhällelig hjälp för detta ändamål.”

För jordbrukets del innefattar uppgiften att bygga socialismen expropriation av godsägarna, undanröjande av utsugningen samt omvandling av småbondejordbruk till kooperativa jordbruk i stor skala och individuell egendom till kooperativ egendom. På samma gång är det fullt möjligt, medan jordbrukets huvudgrenar övergår till kooperativa metoder, för de enskilda bönderna att behålla små jordlotter för sin egen familjs behov.

Därför uppkommer, som i SSRU och alla andra socialistiska länder, två former av socialistisk egendom: allmän och kooperativ. Båda är socialistiska, eftersom de är former varigenom

producenter i förening innehar sina produktionsmedel gemensamt och förfogar över avkastningen, arbetar för sig själva och inte för utsugare samt belönas efter prestation. Den väsentliga skillnaden är den mellan å ena sidan statliga och allmänna företag, som tillhör hela det arbetande folket, och å andra sidan kooperativa företag som tillhör en viss grupp av folket.

Denna skillnad innebär att medan den industriella produktionen kan planeras direkt, eftersom alla produktionsmedel är allmän egendom, måste jordbruksproduktionen planeras indirekt genom att en viss volym och inriktning på den kooperativa bondeproduktionen uppmuntras. Man får erbjuda lämpliga ekonomiska incitament i form av priser. Det är orsaken till att den socialistiska planeringen mött större svårigheter på jordbrukets än på industrins område.

När produktiviteten utvecklats tillräckligt kommer dessa olika egendomsformer att uppgå i en enda form av allmän egendom. Ty så snart envar inte bara presterar efter förmåga utan också tilldelas efter behov är det ingen mening för vissa att fasthålla vid ett särskilt (kooperativt) ägande av vissa produktionsmedel och ett motsvarande tillägnande av produkten. Då de kan erhålla allt de behöver från den gemensamma avkastning som allas produktion ger, ligger det inga fördelar för dem i det kooperativa ägandet. Att behålla det skulle bara utgöra ett hinder mot att organisera samhällets produktion och distribution.

Denna utveckling, som Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté föreställer sig den, skisserades av Chrusjtjov vid 1961 års kongress. ”De ännu existerande lämningarna av klasskillnader kommer att undanröjas”, sade han. ”Klasserna kommer att uppgå i ett det kommunistiska arbetande folkets klasslösa samhälle... Jordbruket kommer att höjas till en hög nivå som möjliggör en övergång till kommunistiska former för produktion och distribution ... Utvecklingen sammanför oupphörligt de nationella och kooperativa egendomsformerna och leder slutligen till att en enda kommunistisk egendomsform och distributionsprincip utbildas.”

Utbildandet av ett fullständigt kommunistiskt samhälle från socialismens första fas är som vi sett en följd av en kraftig ökning av den sociala produktionen. Det innebär att, med Det kommunistiska manifestet, ”alla produktionsmedel koncentrerats i händerna på det förenade proletariatet”, som planerar produktionens alla grenar i enlighet med folkets behov. Samhällets hela avkastning står till det ”förenade proletariatets” förfogande, att fördelas efter behov. Det förhållandet har upphört att mänskliga förmögenheter hämmas genom att människor erbjuds olika möjligheter. Det finns nu möjlighet för vad Marx i *Kritik av Gothaprogrammet* kallade ”individernas allsidiga utveckling” och att ”alla den gemensamma rikedomens källor flödar ymnigare”.

Socialismens omvandling till kommunism sker inte i form av ett revolutionärt språng, en revolutionär förändring av produktionsförhållandena. Tvärtom är socialism och kommunism två faser av en och samma samhällsekonomiska formation, som faser blott kännetecknade av ekonomisk utvecklingsgrad och av hur fullständigt man undanröjt alla tidigare egendoms- och distributionsformer. Spåren av det gamla, på utsugning grundade klassamhällets ekonomiska och sociala förhållanden, i kamp mot vilka människor bygger socialismen, försvinner efterhand. Allteftersom de avlägsnas, utbildas den högre fasen. Till skillnad från den lägre fasen, som ”ännu bär märkena efter det gamla samhället” utvecklas kommunismens högre fas helt ”på sin egen grundval”, dvs. på grundval av det samhällseliga ägandet av alla produktionsmedel.

På väg mot ett mänskligt levnadssätt

Åtgärder för omvandlingen från socialism till kommunism

Hur genomförs i praktiken omvandlingen från socialism till kommunism? Av att allt högre teknik introduceras och att arbetsproduktiviteten höjs, följer nödvändigt att en serie sammanhängande samhälleliga åtgärder måste vidtagas.

Det är nödvändigt att tillhandahålla allsidig utbildning, med tonvikt på vetenskaplig och teknisk skolning för samhällets alla medlemmar och i det högsta stadiet högre allmän utbildning för alla. Det blir nödvändigt att förbättra alla arbetande människors yrkesskicklighet, att planera incitamenten riktigt, att jämna ut skillnader och utbilda underbetald oskolad eller ofullständigt skolad arbetskraft. Det blir nödvändigt att tillhandahålla allt bättre och större möjligheter för alla att öva och utveckla sina förmågor, att tillägna sig kultur och kunskap för att bättre förstå och njuta av sitt liv. I nära samband med allt detta blir det nödvändigt att alltmer förkorta arbetsdagen.

Marx påpekade i *Kapitalet* (del III, kap. 48) att människor alltid måste anslå viss tid för att producera vad de nödvändigt behöver. När människans utsugning av människan upphört, skrev han, kan de lösa denna uppgift ”med minsta förbrukning av energi och under sådana förhållanden som är gynnsammast och värdigast för deras mänskliga natur. Men icke desto mindre kvarstår ett mått av nödvändighet. Där-bortom börjar den utveckling som är ett mål i sig, frihetens sanna rike, som emellertid bara kan förverkligas med detta nödvändighetens rike som sin grund. Den förkortade arbetsdagen är dess nödvändiga förutsättning.” Att förkorta arbetsdagen är en viktig åtgärd för den socialistiska produktionens vidkommande och ett förhållande varför utan en allsidig utveckling av människors andliga och fysiska egenskaper inte kan genomföras. Denna allsidiga utveckling är med Marx' ord ”ett mål i sig”. Man eftersträvar det inte för att höja produktionen. Tvärtom eftersträvas produktionens tekniska utveckling för att människans utveckling skall kunna komma till stånd.

Jämsides med alla dessa åtgärder följer också sådana som att fullvärdigt underhålla alla handikappade medborgare, erbjuda räntefria bostäder, fria resor och rekreation samt allmänt att ackumulera och utnyttja allmänna fonder för att tillhandahålla alla slags tjänster och förbrukningsartiklar åt alla samhällets medlemmar.

Intet av detta är utopiskt. Var och en av de här nämnda åtgärderna är antingen på väg att omsättas i praktiken eller planeras på ett realistiskt sätt i dagens SSRU.

Statens roll i omvandlingen till kommunismen

Lagstiftningen och verkställandet av alla åtgärder för omvandlingen till kommunismen handhas av den socialistiska staten.

Den socialistiska staten är det redskap varmed det arbetande folket förvaltar den sociala produktionen i hela samhällets intresse. Staten som arbetarklassens representant kontrollerar hela den samhällsägda sektorn av den socialistiska produktionen. I denna egenskap utövar den även ett ökande inflytande över hela den ekonomiska utvecklingen, eftersom alla ekonomiska sektorer är beroende av den statliga sektorn. Sålunda styr staten direkt eller indirekt hela den socialistiska ekonomins utveckling. Den är ett helt det arbetande folkets organ. Därför är det från första början en stat av ett helt nytt slag, inte ett redskap att härska för en utsugande klass, som befinner sig i minoritet, utan ett redskap för de arbetande massorna.

”Vårt mål”, skrev Lenin 1917 i *Sovjetmaktens aktuella uppgifter*, ”är att dra med *hela den fattiga befolkningen* till praktiskt deltagande i styrelsen ... Varje arbetande ... skall fullgöra sina statliga skyldigheter ... Ju beslutsammare vi nu måste gå in för en skoningslöst fast

makt.., desto mera mångskiftande måste formerna och metoderna för kontrollen nedifrånvara för att ... rensa bort byråkratins ogräs.” I *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?* förklarade han: ”För att administrera staten i denna anda måste vi omedelbart upprätta en statsapparat omfattande tio miljoner, om inte tjugo miljoner människor – en i de kapitalistiska länderna hittills inte skådad apparat.”

Samtidigt är staten väsentligen ett tvångsmedel. I den socialistiska revolutionen används statsmakten för att slå ned de exproprierade expropriatörernas motstånd, att skydda den socialistiska egendomen och medborgarnas personliga egendom från kränkning av antingen enskilda eller grupper inom landet och från utländska fiender samt att garantera att alla nödvändiga åtgärder för att bygga socialismen vidtas. En sådan makt kräver en koncentration av befogenheter och materiella medel i händerna på proletariatets regering och dess verkställande organ. Detta gäller så länge betingelserna för klasskamp kvarstår i det socialistiska landet och de exproprierade utsugande klasserna samt en oliktankande småbourgeois motätter sig byggandet av socialismen. Den socialistiska staten tar först form, och måste alltid göra det, som *proletariatets diktatur*.

Situationen förändras när socialismens ekonomiska grundvalar befästs och all människans utsugning av människan upphört. Klasskampen inom landet blir då en företeelse i det förflutna. Naturligtvis kommer individer att känna missnöje och resa protester, men så länge de kan ange rimliga skäl för sitt missnöje är deras protest inte samhällsfientlig.

”Det vore fel”, sade Chrusjtjov i en rapport till centralkommittén vid Sovjetunionens kommunistiska partis kongress 1961, att tro att det gapar en oöverbrygglig klyfta mellan en stat av karaktären proletariatets diktatur och en hela folkets stat. Från allra första början innehåller proletariatets diktatur drag av den allmänna socialistiska demokratin. Då socialismen utvecklas, accentueras dessa drag och med den slutgiltiga segern blir dessa drag dominerande. Staten utvecklas från ett redskap för klassvälde till ett organ som uttrycker hela folkets vilja.”

Hur sker förvandlingen från proletariatets diktatur till ”hela folkets stat”? Genom att man stärker väljarunderlaget för alla centrala och lokala regeringsorgan och utökar deras reella makt. Genom att man ökar massorganisationernas betydelse såsom fackföreningar, kooperativer och kultur- och utbildningsanstalter samt utvidgar den allmänna kontrollen över alla regeringsinstansers handlande. Genom att man drar med allt fler människor – inte i hundra eller tusental utan som Lenin sade i miljontal – i arbetet med de dagliga administrativa bestyren. Genom att man minskar antalet statsanställda och regelbundet förnyar sammansättningen av regeringsinstanserna för att i lägre grad göra regerandet till en karriär eller ett yrke.

Allt detta innebär att statsmaktens roll som tvångsapparat alltmer minskas.

”På det ena området efter det andra blir det överflödigt att någon statsmakt griper in i samhällsliga förhållanden”, skrev Engels i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* (kap. III), ”sådan upphör följaktligen av sig självt. Det blir slut på regerandet över personer; i dess ställe träder förvaltandet av ting samt ledning av produktionsprocesser. Staten blir icke avskaffad den *dör bort*.” Och i *Familjens, privategendomens och statens ursprung* skrev han: ”Samhället som nyorganiserar produktionen på grundval av fri och lika association mellan producenterna, placerar hela statsmaskineriet på den plats, där det då kommer att höra hemma i fornminnesmuseet, vid sidan av spinnrocken och bronsyxan.” Det kommer att finnas olika ekonomiska samhällsorgan liksom kulturorgan, men inga statsorgan.

Detta ”statens bortdöende” måste bli mycket utdraget och kan inte slutföras, förrän alla samhällsmedlemmars attityd till arbetet och andra sociala förpliktelser är sådan att man fullgör dem utan yttre tvång. Det kan dessutom i vilket fall inte slutföras någonstans, så länge

socialismen inte upprättats överallt, eftersom försvarsfrågor till dess kommer att kvarstå som en statlig angelägenhet.

Det kommunistiska partiets roll

Förutom staten som det socialistiska samhällets offentliga makt att genomdriva och förverkliga folkets vilja, är också partiet nödvändigt. Den socialistiska staten blir till genom att det arbetande folket under arbetarklassens ledning erövrar makten. Arbetarklassens parti, utan vars ledning arbetarklassen inte kan ta makten är den styrande kraft som vägleder staten och folket i byggandet av socialismen och framåtskridandet mot kommunismen.

Så länge klasskampen består i någon form och så länge följderna av den gamla klassuppdelningen och arbetsfördelningen kvarstår i någon form eller skepnad, så länge kommer det att finnas en skillnad mellan förtrupp och massa. Ett nödvändigt grunddrag för klasser är att den position de intar i den sociala produktionen bestämmer deras materiella och andliga aktivitet. Ur klassen kommer oundvikligen en medveten minoritet att utkristallisera sig, som är medveten om klassens långsiktiga mål och intressen och som kan leda hela klassen. Majoriteten inrättar å andra sidan sitt liv i enlighet med rådande förhållanden och blir medveten om sina långsiktiga sociala mål och går till kamp för dem endast under minoritetens ledning. Detta kommer att vara fallet inte bara tills klasskillnaderna försvinner utan ända tills alla individer lever och utvecklar sina förmågor som samhällsmedlemmar med samma status och möjligheter. Vid den tidpunkten försvinner skillnaden mellan förtrupp och massa och partiet liksom staten dör bort.

Partiet är i det socialistiska samhället inte ett organ som ”dikterar”. Det är inte ett maktorgan. Som Sidney och Beatrice Webb sade för länge sedan i sin *Sovjetisk kommunism* (kap. 5), finns partiet för att fullgöra ”ledarskapets kallelse”. Utan partiets fullgörande av en sådan kallelse, då det är utrustat med vetenskapen om samhället, vore det omöjligt att mobilisera miljoner människor och leda dem längs vägen till kommunismen.

Lenin beskrev i *Vad bör göras?* partiet inte bara som en förtrupp utan som en ”folkets tribun”. Det förblir också en av dess funktioner i det socialistiska samhället. Ur statens själva natur som ett särskilt organ för styrelse och tvång, följer att ingen stat går säker för tendenser till byråkratism, godtycklighet och t. o. m. tyranni. Partiet måste representera och upprätthålla folkets intressen genom att försäkra sig om att den socialistiska staten fullgör sina åligganden och att folket har förtroende för den. Hur skulle det annars göras? Ingen demokrati kan fungera så att folket helt enkelt bara gillar den, spontant och utan ett parti som representerar den och fungerar som dess röst.

SSRU:s erfarenheter har visat hur överhängande faran är för att man tappar kontrollen över det statliga tvångsorganet. Detta var bara möjligt genom att partiet i viss utsträckning var förhindrat att fungera – dess demokratiska maskineri var försvagat och dess medlemmar terroriserades. Det var huvudsakligen inåt som Stalin-regimens terror var riktad. Senare var det genom partiets ingrepp som det hela vreds rätt.

Det socialistiska samhällssystemet

Den socialistiska staten och partiet är kärnan i vad vi med ett föregående kapitel terminologi skulle kunna kalla det socialistiska samhällets ”system”. Men detta ”system” är så olikt alla föregående att användningen av samma ord blir tvivelaktig.

Det kommunistiska partiet blev till och formades i kampen mot kapitalismen. Den socialistiska statens form, var den än må upprättas, bestäms av karaktären på den föregående kampen och de organisationer och institutioner som deltog i den. Därvidlag liknar det socialistiska

samhällssystemet varje annat – partier, idéer, institutioner som föds i kampen mot det gamla systemet, blir de formerande beståndsdelarna i det nya.

Skillnaden börjar med att de kapitalistiska organisationerna och idéerna samt den kapitalistiska staten är produkter av den kapitalistiska utsugningsmetodens utveckling och tjänar ändamålet att upprätthålla människans utsugning av människan. Socialistiska organisationer och idéer samt motsvarande stat är däremot produkter av kampen mot utsugningen och tjänar ändamålet att göra slut på all utsugning. Socialistiska organisationer och idéer – och den socialistiska staten – är alltså en frukt av kampen mot utsugningen och tjänar ändamålet att avskaffa den och att befästa socialismen.

Den enas syftemål är att införa ett utsugningssystem. Den gör det dock i förklädnad – inte öppet utan i namn av frihet, fri företagsamhet, individens rätt, lag och ordning och religion. Den andras syftemål är att befördra hela samhällets frigörelse från varje form av utsugning och förtryck, icke under någon täckmantel utan för människans verkliga frigörelse.

Utbildandet av den socialistiska statens, partiets och alla socialistiska institutioners struktur och funktioner, liksom av socialismens politiska, filosofiska, litterära och konstnärliga begrepp, företas med ett medvetet syfte, nämligen att garantera människors frigörelse från alla tyranniska och begränsande förhållanden och att förmå dem att leva i broderskap, att producera och tillfredsställa alla sina behov och att utveckla alla sina förmågor. Institutioner och idéer tar alla form i en medveten kamp för att övervinna allt som fyllde funktionen att upprätthålla de gamla utsugningsformerna och att utbilda allt som är värdefullt och till hjälp att bygga det nya samhället utan utsugning och att berika dess materiella och kulturella liv.

Med hjälp av detta kan vi konstatera ytterligare en skillnad. I ett samhälle, grundat på utsugning tjänar hela samhällssystemet att underbygga denna utsugning, att rättfärdiga och få människor att acceptera den. Man propagerar en minoritets intressebundna och bedrägliga uppfattningar, vilka påtvingas majoriteten. Institutionerna är således framtvingade institutioner. I det socialistiska samhället är förhållandet helt annorlunda. Där lär de för samhällssystemet karaktäristiska idéerna människor hur de skall organisera sig för att tillfredsställa sina materiella och kulturella behov och institutionerna tjänar samma ändamål. Institutioner och idéer påtvingas inte folket utan skapas av folket och tjänar dess djupaste intressen.

I stället för att samhällets institutioner skall skötas av ett privilegierat fåtal, så som sker i det kapitalistiska samhället trots att alla formellt har rösträtt, är målet att dra med allt större del av folkets massor i styrandet av institutioner. I stället för att idéer skall utarbetas av en intellektuell elit tillsammans med en kår av lejdarbetare (ibland kan det vara svårt att dra en gräns mellan dem) är målet att sprida den allmänna diskussionen och debatten om alla slags idéer alltmer.

Naturligtvis är allt detta lättare sagt än gjort. Det gamla gör man sig inte av med i en handvändning. Just därför att socialistiska idéer till en början omfattas av en minoritet och socialistiska institutioner måste möta det nya samhällets krav under motstånd från det gamla, är det inte förvånande om det uppstår tendenser till att blott ett litet antal personer tar ett fast grepp om institutionerna och tendenser till att auktoritetstänkande och dogmatism utbildas, vilket inte har något att göra med demokratisk tradition och diskussion. Om sådana tendenser skulle tillta i stället för att försvinna, blir de en käpp i den socialistiska utvecklingens hjul. Självfallet stimuleras och berikas det socialistiska samhällets idéer och institutioner av att folk alltmer tar del i formerandet av dem men förstenas och utarmas i motsatt fall.

För det tredje skapas inte de bestående institutionerna i det kapitalistiska och andra samhällen, baserade på utsugning, för att uppmuntra människor att befrämja gemensamma intressen utan

för att tjäna de härskande utsugarnas intressen. De etablerade idéerna tjänar också utsugarnas intressen och kan inte befördra människans kunskap om verkligheten såvida denna kunskap inte på ett eller annat sätt kan utnyttjas för utsugarnas syften – varom inte är de etablerade idéerna hinderliga för kunskapen. Socialismen kan aldrig vara betjänt av idéer som på något sätt skymmer undan, förvränger eller förfalskar verkligheten – även om vissa enskilda från tid till annan må befinna sig i en sådan position att de har ett alldeles bestämt intresse av att sådana idéer sprids. Tvärtom, ju sannare, klarare och djupare människors kunskap om natur och samhälle är, desto bättre vapen har de i sin sociala kamp. Socialismen har utvecklats i sökandet efter sådana begrepp och i kamp mot förvrängningen av dem. De socialistiska institutionernas syfte är att förmå människor att förena sig och samarbeta för att tillfredsställa sina behov. Socialismen utvecklas genom detta samarbete och genom att avlägsna alla hinder i vägen för det.

Följaktligen bärs inte utvecklingen av det socialistiska samhällets begrepp och institutioner fram av den process som utgörs av att människor ökar sina kunskaper om verklighetens faktiska beskaffenhet och sammansluter sig för att befördra sina gemensamma intressen. De begrepp som inte motsvarar den ökande insikten försvinner med socialismens omvandling till kommunism – icke till följd av en motsättningarnas konflikt, utan genom den fullständiga insikten om de gemensamma intressena.

Det innebär att grunden för uppfattningar om samhälle och natur blir vetenskaplig, att grunden för kulturens och konstarnas utveckling blir utforskandet av och ett uttryck för människors verkliga relationer till varandra och till naturen och därtill att varje slags auktoritet försvinner.

Med det fullständiga ernåendet av kommunismen försvinner allt som påminner om ett ”samhällssystem”.

Människans herravälde över naturen

Vart leder den socialistiska och kommunistiska utvecklingen?

Det kommunistiska samhällets ekonomiska utveckling som sker på basen av att människan fullständigt behärskar sin egen sociala organisation, innefattar först och främst en jättelik utveckling av människans herravälde över naturen. Det är ett herravälde som uppnåts genom att människan utnyttjat sin intelligens, vilket skiljer det mänskliga levnadssättet från de lägre djurens. ”Djuret använder blott den omgivande naturen och åvägabringar förändringar däri enbart i sin närvaro”, skrev Engels i Arbetets andel i apans människoblivande. ”Människan förmår den att tjäna hennes syften, bemästrar den. Detta är den avgörande, väsentliga skillnaden mellan människa och andra djur, och det är arbetet som medfört skillnaden.”

Motsatsförhållandet mellan människa och natur föds med det mänskliga samhället. Det har alltid innehållit ett antagonistiskt element i det att ohämmade naturkrafter hotar den mänskliga existensen och omöjliggör för människan att förverkliga sina syften. Så antog naturkrafterna i det primitiva samhället skepnaden av hotande fiender, som måste bekämpas, smickras eller luras. Naturkatastrofer förintade då och då vad människor skapat. Så länge naturkrafterna inte kunde förklaras och kontrolleras, uppfattades de som riktade mot människan och även om de förde välgång med sig innehöll de ett element av hot och fara.

Allteftersom produktionen utvecklats har människan allt bättre behärskat naturkrafterna. Ett bättre behärskande av naturen är just grunden till materiella framsteg. Vid bemästrandet av naturkrafterna lär sig människor hur dessa regelmässigt uppför sig och gör bruk av sin kunskap för sina syften. Människan bemästrar inte naturkrafterna genom att på ett eller annat sätt förvekliga dem eller förändra deras egenskaper och regelbundenheter. Hon kan blott

bemästra dem genom att inhämta kunskap om och utnyttja dem, genom att förvandla dem från fiende till tjänare.

Men människans bemästrande av naturkrafterna har motverkats av hennes beroende under de produktionsmedel som skapats för att tämja naturens krafter och under deras avkastning. Människor är beroende under sina produktionsmedel i samma mening som trädgårdsodlaren är behärskad av jorden och maskinskötaren av maskinen. När produkter produceras i egenskap av varor underkastas producenterna sin egen produkt i den meningen att de inte producerar för att komma i besittning av det de önskar, utan ytterst är beroende av vad som sker med deras produkt på varumarknaden. Därav kan man se att produkterna så att säga har tagit befälet över producenterna. I denna allmänna mening av underkastelse behärskas och utsugs flertalet människor av fåtalet.

I det kommunistiska samhället är emellertid varje sådant hinder undanröjt, då människans egen samhällsorganisation i alla stycken erbjuder den längst möjliga utvecklingen av människans frihet. Människor kan där utvecklas utan att förhindras att lära känna och kontrollera naturkrafterna, att ställa dem i sin tjänst, att omvandla naturen i syfte att utnyttja den för att göra världen sant mänsklig, eftersom mänskligheten är naturens högsta produkt.

I det kommunistiska samhället blir genom de förenade producenterna den sociala kontrollen över produktionsmedel samt tillgången till och åtnjutandet av samhällets avkastning absolut, fullständig och obegränsad. Varje individ frigörs från den tvångströja han hittills burit genom den samhällsdelningen. Han blir fri från de restriktioner att i full utsträckning tillfredsställa sina behov som han hittills upplevat genom tvånget att betala för medlen att tillfredsställa sina önskningar. I det kommunistiska samhället kan människorna i förbund genom samhällets ekonomiska planeringsorgan, planera produktionen fullständigt och direkt – de summerar helt enkelt sina produktivkrafter och sina behov, varefter de utnyttjar produktivkrafterna för att fullt ut tillfredsställa behoven.

William Morris lät sitt kommunistiska folk i *News from Nowhere* (Nyheter från Ingenstans) säga:

”De varor vi tillverkar, tillverkas för att vi behöver dem; människor arbetar för sin nästa, som arbetade de för sig själva och inte för en marknad, varom de intet vet och över vilken de saknar inflytande. Vi har nu kommit underfund om vilka ting vi behöver och vi har tid och resurser nog att finna nöje i att tillverka dem.”

Slutet på alienation och förfrämmande

Med kommunismen försvinner de sista lämningarna av produktionsmedlens och produktens herravälde över människan. Fr. o. m. nu behärskar människan i full utsträckning sin sociala organisation och är den obegränsade herren över naturen. Därmed slutar, med Marx' ord, mänsklighetens förhistoria och människans historia börjar.

Det som djupast skiljer människan från andra djur är hennes medvetenhet om sina målsättningar och hennes medvetna utnyttjande av naturens objektiva regelbundenheter för att uppfylla sina mål. Hittills har människor bemästrat naturkrafterna i sin produktionsprocess, men varit slavar under sin sociala organisation. De har arbetat men inte varit herrar över sina produktionsmedel och sin egen produkt. I produktionen har de skapat sociala krafter och satt ekonomiska lagar i funktion, som styrt deras öden som en främmande makt. Detta var inte människans historia, utan historien om människosläktet i vardande.

I sitt första filosofiska arbete, *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*, skrev Marx 1844 om ”alienationen” eller ”förfrämmandet”. Detta begrepp var i själva verket den teoretiska upprinnelsen till kommunismen.

När människorna utträder ur urkommunistiska förhållanden skär de så småningom av den navelsträng som binder dem vid naturen. I urkommunismen är individen så beroende av och involverad i en grupp att han knappast kan tillskrivas någon individualitet. Gruppen är i sin tur bunden och hänvisad till sin naturliga hemvist och de medel att upprätthålla livet denna erbjuder. När människor väl övergått från att samla till att producera sin föda och i egenskap av förenade individer med arbetsdelning drastiskt påverkar sin omgivning, ser privategendomen och utsugningen dagens ljus. Och med dem följer vad Marx kallade "alienation" eller "förfrämligande".

Alienation innebär att människor berövas vad som rätteligen är dem tillhörigt. Det som berövats dem kan sedan komma att användas mot dem. Människor blir främmande för sina arbetsprodukter och när de utsugs blir själva arbetet främmande, då som vi sett dess produkt fräntas dem och användas av andra. Därutöver står med privategendom och klasskillnader det av människor skapade samhällssystemet utom människors medvetna inflytande. Oberoende av någons vilja upprättar människor sociala förhållanden och skapar institutioner och organisationer som de ej kan kontrollera och under vars inflytande de ohjälpligt hamnar.

Under sådana förhållanden främmandegörs människor för varandra. Självfallet har människan alltid önskat sig ett eller annat och upplevt att det är väl att inneha ting. Men böjelsen att äga ting motsäger ett fullt hänsynstagande till människor och därför kommer människor i ett klassamhälle att behandla varandra såsom ting att äga och utnyttja. Att komma i besittning av ting blir livets stora och nödvändiga mål. Då människor så strävar att uppfylla sina önskningar främmandegörs de och behandlar varandra som medel att användas för att komma i besittning av ytterligare föremål.

Det är lätt att inse, att detta förhållande inte har förbättrats utan förvärrats med klassamhällets utveckling. Kapitalismens omänsklighet och hätskhet beror på det faktum att människors främlingskap inför sig själva, sin produkt och varandra under kapitalistiska förhållanden får sitt klaraste uttryck. Tiderna igenom har konstnärer och författare, visionärer och reformatorer varit medvetna om förhållandet. De har skildrat dess verkningar utan att riktigt inse dess orsaker. Men med denna insikt begynner kommunismen. Kommunismens stora och sant mänskliga mål är att för alltid göra sig av med "alienationen" eller "förfrämligandet".

Då når vad Marx i sina tidigare skrifter kallade "det mänskliga väsendet" sitt fulla förverkligande. Vad innebär detta? Det betyder inte att människan genom någon sorts metamorfos blir perfekt i alla avseenden. Det som kännetecknar den mänskliga rasen till skillnad från andra djur, är det medvetna samarbetet för att producera livsnödvändigheterna. Kommunismen innebär helt enkelt att den aktiviteten utförs med kunskap om naturen och med möjlighet att påverka människans egen samhällsorganisation. Kommunism innebär att människor sådana som vi med våra händer och hjärnor, sinnesorgan och fysiska behov, samarbetar för att producera det som eftersträvas och ger envar möjlighet att komma i åtnjutande av allas gemensamma tillgångar.

Vad finns nu i allt detta som strider mot "den mänskliga naturen"? Kommunismen är grundad på vetenskaplig förståelse av den mänskliga naturen och av lagarna för människans sociala utveckling. Det har länge ansetts begåvat att håna kommunismen som iden om "det tusenåriga riket". Detta hån besvarades för länge sedan av Robert Owen i *Tal till inneånarna i New Lanark*: "Vilka attribut människor vidfäster det tusenåriga riket känner jag ej; vad jag däremot vet är att ett samhälle kan formas så, att där ej förekommer brott eller fattigdom, att den allmänna hälsan förbättras högst väsentligt, att föga om något elände tillåts dväljas däri och att välståndet förbättras hundrafalt."

Det kommunistiska samhällets framtid

Kapitalismens fullständiga omvandling till socialism är som vi vet en utdragen och ojämn process. Vissa nationer har börjat bygga socialismen, medan andra förblivit kapitalistiska eller i vissa avseenden t. o. m. förkapitalistiska. Därav följer att socialismens omvandling till kommunism i världsskala också kommer att bli en utdragen och ojämn process, eftersom vissa nationer kommer att gå framåt till kommunismen medan andra sackar efter och fortfarande kan befinna sig på ett kapitalistiskt stadium.

Vad sker efter kommunismen? Det är en så god fråga som någon, men vi kan inte nu med säkerhet besvara den. Vi kan bara antyda ett svar.

Allmänt kan vi säga, att det finns all anledning att tro, att samma grundläggande lagar för samhällets utveckling som hittills verkat också kommer att verka i fortsättningen. Ty de är själva de mänskliga villkorens lagar.

Det förblir vid att människor för sin produktion inträder i produktionsförhållanden som motsvarar produktivkrafternas karaktär.

Det förblir vid att människors medvetenhet bestäms av deras sociala tillvaro.

Det förblir vid att med produktionens utveckling människan ställs inför nya sociala problem.

Men i stället för att genomdriva lösningen av dem med klasskamp, kriser eller katastrofer och därmed förmena människor vad de eftersträvar, kommer lagarna för den samhälleliga utvecklingen att utnyttjas alltmer medvetet av den förenade mänskligheten, precis som vi nu utnyttjar naturlagarna, i hela samhällets intresse för att uppnå det eftersträfvade. Förenade på de gemensamma intressenas grund kommer människorna att skaffa sig fullständig kontroll över den sociala utvecklingens process. De blir förmögna att styra den i ljuset av kunskapen om de egna behoven och de verkliga betingelserna för sin sociala existens.

Allt vi kan veta på förhand om det kommunistiska samhället följer ur vad vi vet om föregående samhällen, särskilt om kapitalistiska och socialistiska. Vi vet att vissa drag i det kapitalistiska och i det socialistiska samhället måste elimineras. Vi kan föreslå ett allmänt sätt att angripa dessa problem och så härleda hur samhället kommer att gestalta sig sedan de försvunnit. Vad som sträcker sig därutöver undandrar sig vårt bedömande.

När en värld så olik vår egen skall existera, hur kan vi då uttala oss om vad dess invånare väljer att göra? Självfallet vet vi inget med säkerhet. Om vi sade oss göra det, skulle ingen ta oss på allvar. Ty vad människor väljer att göra i ett framtida samhälle baserar sig på deras, inte på vårt bedömande.

På sin höjd vågar vi framställa två påståenden.

1. I det kommunistiska samhället har egendomsformen nått sitt högsta utvecklingsstadium. Privategendomen existerar inte längre. De förenade människorna använder sig helt enkelt av alla naturens resurser, inklusive sin egen mänskliga förmåga, för att tillfredsställa alla sina behov. Resurserna tillhör inte någon särskild. Det förenade arbetets avkastning tillhör hela samhället och konsumtionsmedel fördelas bland samhällets medlemmar i enlighet med personliga behov. Egendom som vi nu allmänt uppfattar den – vissa individers, grupper eller organisationers äganderätt till och kontroll över produktionsmedel och avkastning – är en obekant företeelse. Detta är vad som åsyftas med egendomsformens högsta utvecklingsstadium.

Om denna utveckling av egendomsformen äger rum, blir det aldrig åter nödvändigt för människor att förändra egendomsförhållandena för att införa en högre egendomsform.

2. Samhället behöver samtidigt inte upphöra att utvecklas. Produktivkrafternas utveckling fortgår med utgångspunkt i nya vetenskapliga landvinningar. Vilka dessa blir, kan vi inte uttala oss om. Om så vore, skulle det inte vara fråga om upptäckter. I dag är vi ytterst imponerade av fysikens och kemins bedrifter som ställt nya energikällor i vår tjänst och gjort det möjligt att inte bara förändra jordskorpan utan också att färdas till månen och andra planeter. Det är möjligt att biologins upptäckter kommer att bli än mer revolutionerande genom att tillåta oss kontrollera den levande organismens tillväxt och så flerdubbla människans livslängd. I vilket fall öppnar sig nya synfält med varje upptäckt, nya behov uppenbaras och gamla idéer, vanor och institutioner ses som hinder och måste förändras. Om t. ex. medellivslängden kraftigt ökades är det uppenbart att många slags sociala inrättningar skulle bli nödvändiga för att tillfredsställa ett sådant längre livs behov.

Härur följer att den motsättning mellan gammalt och nytt – mellan gamla former att samman-sluta sig i vilka människor inträder för sin produktion, och nya produktivkrafter – som hittills tagit sig formen av en motsättning mellan rådande produktionsförhållanden och nya produktivkrafter, drivfjädern för människans framåtskridande, fortfarande härskar men i andra former. Den tar sig inte formen av en konflikt mellan den rådande egendomsformen och den sociala utvecklingens nya behov, utan uppträder i ny gestalt. Förändringar sker inte plötsligt och oväntat som ett resultat av en konflikt, utan överlagt och genom diskussionens metod.

Med detta konstaterande är det nödvändigt att avbryta vårt resonemang och återvända till dagens verklighet. När hela mänskligheten befriat sig från utsugning kommer människor att leva, utan att sakna något väsentligt, i säkerhet och lycka och kommer att vara fullt i stånd att ta itu med de framtida problemen. Vi behöver inte längre bekymra oss om sådana problem utan enbart om våra egna. Ty mänsklighetens framtid beror av hur vi löser samhällets nuvarande motsättningar.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan vi dra ur den materialistiska uppfattningen av människan och den samhällseliga utvecklingen?

1. Den epok vi lever i, är den där människorna slutligen tar det avgörande steget för att uppnå sant mänskliga existensbetingelser. Historiematerialismen belyser de storslagna perspektiv som ligger framför den nuvarande generationen.

Alltsedan urkommunismens första fas har samhället baserats på utsugning av det arbetande folkets massor. Fåtalets rikedom har stått i bjärt kontrast mot de mångas elände. Den materiella produktionens stora framsteg som möjliggjort rikedom, har ernåtts endast genom en alltmer ökad utsugning av de arbetande. Den överväldigande majoriteten har förvägrats att komma i åtnjutande av den kultur som skapats genom de mångas arbete. Historien känner ett oupphörligt krig mellan klass och klass, folk och folk.

Ur dessa samhällseliga existensbetingelser reser sig människosläktet för att skapa en ny samhällsordning, där utsugningen av människan är avskaffad. Samhällets utveckling äger härefter inte längre rum genom konflikter och folkresningar utan sker medvetet och reglerat i enlighet med en rationell plan.

Allt detta har blivit nödvändigt då den församhällseligade produktionens nya krafter visat sig oförenliga med privat ägande av produktionsmedlen och privat tillägnande av produkten. De kan endast utnyttjas i full utsträckning och utvecklas på basen av samhällseligt ägande och tillägnande.

Den moderna vetenskapen och tekniken gör det möjligt för alla att för första gången i historien uppnå en hög och ständigt förbättrad levnadsstandard samt att komma i åtnjutande

av fritid, utbildning och kultur. För att förverkliga denna möjlighet måste samhället överta produktionen i sin helhet och planera den för att tillfredsställa hela samhällets behov.

Det innebär att alla bereds tillfälle att tillgodose sina nödvändiga behov, såsom en dräglig bostad, föda och vård i händelse av sjukdom. De monotona och tunga arbetsmomenten sköts av maskiner i och med den högre teknikens utveckling. Alla blir fria att arbeta på ett skapande sätt. Arbetet uppfattas inte längre som en börda, utan som något för ett rikt liv nödvändigt, ett föremål för aktning och utfört med nöje. Vila och fritid, utbildning och kultur blir allas tillgång. Alla blir i stånd att höja sin kunskapsnivå och utveckla sina skilda förmögenheter. Sådana är de sant mänskliga existensbetingelser, som socialismen föresatt sig att skapa.

2. Socialismen kan endast upprättas genom den revolutionära klassen, arbetarklassen, i dess kamp mot bourgeoisin, kapitalistklassen.

Socialismen kan icke uppnås genom en gradvis omvandling som grundar sig på klassarbete. Ty genom sina existensvillkor måste kapitalisterna, tills de är i grunden slagna, motsätta sig att socialismen införes, eftersom socialismen berövar dem deras egendom och profiter. Tvärtom kan socialismen bara uppnås genom arbetarklassens revolutionära kamp för att befria sig från kapitalistisk utsugning. Och genom att frigöra sig själv från utsugning befriar proletariatet därmed hela samhället från all utsugning.

För att uppnå socialismen måste arbetarklassen organisera sig och gå i spetsen för hela det arbetande folket i kampen mot det kapitalistiska förtrycket och för att upprätta en stat med ett nytt slags demokrati. I den tar arbetarklassen i förbund med hela det arbetande folket hand om makten.

3. För att besegra kapitalismen och bygga socialismen måste arbetarklassen ha ett eget politiskt parti, det kommunistiska partiet, som är utrustat med den vetenskapliga socialistiska teorin och i stånd att tillämpa den.

Genom masskampens erfarenheter börjar arbetarna bli medvetna om intresseantagonismen mellan dem och arbetsköparna och om nödvändigheten av att sammansluta och organisera sig. Men medvetenheten kan bli en socialistisk dylik blott med en vetenskaplig teoris hjälp. Bara i ljuset av den socialistiska teorin kan proletariatet bli varse det nödvändiga, inte bara i att kämpa för högre löner, utan i att avskaffa lönesystemet och lära sig hur kampen skall föras till seger. Nödvändigt för att föra kampen för socialismen är framför allt att förena den vetenskapliga socialismen med arbetarklassens massrörelse.

4. I dag har den vetenskapliga marxismen-leninismen sökts, prövats och befunnits riktig i praktiken. Vägled och inspirerad av teorin har Sovjetunionen byggt socialismen och det framtida kommunistiska samhällets form börjar bli skönjbar. Nya socialistiska folk har tagit itu med samma uppgift och de går till verket mer inspirerade och fria än de någonsin varit. Många fler miljoner rycker framåt mot socialismen. En ny värld har blivit till, vars tillväxt det gamlas orkeslösa krafter inte förmår hejda.

Helt annorlunda beskaffad är den kapitalistiska världen, dödsmärkt, sönderripen av olösliga konflikter och kriser. Här söker de härskande monopolerna lösa sina problem och öka sina profiter på bekostnad av folkets levnadsstandard, genom att bedraga folket och undergräva dess rättigheter och genom att beväpna sig till tändarna. Det sätter sitt hopp för framtiden – eller snarare för att hålla tillbaka framtiden – i vätebomben. Deras slutgiltiga bedrift är alltså att ha skapat medlen till massförstörelse.

Vår avslutande slutsats följer då naturligt. Över hela världen kan och måste det ”vanliga folket” förena sig i kampen för freden. Vi måste eftersträva samarbete med de länder som

redan bygger socialismen och försvara deras framgångar. Vi måste arbeta för att krossa kapitalismen och upprätta socialismen i vårt eget land.